

Gravfrid då och nu

Gravfridens betydelse på tre varaktigt övergivna
begravningsplatser i Norrköping

Emma Norlén

Examensarbete/Självständigt arbete • 30 hp
Sveriges lantbruksuniversitet, SLU
Fakulteten för naturresurser och jordbruksvetenskap
Landskapsarkitektprogrammet Uppsala
Uppsala 2025

Gravfrid då och nu

Gravfridens betydelse på tre varaktigt övergivna begravningsplatser i Norrköping

Sanctity of the Grave- Past and Present.

The Meaning of Grave Sanctity at Three Permanently Abandoned Burial Sites in Norrköping

Emma Norlén

Handledare: Helena Nordh, Sveriges lantbruksuniversitet, Institutionen för stad och land
 Examinator: Åsa Ahrlund, Sveriges lantbruksuniversitet, Institutionen för stad och land
 Bitr. examinator: Hanna Erixon Aalto, Sveriges lantbruksuniversitet, Institutionen för stad och land

Omfattning: 30 hp
 Nivå och fördjupning: Avancerad nivå, A2E
 Kurstitel: Självständigt arbete i landskapsarkitektur, A2E - landskapsarkitektprogrammet - Uppsala
 Kurskod: EX0860
 Program/utbildning: Landskapsarkitektprogrammet - Uppsala
 Kursansvarig inst.: Institutionen för stad och land
 Utgivningsort: Uppsala
 Utgivningsår: 2025
 Omslagsbild: Emma Norlén. De åtta gravhällarna framför Krematoriet. Februari 2025.
 Upphovsrätt: Alla bilder används med upphovspersonens tillstånd. Alla illustrationer i arbetet är författarens egna om inget annat anges.
 Originalformat: A4
 Elektronisk publicering: <https://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: gravfrid, varaktigt övergivna begravningsplatser, kulturhistoriska miljöer, stadsplanering, landskapsarkitekt

Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för naturresurser och jordbruksvetenskap

Institutionen för stad och land

Avdelningen för landskapsarkitektur

Tack

Att skriva exjobb har varit både spännande och utmanande. Det har även krävt engagemang från fler personer än av författaren. Jag vill rikta ett stort tack till de som hjälpt mig längst vägen och möjliggjort detta arbete.

Micaéla Rauséus på Norrköpings stadsarkiv har på det mest engagerande och professionella sätt hjälpt till att ta fram historiskt material. Tack för fint och givande samarbete denna vår.

Ett stort tack till informanterna. Ni har bidragit generöst med både er tid och er kunskap. Er insats har berikat detta exjobb med en ytterligare dimension och för det är jag mycket tacksam.

Helena Nordh, tack för ditt engagemang som handle-

dare. Dina kloka tankar har stöttat mig längst vägen. Framför allt ett varmt tack för ditt lugn och ditt mod att våga lita på min process.

Tack Cristina Prytz för ditt engagemang och hjälp med tolkning av historiska kartor.

Jag vill även rikta ett tack till examinatorer Åsa Ahrlund och Hanna Erixon Aalto som bidrog med konstruktiv och genomtänkt feedback på seminariet.

Tack Brita Norlén för korrekturläsning och pepp. Det har känts tryggt att ha dig med i processen.

Sara Karlsson, tack för att vi följts åt i denna process, med allt vad den har inneburit. Det har gjort våren mer hanterbar.

Ebba Fransson Forsberg, tack för din klokskap och för att du tog dig tid att diskutera när jag fastnade i diverse vägskäl.

Ett varmt och stort tack till min familj, vänner och grannar som har hejat fram mig denna termin. Det har betytt mycket för mig.

De senaste fem åren av studier och detta exjobb hade inte varit möjligt utan dig Daniel. Min bästa och stabilaste klippa. Tack för att du på alla sätt och vis har möjliggjort detta för mig.

Arvid, Valter och Estrid. Som mormor sa, man ska göra det man tycker om att göra, då blir man bra på det och man mår bra. Kom ihåg det.

Förord

“Platsen är helt central i alla våra projekt, att förstå platsen är landskapsarkitektens adelsmärke.”

(LAND Arkitektur u.å)

Jag avslutar min utbildning som landskapsarkitekt på samma sätt som jag startade för 5 år sedan. På och med platsen. Jag minns än idag platsen jag och mina kursare fick oss tilldelade, liksom det arbete vi genomförde där. Jag var tidspressad eftersom jag parallellt med studierna även arbetade men jag minns att övningen gjorde mig lugn. Det där med plats, det har jag någon slags känsla för tyckte jag. Platser har alltid spelat en central roll för mig, eftersom de på olika sätt påverkar mitt sinnestillstånd. Vid vissa tillfällen har jag upplevt det som en belastning, speciellt när platser påverkar en negativt. Men när jag ungefär i mitten

av utbildningen stötte på citatet ovan förändrade jag mitt synsätt. Det blev tydligt att platsen inte enbart är något man förhåller sig till, utan också något man kan arbeta med professionellt, det finns en form av yrkesskicklighet i att tolka och förstå platsen. Som citatet antyder är landskapsarkitektens uppgift i hög grad att förstå platsen. Denna förståelse kan ibland framstå som självklar, beroende på vilket perspektiv man har så klart, men oftast är platser komplexa och mångbottnade. De är präglade av lager av historia, funktion, identitet och upplevelser. Just denna komplexitet gör platser så spännande!

I detta arbete undersöks tre platser i Norrköping genom att jag följer deras utveckling bakåt i tiden. Syftet är att fördjupa förståelsen för hur platserna har förändrats över tid och hur gravfrid har påverkat platsen och påverkats av platsen.

Sammanfattning

I Sverige råder gravfrid vilket innebär att gravar ska förbli orörda för all framtid. Detta arbete behandlar begreppet gravfrid samt hur tre varaktigt övergivna begravningsplatser har förändrats över tid och vilka konsekvenser dessa förändringar har haft för gravfridens bevarande. Frågeställningen lyder; Hur har förändringar för de varaktigt övergivna begravningsplatserna i Folkparken, i Hörsalsparken och på S:t Olofsskolans parkering i Norrköping påverkat gravfriden och på vilket sätt har man tagit hänsyn till gravfriden?

För att undersöka detta har tre platser i Norrköping studerats. Samtliga platser är varaktigt övergivna begravningsplatser. Idag har dessa platser andra funktioner och de betraktas även som kulturhistoriskt värdefulla miljöer. Staden Norrköping valdes eftersom staden drabbades särskilt hårt av pesten under 1700-talet. Anledningen till att utforska detta ämne är för att ge oss landskapsarkitekter mer kunskap att hantera kulturhistoriska miljöer där gravfrid råder.

Studien bygger på ett empiriskt vetenskapligt förhållningssätt med inslag av angreppssättet Grounded Theory, som präglar den metodologiska ansatsen. Dokumentstudier, tryckt litteratur, platsanalyser och intervjuer har använts parallellt och i samverkan för att besvara frågeställningen. Genom bearbetning och sortering av det insamlade materialet har en lokal teori utvecklats, specifikt anpassad till de tre undersökta platserna i Norrköping.

Resultaten visar att gravfriden i praktiken ofta har fått stå tillbaka för samtidens behov, det samtida värderas ofta högre än det förflutna. Studien visar även att tidens gång spelar en avgörande roll för hur dessa platser behandlas. Om platsens historia inte är levande i det kollektiva minnet, eller om den uppfattas som alltför avlägsen i tiden, tenderar den att ges mindre betydelse. Det är dessutom särskilt utmanande att bevara och synliggöra kulturhistoriska miljöer när deras värden är belägna under markytan och därmed inte är omedelbart synliga för allmänheten.

Vad gäller frågan om gravfridens påverkan på platsens utveckling framgår det att gravfriden i viss utsträckning har påverkat utformningen. I de fall där medvetenhet om gravfrid har funnits, har det i vissa situationer visats hänsyn, och anpassningar har gjorts i den fysiska gestaltningen. Resultatet visar dock även att hänsyn inte tagits trots att kunskap funnits. De kulturhistoriska värdena på platsen har i flera av dessa fall bedömts som relativt låga jämfört med dagens behov.

Arbetet belyser den komplexitet som uppstår i mötet mellan Norrköpings stads utveckling, vård av kulturhistoriska miljöer och respekt för gravfriden.

Abstract

In Sweden, there is sanctity of the grave, which means that graves should remain untouched forever. This work deals with the concept of sanctity of the grave and how three permanently abandoned burial sites have changed over time and what consequences these changes have had for the preservation of sanctity of the grave. The question is: How have changes to the permanently abandoned burial sites in Folkparken, in Hörsalsparken and ib St. Olof's School parking lot in Norrköping affected the sanctity of the grave and in what way has the sanctity of the grave been taken into account?

To investigate this, three sites in Norrköping have been studied. All the sites are permanently abandoned burial sites. Today, these sites have other functions and they are also considered to be culturally valuable environments. The city of Norrköping was chosen because it was hit particularly hard by the plague in the 18th century. The reason for exploring this topic is to give us landscape architects more knowledge to deal with cultural-historical environments where sanctity of the grave prevails.

The study is based on an empirical scientific approach with elements of the Grounded Theory approach, which characterizes the methodological approach. Document studies, printed literature, site analyses and interviews have been used in parallel and in collaboration to answer the research question. By processing and sorting the collected material, a local theory has been developed, specifically adapted to the three investigated sites in Norrköping.

The results show that, in practice, the sanctity of the grave has often taken a back seat to the needs of the present, with the present often valued more highly than the past. The study also shows that the passage of time plays a crucial role in how these sites are treated. If the history of the site is not alive in the collective memory, or if it is perceived as too distant in time, it tends to be given less importance. Moreover, it is particularly challenging to preserve and make visible cultural-heritage environments when their values are located below the surface and thus not immediately visible to the public.

On the question if the sanctity of the grave has had an impact on the development of the site, it appears that the sanctity of the grave has influenced the design to some extent. In cases where there has been awareness of the sanctity of the grave, consideration has been shown in some situations, and adjustments have been made in the physical design. However, the results also show that consideration has not been taken despite knowledge being available. In several of these cases, the cultural-historical values of the site have been assessed as relatively low compared to current needs.

The work highlights the complexity that arises in the meeting between the city of Norrköping's development, care of cultural-historical environments and respect for the sanctity of the grave.

Innehållsförteckning

Figurförteckning.....	8	Krematoriet.....	46
Terminologi.....	12	Gravhällar.....	47
Inledning.....	14	Sammanfattande analys.....	50
Syfte och frågeställning.....	17	Hörsalsparken.....	51
Arbetets upplägg.....	17	Hörsalsparken idag.....	52
Metod och arbetsprocess.....	18	Från kyrka till Hörsal.....	53
Vetenskapligt angreppssätt.....	19	Motion för park.....	54
Val av platser.....	20	Kvartersförändringar.....	56
Dokumentstudier.....	20	Arkeologisk undersökning.....	57
Tryckt litteratur.....	21	Paviljong och murar.....	58
Platsanalys.....	21	Omgestaltung på 1990-talet.....	58
Intervjuer.....	22	Stråket.....	61
Analys och resultat.....	23	Sammanfattande analys.....	65
Diskussion och konklusion.....	23	S:t Olofskolans parkering.....	66
Bakgrund.....	24	S:t Olofsskolans parkering idag.....	67
Framstående industristad.....	26	Gata.....	68
Stadsplanering.....	26	Park.....	70
Begravningsideal.....	28	Arkeologisk undersökning.....	72
Ansvar för efterlevnad av lagarna.....	28	Skolgård.....	73
Analys och resultat.....	30	Parkering.....	76
Folkparken.....	32	Minnesmonument.....	78
Pestkyrkogården i dagens Norrköping.....	33	Sammanfattande analys.....	79
Stadens åker och pestkyrkogård.....	34	Diskussion och konklusion.....	80
Nya kvarter.....	37	Metoddiskussion.....	85
Folkparken anläggs och utvecklas.....	38	Referenslista.....	86
Arkeologiska undersökningar.....	41	Bilagor.....	90
Lekmiljön.....	42	Publicering och arkivering.....	96
Norra begravningsplatsen.....	44		

Figurförteckning

Samtliga fotografier är tagna av Emma Norlén om inget annat anges.

Fig. 1.
Foto fabrikslokal och vattenfall i Norrköping.
Norrköping, maj 2025.

Fig. 2.
Foto åbrink Folkparken i Norrköping.
Norrköping, mars 2025.

Fig. 3.
Modell över arbetsprocess. Illustration av författaren.

Fig. 4.
Foto fabriksbyggnader, vatten och De Geerhallen i bakgrunden.
Norrköping maj 2025.

Fig. 5, 6, 7.
Kartor Norrköping kontext.
Kartor från Lantmäteriet med författarens markeringar.

Fig. 8.
Foto norra Promenaderna.
Norrköping februari 2025.

Fig. 9.
Foto gravhällarna på Krematorietomten.
Norrköping februari 2025.

Fig. 10.
Foto Folkparkens entré från Norra Promenaden.
Norrköping maj 2025.

Fig. 11.
Folkparken idag.
Ortofoto från Lantmäteriet med illustration av författaren.

Fig. 12.
Detalj från karta över Norrköping 1719.
Fotograferad på Stadsarkivet Norrköping med illustration av författaren. Se bilaga 3 för kartan i sin helhet.

Fig. 13 och 14.
Detalj från marktvist mellan Norrköping stad och Himmelstalunds ägor. 05-nkg-30.
Historiska kartor från Lantmäteriet med illustration av författaren.

Fig. 15.
Överlagring och illustration av författare med hjälp av ortofoto från Lantmäteriet och detalj från karta av marktvist mellan Norrköping stad och Himmels-
talunds ägor. 05-nkg-30,
Lantmäteriets arkiv, Historiska kartor, se hela kartan i bilaga 6.

Fig. 16.
Grundritning uppå den nya byggningsplatsen vid Norrköpings stad för Factori. På Dragsgärdet. Lant-
mäteriets arkiv, Historiska kartor. 05-nkg-39. <https://>

historiskakartor.lantmateriet.se/hk/viewer/share/05-nkg-39/0001mqjf/lm05/REG/05-nkg-39/Grundkarta,%20m%C3%A4tning
Historiska Kartor och Akter - Grundkarta, mätning - 05-nkg-39.
[2025-02-04]
Illustration av författaren.

Fig. 17.
Förslag för park i Norrköping.
Från Kyrkonämndens arkiv i Vadstena, Gustav Linds förslag till Folkpark tillhörande motion år 1893. Norrköpings kommun har fotograferat på plats i arkivet i Vadstena 2024.

Fig. 18, 19, 20, 21, 22, 23.
Foto på aktiviteter som finns i Folkparken.
Norrköping februari och mars 2025.

Fig. 24.
Ortofoto från Lantmäteriet och illustration av författaren. Illustration och förtydligande över arkeologisk undersökning och lekmiljön i Folkparken.

Fig. 25.
Karta från arkeologisk rapport.
Utdrag ur Helander (2015) som visar var de arkeologiska undersökningarna gjordes.

Fig. 26.
Foto på lekmiljön.
Norrköping, mars 2025.

- Fig. 27.
Foto på boulevaner vid Dragsgatan.
Norrköping, maj 2025.
- Fig. 28.
Beslut ang. expropriation av Himmelstalund till begravningsplats.
Foto på handlingen. Norrköpings stadsfullmäktige 1910. Stadsarkivet Norrköping.
- Fig. 29.
Överlagring och illustration av författare med hjälp av ortofoto från Lantmäteriet och detalj från karta av marktvist mellan Norrköping stad och Himmels-
talunds ägor. 05-nkg-30, Lantmäteriets arkiv, Historiska kartor, bilaga 6.
- Fig. 30.
Foto på pestkyrkogård från Dragsgatan med utblick mot Krematoriet och Norra begravningsplatsen.
Norrköping, maj 2025.
- Fig. 31.
Foto södra entrén Norra begravningsplatsen, taget ståendes på pestkyrkogården.
Norrköping, maj 2025.
- Fig. 32.
Foto på parkering vid södra entrén för Norra begravningsplatsen, taget på pestkyrkogården.
Norrköping, maj 2025.
- Fig. 33.
Brev från Carl Bergsten, arkitekt och professor vid konsthögskolan, (1935). Krematoriebyggnadskommitténs protokoll och handlingar i stadsfullmäktige. (A4ac).
- Fig. 34 och 35.
Foto på Gustavianska stiftelsens beslut om gravhällar år 1935. Fotograferat på stadsarkivet Norrköping, maj 2025.
- Fig. 36.
Foto på minnesplakett vid gravhällarna.
Norrköping, mars 2025.
- Fig. 37.
Foto på gravhällarna på Krematorietomten.
Norrköping, februari 2025.
- Fig. 38.
Foto på gravhällar vid pestkyrkogården innan de flyttades. W. Wiberg. Fotograferat på Stadsarkivet. Odatat men taget innan 1935 och troligtvis på 1870-talet enligt Malmberg (1983).
- Fig. 39.
Foto på gravhällarnas ursprungliga plats i förhållande till Krematoriet. Fotograf okänd, hittat i Kurt von Schmalensees arkiv på Stadsarkivet. Taget strax efter 1938.
- Fig. 40.
Foto från idag på gravhällarnas ursprungliga plats.
Norrköping, maj 2025.
- Fig. 41.
Foto på Hörsalsparken, taget från Drottninggatan.
Norrköping, maj 2025.
- Fig. 42.
Hörsalsparken. Ortofoto från Lantmäteriet med illustration författaren.
- Fig. 43.
Detalj från Norrköpingskarta år 1640 av generalkvartermästaren Olof Hansson Örnehufvud, denna karta är avbildad av originalet vid 1900-talets början. Stadsarkivet i Norrköping. Illustration av författaren.
- Fig. 44.
Detalj från Norrköpings stad efter ryssbranden år 1719. Lantmäteriets arkiv, Historiska kartor. D75-1_9. Illustration av författaren. Se bilaga 2 för karta i sin helhet.
- Fig. 45.
Foto på kostnadsförslag för upprustning av Hörsalsparken. Beslut på motion för park Hörsalen. Norrköpings stadsfullmäktige 1911. Stadsarkivet Norrköping.
- Fig. 46.
Foto Hörsalen efter ombyggnaden 1913. GSM K51-01839. Fotograf okänd. Stadsarkivet Norrköping.
- Fig. 47.
Förslag till ändring av stadsplanen för kvarteren Korpen och S:t Johannes, samt stadsplanebestämmelser för samma kvarter, jämte del av kvarteret Landskyrkan i Norrköping. Stadsfullmäktige 1942. Norrköping.

- Fig. 48.
Foto av Förslag till ändring av stadsplanen för kvarteren Gripen och Landskyrkan i Norrköping 1943. Stadsingenjörskontoret Norrköping. AKT 22A:235. Stadsarkivet.
- Fig. 49.
Fotografi på människor som sitter på muren vid Hörsalsparken mot Drottninggatan från 1966. Fotograf okänd. Stadsarkivet Norrköping. GU 03-076-20.
- Fig. 50.
Fotografi på Tore Strindbergs skulptur "Flicka" i Hörsalsparken kv. Gamla Landskyrkan från 1964. Fotograf okänd. Stadsarkivet Norrköping. GU 03-072-04.
- Fig. 51.
Fotografi på Hörsalen med paviljong och parkering från 1973. GU 02-015-13. Fotograf okänd. Stadsarkivet Norrköping.
- Fig. 52.
Foto trappa till Hörsalsparken. Taget från sydvästra hörnet mot Hörsalsparken. Norrköping, mars 2025.
- Fig. 53.
Foto på mur mot Prästgatan västerut. Hörsalsparken till höger i foto. Norrköping, mars 2025.
- Fig. 54.
Planlösning FFNS. Markplaneringsplan ursprungsskala 1:200. (1993) Beslut av Byggnads- och räddningsnämnden Norrköpings kommun. 733/93.
- Fig. 55.
Foto taget mot det nordvästra hörnet av Hörsalsparken där trappan byggdes för att möjliggöra passage genom Hörsalsparken. Norrköping, mars 2025.
- Fig. 56.
Foto vid nya trappan i Hörsalsparken. Norrköping, mars 2025.
- Fig. 57.
Foto på muren som Länsstyrelsen ville ta fram i gestaltningen 2012. Norrköping, mars 2025.
- Fig. 58.
Foto på nyplanterade träd från omgestaltningen 2010-talet. Norrköping, mars 2025.
- Fig. 59.
Foto på Hörsalsparken taget ståendes på Drottninggatan. Norrköping, mars 2025.
- Fig. 60.
Foto på det gestaltade stråket som leder människor från Drottninggatan vidare mot Motala ström och universitetet. Norrköping, mars 2025.
- Fig. 61.
Foto S:t Olofsskolans parkering med Olai kyrkogata till höger i bild. Norrköping, februari 2025.
- Fig. 62.
Ortofoto från Lantmäteriet med illustration av författaren.
- Fig. 63.
Detalj från Norrköpingskarta år 1640 av generalkvartermästaren Olof Hansson Örnehufvud, denna karta är avbildad av originalet vid 1900-talets början. Stadsarkivet i Norrköping. Se bilaga 1 för kartan i sin helhet. Illustration av författaren.
- Fig. 64.
Detalj från Norrköpings stad efter ryssbranden. Lantmäteriets arkiv, Historiska kartor. D75-1_9. Illustration av författaren. Se bilaga 2 för kartan i sin helhet.
- Fig. 65.
Ortofoto från Lantmäteriet med illustrationer av författaren.
- Fig. 66.
Foto på Olai kyrkogata. S:t Olai kyrka till vänster i bild och S:t Olofsskolan till höger i bild. Norrköping, mars 2025.
- Fig. 67.
Detalj ur Charta öfwer Sjö- och Stapelstaden Norrköping No.III. Med Kongl. Maj. Allernådigste Privil. Utgifwen i Stockholm. År 1769. af Jonas Brolin. Fotograferad på stadsarkivet.
- Fig. 68.
Detalj ur Adresskarta över Norrköping stad. Upprättat i enlighet med husnumreringen af år 1854. Fotograferad på Stadsarkivet. Se bilaga 4 för kartan i sin helhet.

- Fig. 69.
S:t Olai kyrka är avbildad i en målning. Märkligare svenska kyrkor. (1874). Kjellberg & Åström. Umeå universitetsbibliotek. 19615.
- Fig. 70.
Detalj ur Lundquists karta (1879) som visar fotovinkel samt parken på nuvarande S:t Olofsskolans parkering.
- Fig. 71.
Fotografi taget mot S:t Olai och landskapsparken skymtar bakom staket. Fotograf okänd. Årtal någon gång mellan 1872 och 1908. ARK 07-0817. Stadsarkivet Norrköping.
- Fig. 72.
Utklipp med georadardata ur rapport Gravar och kulturlager vid S:t Olai kyrka. Jonsson, K. & Alexander, D. (2014).
- Fig. 73.
Utklipp med fynd ur rapport Gravar och kulturlager vid S:t Olai kyrka. Jonsson, K. & Alexander, D. (2014).
- Fig. 74.
Fotografi på S:t Olofsskolan taget med S:t Olai kyrka i ryggen. Fotografi taget 1919. GL Y 01-018. Stadsarkivet Norrköping.
- Fig. 75.
Ritning till staket kring gården på S:t Olofsskolan. Granskad och godkänd. § 54, 1908. 171862. Stadsarkivet Norrköping.
- Fig. 76.
Fotografi på S:t Olofsskolan med dess staket enligt 1908 års ritning.. BN-K1 8-1722. Stadsarkivet Norrköping.
- Fig. 77.
Foto S:t Olofsskolans entré och parkering. Norrköping, mars 2025.
- Fig. 78.
Foto på staket idag vid S:t Olofsskolan. Norrköping, mars 2025.
- Fig. 79.
Foto detalj stålstaket. Norrköping, mars 2025.
- Fig. 80.
Staket av Smidesjärn vid Olovsskolan. Granskad av Byggnadsnämnden i Norrköping och med villkor enligt protokollet godkänd. 171866. Stadsarkivet Norrköping.
- Fig. 81.
Bilar parkerade på skolgården under sommarlovet. GSM K40-02510. Fotograf och år okända. Stadsarkivet Norrköping.
- Fig. 82.
Flygfoto 1960. Lantmäteriet. Illustration av författaren.
- Fig. 83.
Flygfoto 1975. Lantmäteriet. Illustration av författaren.
- Fig. 84.
Markplanerings- och planteringsritning S:t Olofsskolan, parkering mot Olai kyrkogata. 1986. Gatukontoret Norrköpings kommun.
- Fig. 85.
Detalj ur Lundquists karta (1879) som visar fotovinkel och plats för minnesmonument. Illustrationer av författaren.
- Fig. 86.
Foto på minnesmonument på S:t Olai kyrkogård. Norrköping, mars 2025.
- Fig. 87.
Foto på liggande sten på S:t Olai kyrkogård. Norrköping, mars 2025.
- Fig. 88.
Foto på Motala ström med gamla fabriksbyggnader och ny arkitektur i bakgrunden. Norrköping, maj 2025.
- Fig. 89.
Foto över De Geersalen och vattenfall. Norrköping, maj 2025.

Terminologi

“Om samtalet ska kunna öppnas för fler människor behöver begrepp och termer vara tydligt definierade så att vi kan förstå varandra.”. Så skriver Maria Flinck (2022:11) i boken Historiska trädgårdar. Det är eftersträfvansvärt att ha en gemensam utgångspunkt och av denna anledning finns nedan förtydligande av begreppen som används i detta arbete.

Allmän begravningsplats: Enligt begravningslagen 1 kap.1 § betyder det “sådana begravningsplatser som är anordnade av församlingar, av kommuner eller annars av det allmänna” (SFS 1990:1144).

Begravningslagen: Denna lag hanterar tex frågor som rör begravning, begravningsplats, flyttning av gravsatt stoft eller aska, gravrätt, nedläggning av begravningsplats (SFS 1990:1144).

Begravningsplats: Enligt begravningslagens 1 kap. 1 § betyder det “områden eller utrymmen som är behörigen anordnade för förvaring av avlidnas stoft eller aska och som har tagits i anspråk för detta ändamål, främst kyrkogårdar eller andra gravområden, minneslundar, kolumbarier eller urnmurar (SFS 1990:114)

Brottsbalken: Den lag som reglerar gravfridsbrott. (SFS 1962:700)

Enskild begravningsplats: Enligt begravningslagen 1 kap.1 § innebär det andra begravningsplatser än allmänna (SFS 1990:1144).

Fornlämning: Riksantikvarieämbetet säger att det är spår efter mänsklig verksamhet (Riksantikvarieämbetet 2024). I kulturmiljölagens 2 kap finns det tre kriterier som ska vara uppfyllda för att något får kallas fast fornlämningen och de är; lämningar efter människors verksamhet under forna tider, tillkommet genom äldre tiders bruk och varaktigt övergivna (SFS 1988:950).

Fornlämningsområde: I 2 kap 2§ i kulturmiljölagen står det “Till en fornlämning hör ett så stort område på marken, sjö- eller havsbotten som behövs för att bevara fornlämningen och ge den ett tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse.” (SFS 1988:950).

Fornminneslagen: Lagen om fornminnen (SFS 1942:350) var till viss del föregångare till kulturmiljölagen (SFS 1988:950). Den hanterade fornminnen och upphävdes 1989 då kulturmiljölagen hade trädit i kraft 1988.

Gravfrid: Att låta vilorummet för de döda, eller en gravvård, vara i fred och orörd (SFS 1962:700).

Gravfridsbrott: (tidigare ”brott mot griftefrid”) innebär enligt 16 kap. 10 § att “Den som obehörigen flyttar eller skadar ett lik eller en avlidens persons aska, döms för gravfridsbrott till böter eller fängelse i högst två år. För gravfridsbrott döms även den som obehörigen öppnar en grav eller förstör, skadar eller gör ofog på en kista, urna, grav eller ett annat vilorum för de döda eller en gravvård.” (SFS 1962:700). I denna lag finns inget tidsperspektiv. Den gäller alltså oavsett

hur gammal graven är och gäller således för de gravar som finns på de tre platserna i Norrköping.

Gravrätt: Enligt begravningslagens 1 kap.1 § innebär det “den rätt som uppkommer när en bestämd gravplats på en allmän begravningsplats upplåts av den som förvaltar begravningsplatsen till någon för gravsättning (SFS 1990:1144). Denna term redogörs för då gravfrid och gravrätt kan förväxlas. Gravfrid är fokus för detta arbete.

Kulturmiljö: Enligt Stadsmuseet i Stockholm är kulturmiljöer en del av vår historia och vår vardag. Det kan vara enskilda byggnader, inredningar, stadslandskap och kulturlandskap och även broar, gaturum, parker och begravningsplatser (Stadsmuseet Stockholm 2024). I kulturmiljölagens inledande bestämmelser, 1 kap 1 § står “Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön. Ansvar för kulturmiljön delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter ska visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas. Bestämmelserna i denna lag syftar till att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer.” (SFS 1988:950)

Kulturmiljölagen: En central lag för kulturhistoriska miljöer. Lagen omfattar vården av kulturmiljön i Sverige. De tre platserna i detta arbete är i allra högsta grad berörda av 4 kap. i kulturmiljölagen där begravningsplatser tas upp från och med paragraf 11 §. (SFS 1988:950).

Kyrkliga kulturminnen: Det kulturhistoriska värdet i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser enligt 4 kap. 1 § i kulturmiljölagen (SFS 1988:950)

Kyrkobyggnad: Kyrkobyggnader enligt Kulturmiljölagen 4 kap. 2 § är byggnader som före den 1 januari 2000 har invigts för Svenska kyrkans gudstjänst och den 1 januari 2000 ägdes eller förvaltades av Svenska kyrkan eller någon av dess organisatoriska delar (SFS 1988:950).

Kyrkogård: Enligt nationalencyklopedin (2023 B) innebär det allmän begravningsplats, oberoende avstånd till kyrka.

Kyrkotomt: Kyrkotomt är ett område kring en kyrkobyggnad som hör samman med byggnadens funktion och miljö och som inte är begravningsplats enligt 4 kap 2 § (SFS 1988:950).

Varaktigt övergiven: Lämningen har upphört att användas för den eller de verksamheter för vilka den från början varit avsedd, dvs, den eller de ursprungliga eller primära funktionerna (Riksantikvarieämbetet 2021 A).

I detta arbete kommer begravningsplats att användas som generell term för de tre platser som är med i arbetet. Undantaget är pestkyrkogården i Folkparken där kartor säger ”kyrkogård”. I det sammanhanget används kyrkogård. Det centrala i detta arbete är att platserna har varit begravningsplats och att gravfrid därmed gäller. De tre platserna är fornminnen då de är varaktigt övergivna begravningsplatser.

Fig 1. Kulturhistorisk miljö vid Laxholmen, Stadsmusetum vid skorstenen.

Inledning

Inledning

Sverige är ett av de få länder i världen där evig gravfrid råder. Innebörden av gravfrid är att lämningarna av en avliden människa ska få vila i frid (Nordh & Prytz 2024). Lagligt betyder det att det är straffbart att skada eller flytta mänskliga kvarlevor och det är reglerat i brottsbalken (SFS 1962:700). Gravfrid innebär därmed att en plats som en gång har varit en begravningsplats har ett skydd i lagen. Det kan anses vara en självklarhet att begravningsplatser ska lämnas orörda. Men är det lika självklart när begravningsplatsen inte längre är en aktiv begravningsplats där det finns synliga gravstenar, gravkvarter och kanske en häck eller mur som ramar in?

Alla begravningsplatser anlagda före år 1940 är enligt Kulturmiljölagen klassade som skyddsvärda objekt och har ett skydd i Kulturmiljölagens 4 kap. (SFS 1988:950). Det finns även ett antal yngre begravningsplatser som också har detta skydd då de anses vara skyddsvärda ur ett kulturhistoriskt skäl (ibid.).

En begravningsplats som är aktiv innebär att den används och kan ta emot fler gravar (Marjavaara & Wingren 2024). Om det i samband med gravgrävning på en begravningsplats skulle påträffas ev. skelettdelar ska de återbegravas under den nya kistans placering (Arvidsson 2016). Motsatsen till aktiva begravningsplatser är ödebegravningsplatser. I Sverige finns det uppskattningsvis åtminstone 1200 stycken pest- och kolerabegravningsplatser och många av dem har inte synliga tecken av sin tidigare funktion ovan mark (Statistiska centralbyrån 2019). Tre av dessa ödebegravningsplatser återfinns i Norrköping. Det är

Norrköpings kommun som äger och förvaltar platserna och platserna är grunden i detta arbete. De är inte längre aktiva begravningsplatser och har inte heller tydliga symboler ovan mark så som gravstenar. Att de en gång har varit begravningsplatser är svårt att se idag.

Greinert och Kostecki (2025) menar att om en plats har varit begravningsplats borde platsen vara en helgad plats och därmed ha tydliga symboler. De säger även att många urbana begravningsplatser har förlorat sina symboler när städer har utvecklats. En del övergivna begravningsplatser har symboler kvar, med de flesta är ofta anonyma. Det är en stor risk att staden glömmer det förflutna, särskilt om det ligger långt bak i historien (Greinert & Kostecki 2025).

De tre utvalda platserna har idag en annan funktion än begravningsplats vilket gör dem till varaktigt övergivna, den ursprungliga funktionen har upphört (Riksantikvarieämbetet 2021 B: SFS 1988:950). I kulturmiljölagen, 2 kap 1 § står att kyrkogårdar och begravningsplatser som är varaktigt övergivna och därmed fornlämningar är skyddade enligt Kulturmiljölagen (SFS 1988:950). Alla begravningsplatser anlagda innan 1940 är skyddade enligt 4 kap. i Kulturmiljölagen, oavsett om de är varaktigt övergivna eller inte.

Oberoende av om begravningsplatsen är övergiven eller inte gäller fortfarande gravfrid för gravarna. I brottsbalken är gravfridsbrott reglerat enligt 16 kap. 10 § SFS 1962:700). I denna lag finns inget tidsper-

spektiv, lagen gäller alltså idag oavsett hur gammal graven är. Detta gäller även för de gravarna som finns på de tre platserna i Norrköping. De begravningsplatser som tas upp i detta arbete var begravningsplatser innan 1800-talet och då gällde inte dagens lagstiftning eftersom kulturmiljölagen inte fanns då (SFS 1988:950). Då gällde Fornminneslagen (SFS 1942:350) och gamla begravningsplatser definierades som fasta fornlämningar. I kulturmiljölagen finns idag en tidsgräns, endast fornlämningar innan år 1850 omfattas automatiskt av lagen (SFS 1988:950). Dagens kulturmiljölagen har även striktare straff gällande förstörelse samt ökat skydd mot olika typer av ingrepp (ibid.). Detta innebär att de tre platserna omfattas av kulturmiljölagen idag.

Att en plats är präglad av sin tidigare användning som begravningsplats och att gravfrid därmed råder behöver i sig inte vara en utmaning i stadsplanering. När miljöförändringar, demografiska förändringar och förtätning av städer sker påverkas begravningsplatserna, då kan konflikt uppstå (Religionssociologiska föreningen i Sverige 2025). I Sverige sker stadsplanering på kommunal nivå och generellt kan man säga att syftet med stadsplanering är att hantera den urbana utvecklingen och markanvändningen i en kommun (Kristjánsdóttir 2017). Att som stadsplanerare hantera faktorn mark, som en ändlig resurs i en stad, kommer oundvikligen att leda till konflikter. Det är inom samhällsplaneringen, som kulturhistoriska värden både upptäcks och behandlas idag (Babos et al. 2022). Kulturhistoriska miljöer, som de tre varaktigt övergivna begravningsplatserna i Norrköping, kan dessutom

anses vara en bromskloss och en fördyrande faktor för en kommun eller fastighetsägare (ibid.). Anledningen till det kan vara att det är svårt att tyda vad en kulturhistorisk miljö är och hur den bör förvaltas på bästa sätt (Babos et al. 2022). Det kan även anses besvärligt att ta hänsyn till kulturhistoriska miljöer i stadsbyggnad och det kan också vara fördyrande då det kan kräva ett specifikt underhåll (ibid.). Kulturhistoriska miljöer kan vara av olika art och detta arbete fokuserar på tre varaktigt övergivna begravningsplatser i Norrköping.

En person som arbetar med att värdera kulturhistoriska miljöer på Stadsmuseet Stockholm och som även hanterar förvaltning av kulturhistoriska miljöer sa under ett samtal: "Ska jag vara ärlig och lite rak på sak så är inte landskapsarkitekter så bra med kulturhistoriska miljöer, man vill ofta tillföra något nytt samtida, gärna möbler, till platsen oavsett dess historia." Detta uttalande upplevdes beklagligt att höra som snart nybliven landskapsarkitekt med intresse för kulturhistoriska miljöer. Stadsmuseet Stockholm har stor vana vid att hantera kulturhistoriska miljöer och skriver på sin websida:

"Kulturmiljön utgör vår gemensamma historia och är en källa till kunskap, identitet och bildning. Kulturmiljöfrågorna är aktuella i alla delar av stadsbyggnadsprocesserna - från idé och de tidiga planeringsskeden via detaljplaneringen fram till genomförande och slutligen färdigt projekt."

(Stadsmuseet Stockholm 2025)

Enligt citatet ska och bör alltså kulturhistoriska värden vara en viktig del i stadsplanering idag. Frågan

är om vi som landskapsarkitekter är rustade för att hantera kulturhistoriska miljöer i stadsplanering? Är vi som landskapsarkitekter kapabla att hantera omgestaltningar i kulturhistoriska miljöer? Kan en förändring i tankesättet från att endast vilja tillföra något nytt till att ta vara på befintliga värden på platsen vara i antågande?

Att kulturhistoriska miljöer är i fokus just idag inom landskapsarkitektur är tydligt, då Sveriges arkitekter den 19:e april i år, 2025, lanserade en handlingsplan för kulturmiljöarbete som heter "Agera!" (Sveriges Arkitekter 2025 A). Handlingsplanen har tagits fram åren 2021-2023. Syftet med den är att den ska vara "en avgörande faktor i omställningen till ett hållbart samhälle." (ibid). Sveriges Arkitekter Östergötland delade nyss ut arkitekturpris 2024 till byggnaden Jungfrun, som varit en lagerbyggnad i Norrköpings inre hamn och som nu gjorts om till kontorsbyggnad (Sveriges Arkitekter 2025 B). Detta talar för att det finns en plats på dagens arena för kulturhistoriska platser och byggnader. Handlingsplanen kommer förhoppningsvis att prägla dagens och morgondagens debatt och vi landskapsarkitekter får en möjlighet att lära oss mer om kulturhistoriska miljöer. Se figur 1 på s.15 för kulturhistorisk miljö i Norrköping.

Hållbarhet är en central del i utbildningen till landskapsarkitekt och kommer även att vara centralt i yrkesutövandet. "Det moderna samhället med nya livsmönster, globalisering och en större medvetenhet om miljöns sårbarhet, innebär stora förändringar i vår livsmiljö. För att skapa en uthållig stads- och landsbygd krävs en bred kunskap och förmåga att kommunicera, formulera lösningar och se sammanhang." (Sveriges Landbruksuniversitet u.å). Detta är vad

vi som landskapsarkitekter ska förhålla oss till och försöka att uppnå efter färdiga studier. Citatet signalerar också att världen vi lever i är föränderlig och att värderingarna förändras. Inget är konstant. Vi som landskapsarkitekter ska besitta kunskap för att hantera detta. Men hur gör vi med platser som behöver förändras varsamt och framför allt inte får skadas? De platser där gravar finns och där gravfrid råder?

I den inte så ljusa framtiden och den relativt instabila nutiden kan det ändå finnas ett hopp om man får tro landskapsarkitekten Moa Hansson Broman på landskapsarkitektföretaget MARELD som skriver:

"Kanske skönjer vi nu en förändring, ett återtåg till modernistiska idéer där platsens material och berättelser får ta större plats."

(Hansson Broman 2025).

Citatet indikerar att varsamhet kan vara i antågande. Moa Hansson Broman skriver en debattartikel där hon reflekterar över om lågkonjunkturen kan ge oss landskapsarkitekter möjlighet att hinna reflektera och ta genomtänkta beslut för att kunna gestalta hållbara landskap. Hon menar att "när bygg- och anläggningstempot varit som snabbast har det saknats tid för att utgå från platsens förutsättningar och gestalta i samklang med den." Denna tanke som hon förmedlar i debattartikeln går i linje med handlingsplanen "Agera!" från Sveriges Arkitekter. Där lyfts det fram att efter 100 år av nybyggnation är det nu dags att ta hand om det vi har och förädla det (Sveriges Arkitekter 2025 A). Nutiden kanske faktiskt är mogen att inte endast självförverkliga sig utan att faktiskt arbeta mer med att förvalta det som redan finns.

Att varje tid vill göra sitt avtryck i historien och att det finns starka ekonomiska intressen inom stadsbyggnad är de två faktorer som brukar ställas mot kulturhistoriska miljöer (Babos et al. 2022).

För mig som snart färdig landskapsarkitekt känns det som en svår uppgift att försöka balansera förmågan att ta vara på de kulturhistoriska värdena på platsen och samtidigt anpassa gestaltningen till dagens behov. Om nu platsen är en varaktigt övergiven begravningsplats där gravfrid råder för gravarna, vad innebär det för landskapsarkitekten när en ställs inför platsen i och med en omgestaltning?

Syfte och frågeställning

Arbetet görs för målgruppen landskapsarkitekter som genom yrkesutövandet, kommer i kontakt med kulturhistoriska platser som dessa där gravfrid råder. Det övergripande syftet med arbetet är att öka medvetenheten och förståelsen hos landskapsarkitekter gällande gravfrid. Med kunskapen kan vi bli bättre rustade att utveckla kulturhistoriska miljöer varsamt och hållbart med respekt för gravfriden.

Genom att söka förståelse för hur tre varaktigt övergivna begravningsplatser i Norrköping utvecklats från ca 1700-talet till idag och vilken roll gravfrid har spelat i deras utveckling finns en förhoppning att bidra med kunskap i denna fråga.

Frågan hur gravfrid kan och bör hanteras i praktiken är viktigt att belysa ur flera perspektiv. Ett perspektiv är det etiska där respekt för de begravda och de anhöriga bör tas i beaktning. Ett annat perspektiv

är respekt för platsens tidigare funktion, att vi som landskapsarkitekter bör agera varsamt med de kulturhistoriska värdena på platsen. Ett tredje perspektiv är att tänka hållbart med jordens resurser, när stadsplanering och omgestaltning av platser sker.

Spår av dåtidens och nutidens användning på platserna söks historiskt och i nutid för att förstå hur begreppet gravfrid har hanterats på dessa tre platser. Vilka har drivkrafterna varit då omfattande förändringar har skett för respektive plats och på vilket sätt har gravfrid påverkats? Har gravfrid varit en faktor man har tagit hänsyn till? Detta ger följande frågeställning:

Hur har förändringar för de varaktigt övergivna begravningsplatserna i Folkparken, i Hörsalsparken och på S:t Olofsskolans parkering i Norrköping påverkat gravfriden och på vilket sätt har man tagit hänsyn till gravfriden?

Gravfriden kan dels ha påverkats när platserna har utvecklats i Norrköping, men det kan även vara så att gravfrid har tagits hänsyn till när platserna utvecklats.

Tre platser i Norrköping har valts som inte längre är aktiva begravningsplatser. De förvaltas och ägs idag av Norrköpings kommun.

Arbetets upplägg

Arbetet är en empirisk kvalitativ studie. De tre platserna i Norrköping är centrala för arbetet. Studien består av fem olika kapitel, inledning, metod, bakgrund, analys och resultat samt diskussion och konklusion. Kontexten för detta är staden Norrköping och perspektivet är landskapsarkitektens.

I första kapitlet, inledningen, har relevansen av ämnet redogjorts för. Syftet och frågeställningen presenteras. I andra kapitlet redogörs för vilken metod som använts och hur arbetsprocessen har sett ut. I tredje kapitlet, bakgrunden, ges ett sammanhang för arbetet. Det innefattar relevanta lagar för platserna samt vem som ser till att de efterlevs. Även en historisk tillbakablick av Norrköping ges där begravningsplatsideal och stadsplanering tas upp. Det fjärde kapitlet redovisar analys och resultat av arbetet genom att förändringar på de tre platserna redogörs för. Det insamlade materialet från dokumentstudierna, platsbesöken och intervjuerna analyseras löpande. Genom att analysera platserna och resonera är tanken att synliggöra på vilket sätt gravfriden har påverkats och även på vilket sätt man har tagit hänsyn till gravfriden på respektive plats. I kapitel fem, diskussion och konklusionen, förs en diskussion utifrån inledningens problematisering av forskningsrymden och analyserna från respektive plats.

Fig. 2. Åbacken vid Folkparken och Motala ström

Metod och arbetsprocess

Metod och arbetsprocess

Metod betyder ursprungligen ”vägen till målet”. (Kvale och Brinkman 2014:231). I figur 2 på föregående sida syns promenadvägen vid Åbrinken i Folkparken. Detta kapitel redogör för de metoder som har använts i arbetet och hur arbetsprocessen har sett ut. Det vetenskapliga förhållningssätt som har präglat arbetets genomförande behandlas också i detta kapitel. Eftersom landskapsarkitektur är ett tvärvetenskapligt ämne och präglas av flera olika vetenskapliga traditioner, anses det därför nödvän-

digt att tydliggöra det specifika perspektiv som har varit vägledande för just detta arbete.

Uppsatsen utgör en akademisk studie med platsen som central utgångspunkt. Tyngdpunkten ligger i analysen, vilken möjliggörs genom en kombination av olika metoder: dokumentstudier, tryckt litteratur, platsanalys samt intervjuer. Se figur 3 för en översikt av arbetsprocessen. Modellen visar att frågeställningen används som

utgångspunkt för att söka information om platserna i Norrköping. För respektive plats har informationsinhämtningen skett genom studier dokument och tryckt litteratur, platsanalys och intervjuer. De tre metoderna har använts parallellt och växelvis för respektive plats. När information från en karta eller en intervju har pekat på en förändring av platsen har i vissa fall ett besök till platsen skett för att stämma av. Av den anledningen är pilarna vid metoderna en cirkel. Gränserna mellan metoderna har varit flytande och de har även förstärkt varandra genom att samverkan har skett. Det sammanställda empiriska materialet har sedan använts i steget analys och resultat. I analysen redogörs för respektive förändring av platserna och varje plats får genom analysen ett resultat. I det sista steget i modellen, diskussion och konklusion, förs en diskussion om resultatet och en konklusion för arbetet formuleras.

Vetenskapligt angreppssätt

Relationen mellan verklighet, empiri, och teori präglar allt vetenskapligt arbete. Detta arbete är ett empiriskt arbete där kunskapsinhämtningen har skett genom författarens sinnliga upplevelser och observationer av den faktiska verkligheten (Patel & Davidson 2019). Det är således verkligheten som utgör grunden för kunskapsproduktionen i detta arbete. Verkligheten studeras i denna studie genom platsanalys, intervjuer, dokumentstudier och tryckt litteratur. Se figur 3 där dessa metoder återfinns och deras relation klargörs. Studien har följt en induktiv ansats och karaktäriseras av ett utforskande arbetssätt – att ”följa upptäckandets väg” (Patel & Davidson, 2019:27). Upptäckandet har skett med hjälp av de olika metoderna i staden Norrköping. De tre platserna har varit i fokus och information har inhämtats på

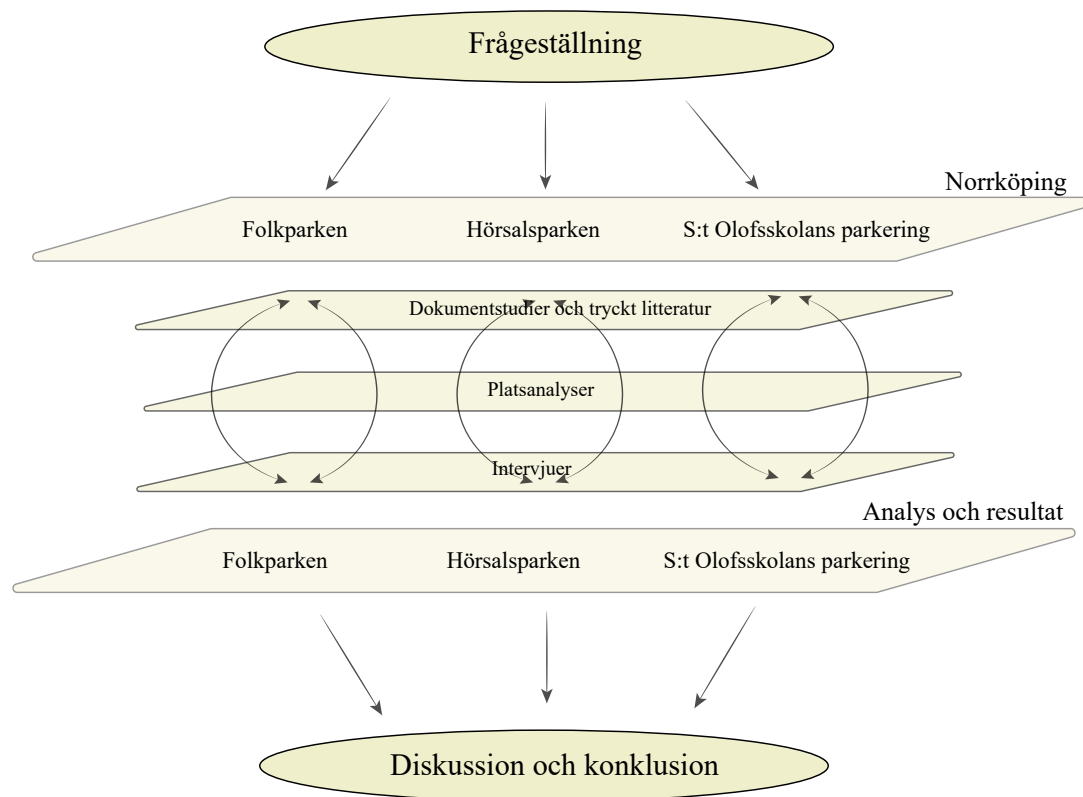

Fig. 3. Modell över arbetsprocess för denna studie.

respektive plats, på Stadsarkivet och genom intervjuer och samtal.

Bland de olika vetenskapliga förhållningssätten har detta arbete utformats som en kvalitativ och empiri-baserad studie, vilket innebär att forskningsansatsen är empirinära. Grounded Theory har därmed bedömts vara ett lämpligt metodologiskt ramverk (Patel & Davidson 2019; Dalen 2015).

Grounded Theory, lokal teori, kännetecknas av att kunskap genereras genom en kombination av metoder och att det insamlade materialet bearbetas och analyseras gemensamt i syfte att identifiera koder (Patel & Davidson 2019; Dalen 2015). Dessa koder kan sedan ligga till grund för en lokal teoretisk förståelse (ibid.). I detta arbete är den lokala teorin specifik för de tre undersökta platserna i Norrköping. Viktigt att poängtera är att en teori inte formulerades på förhand och testades i verkligheten för detta arbete. Den lokala teorin har successivt vuxit fram ur den insamlade empirin, under arbetets gång (Thulesius 2021).

Konkret för detta arbete har Grounded Theory inneburit att jag som författare har bearbetat alla tre platser med de tre olika metoderna under de första månaderna. Under perioden av informationsinsamling och intervjuer har tankarna flödat fritt. När informationsinhämtningen ansågs färdig började analysfasen. I den fasen sammanställdes information för respektive plats. Det är i detta skede en strukturerad kodning påbörjades, även om viss kodning kunde skönjas tidigare. När de tre platserna sammanställdes i analysdelen började likheter och olikheter synas i materialet. Det materialet ligger till grund för formuleringen av en lokal teori, som presenteras i studiens avslutande del,

konklusionen. Se figur 3 på föregående sida.

Frågeställningen har varit vägledande i valen av metod, informanter och platser. För att ta reda på förändringar på platserna följdes platsen kronologiskt på kartor och sedan verifierades förändringar i beslutsdokument. Om förändringar skett i nutid gjordes försök att samtala med informanterna om dem. Själva insamlingsprocessen har präglats av nyfikenhet, öppenhet och ett sökande förhållningssätt (Thulesius 2021). Åtskilliga kartor och dokument har sökts igenom för varje plats och det har även krävts beslutsamhet utöver nyfikenheten för att hantera de mängder av material som fanns i arkiven.

Val av platser

Val av platser grundas i det faktum att de inte längre har funktionen begravningsplats. Platserna har fått nya funktioner genom stadens utvecklingen och de är idag varaktigt övergivna begravningsplatser. Deras nuvarande benämningar speglar denna förändring. Tidigare var Folkparken stadens åkermark, Hörsalsparken var ursprungligen platsen för landskyrkan S:t Johannes, och S:t Olofsskolans parkering utgjorde en del av stadskyrkan S:t Olaikyrkans kyrkogård.

De tre undersökta platserna har även valts ut med hänsyn till deras geografiska läge i Norrköping, eftersom det var den stad som procentuellt drabbades hårdast av pesten i Sverige under 1700-talet. På samtliga dessa platser begravdes människor som avled i samband med pestutbrottet. Anledningen till att tre platser inkluderats i studien, istället för en, är att ett bredare empiriskt underlag skapas för att kunna besvara forskningsfrågan på en övergripande nivå med fokus på hela staden Norrköping. Genom att inkludera tre olika

men kontextuellt sammanlänkade platser möjliggörs en tillämpning av Grounded Theory-metodiken, något som hade varit svårare att motivera utifrån en enskild plats. Målsättningen är att resultatet därmed kan ge en mer heltäckande bild av hur frågan om gravfrid hanterats i Norrköping när staden utvecklats. Genom att man betraktar utvecklingen för respektive plats inom samma urbana kontext, Norrköping, kan varje plats bidra med sin unika historia samtidigt som en gemensam slutsats formuleras utifrån ett jämförande perspektiv. Se figur 1 för en översikt av detta angreppssätt.

En initial omvärldsbevakning har genomförts med syfte att kartlägga det aktuella forskningsläget inom ämnesområdet. Vetenskapliga artiklar har sökts via SLU:s biblioteksdatabaser såsom Scopus, Web of Science och Primo. Inledningsvis fokuserade sökningarna på begreppet gravfrid, men utökades successivt till att omfatta även närliggande ämnen såsom kulturhistoriska miljöer, stadsplanering och ideal för begravningsplatser. För att fånga samtidens diskussioner och trender inom ämnet har även populärvetenskapliga källor och debattartiklar studerats. Detta första steg i omvärldsanalysen har bidragit till att identifiera relevanta forskningsbidrag, ringa in kunskapsluckor och tydliggöra frågeställningens aktualitet.

Dokumentstudier

Norrköping utgör den övergripande kontexten för detta arbete, och de tre studerade platsernas utveckling har skett inom denna stads historiska och geografiska ramar. För att förstå vilka historiska skeenden som kan ha påverkat respektive plats har dokumentstudier genomförts med fokus på Norrköpings stadsut-

veckling. Särskilt fokus har lagts vid att identifiera tidpunkter och typer av förändringar som ägt rum, samt att analysera hur dessa förändringar har påverkat gravfriden. Har gravfriden kanske fungerat som ett skydd för viss utveckling? Informationssökningen har genomförts med respektive platsnamn som sökord, och urvalskriteriet har varit att materialet ska beröra någon form av fysisk eller funktionell omgestaltning av platsen.

För att få en djupare förståelse av stadens geografiska utveckling har historiska kartor studerats, huvudsakligen hämtade från Stadsarkivet i Norrköping.

Det historiska materialet har inhämtats från flera olika källor, såsom Lantmäteriet, arkeologiska rapporter samt historiska och samtida kartor. En betydande del av materialet har sökts och tillhandahållits av Stadsarkivet i Norrköping. Kartmaterialet har analyserats kronologiskt från 1700-talet och framåt i syfte att följa förändringar i platsens användning och utformning. Genom detta kartstudium har det varit möjligt att identifiera och analysera samband mellan förändringarna och eventuell påverkan på eller av gravfrid när det gäller platsens utveckling.

Kompletterande dokument, såsom kommunala beslutsprotokoll från stadsfullmäktige, har bidragit till en djupare förståelse för de styrande principerna bakom förändringsbesluten. Vidare har tidningsurklipp och andra mediala källor inkluderats för att fånga det samtida debattklimatet och de diskussioner som uppstått i samband med platsförändringarna. Dessa källor har sammantaget bidragit till en mer nyanserad bild av platsernas utveckling och den roll som gravfrid spelat.

Tryckt litteratur

Två idag verksamma historiker har varit särskilt betydelsefulla källor i denna del av studien när det gäller bakgrunden och kontexten Norrköping. Peter Carellis bok *En synnerligen vacker och blomstrande stad: historisk-arkeologiska perspektiv på Norrköpings äldre historia* från 2021 har varit en stomme gällande det historiska perspektivet för att förstå Norrköpings utveckling samt hur de specifika platserna har påverkats av utvecklingen. Peter Kristianssons två böcker *Staden vid strömmen. Berättelser ur Norrköpings historia* från 2021 och *Staden vid strömmen. Berättelser ur Norrköpings historia. Andra boken* från 2024 har bidragit med ett historiskt perspektiv för Norrköping och kunskap gällande pesten.

I sin bok *Historiska trädgårdar, Att bevara ett föränderligt kulturarv* beskriver Maria Flinck (2022:151) sitt arbetssätt vid platsanalys och menar att: "Det är svårt att beskriva hur värderingen går till, eftersom den är en delvis intuitiv och omedveten process som sätter igång vid första kontakten med en ny trädgård." För landskapsarkitekter är detta synsätt igenkännbart; analysförmågan är ofta djupt förankrad genom år av utbildning och praktisk träning. De tre platsanalyser som utförts på de varaktigt övergivna begravningsplatserna har därför präglats av både intuition och struktur. För att säkerställa transparens redovisas nedan hur dessa analyser har genomförts.

Inför platsanalyserna hämtades teoretisk inspiration från flera relevanta källor. Catherine Dees *Form and Fabric in Landscape Architecture* (2013) användes för att belysa rumsliga kvaliteter vilket var nödvändigt för att förstå platsens avgränsningar men också

hur platsen kopplades till resten av staden. Från Christophe Girots begrepp *Four Trace Concepts* (1999) inhämtades vägledning i hur platsens atmosfär och historiska lager kan uppfattas och tolkas. Aspekten att man kan känna in en plats och dess stämning bidrog till att observera hur Norrköpingsborna uppfattade platserna genom deras användning av dem. Detta ansågs viktigt i sammanhanget för att lära känna platsen och för att bygga kunskap att lyfta in i analysdelen. Maria Flincks (2022) bok *Historiska trädgårdar, Att bevara ett föränderligt kulturarv* nyttjades med fokus på värdering av kulturmiljöer och begravningsplatser. Denna kunskap ansågs viktig att ta del av för att vara kapabel att utläsa om platserna hade spår av sin äldre användning som begravningsplats eller inte. *Landscape Analysis* av Stahlschmidt et al. (2017) bidrog till förståelsen för platsens roll i ett större landskapssammanhang, särskilt relevant för Folkparken då det är en mycket stor plats till ytan.

Platsanalys

För att skapa en gedigen förståelse för de tre platserna och deras sammanhang i staden Norrköping, genomfördes fältarbete vid fyra separata tillfällen, fördelat över flera dagar. Syftet var att uppleva platserna, att observera deras funktion idag, hur de var utformade och hur människor använde platserna. Det var också viktigt att identifiera eventuella synliga spår eller symboler som indikerar deras tidigare funktion som begravningsplatser.

Initialt genomfördes ett längre platsbesök på respektive plats, där omfattande tid ägnades åt att uppfatta platsens gränser, funktioner, rörelsemönster, aktivi-

teter och fysiska ramar. Intryck och observationer dokumenterades kontinuerligt under besöken. Därefter följde upprepade besök i samband med dokumentstudiernas framväxt, för att verifiera och komplettera information, vilket ytterligare fördjupade förståelsen av platsernas utveckling.

Samtliga besök genomfördes under dagtid samt under eftermiddagar och tidiga kvällar, i februari, mars och maj 2025. Varje platsbesök medförde nya insikter och tillförde ytterligare lager till analysen, där förståelsen för platsen fördjupades successivt.

Fotografisk dokumentation har varit ett centralt analytiskt verktyg i detta arbete. Genom kameralinsen har platsens rumsligheter och detaljer kunnat fångas och tolkas ur olika perspektiv. Sammanlagt togs över 1500 fotografier under besöken, där varje plats dokumenterades från olika vinklar och vid olika tidpunkter.

Utöver besöken på de tre varaktigt övergivna begravningsplatserna, inkluderades även besök på Arbetets museum, Stadsmuseet, Stadsarkivet, Norra begravningsplatsen, Konstmuseet, Promenaderna och stadskärnan i Norrköping.

Nyfikenheten att lära känna Norrköping som stad och att söka kunskap om de tre platserna ledde till informella samtal med personal från stadsarkivet, intendenten vid Stadsmuseet, representanter från Svenska kyrkan och Norra begravningsplatsen samt lokala historiker bidrog ytterligare till den kontextuella förståelsen av staden i allmänhet och de specifika platserna i synnerhet, utöver de semistrukturerade intervjuer som genomfördes. Personal på stadsarkivet bidrog med stor kunskap gällande Norrköping och de tre platsernas utveckling och intentender vid stadsmuseet bidrog

med ett intressant perspektiv för kulturhistoriska miljöer eftersom det var deras expertkunskap. Personal vid Norra begravningsplatsen bidrog med kunskap om praxis vid gravsättning och hur de var involverade när en av platserna i arbetet omgestaltats.

Intervjuer

Intervjuer med landskapsarkitekter har genomförts i syfte att erhålla en mer nyanserad förståelse för respektive plats och för att få ett perspektiv från yrkeskåren. Det primära syftet att inkludera intervjuer som metod för detta arbete är för att landskapsarkitektens perspektiv är intressant att lyfta fram som ett komplement till dokumentstudier, tryckt litteratur och platsanalys. I förhållande till historiskt material finns även en önskan att ge samtiden en röst genom personer med direkt koppling till platserna, antingen genom nuvarande ansvar eller tidigare engagemang i de förändringar som skett på platserna.

Informanter har valts strategiskt för varje plats utifrån deras involvering i relevanta förändringar för platsen. För Folkparken intervjuades dels den person som idag är ansvarig för utvecklingsplanen, och dels en landskapsarkitekt som deltagit i omgestaltningen av parkens lekmiljö. I fallet med Hörsalsparken, som genomgått flera gestaltningsförändringar, intervjuades den landskapsarkitekt som ansvarade för den senaste omgestaltningen. När det gäller parkeringsytan vid S:t Olofsskolan var det mer utmanande att identifiera en lämplig informant, då tidigare ansvariga inte längre är verksamma inom kommunen. I detta fall intervjuades samma landskapsarkitekt som ansvarar för utvecklingsplanen för Folkparken, då denne även besitter relevant kunskap om platsen.

Informanten för Folkparken som arbetar för kommunen har en planerande och strategisk tjänst på kommunal nivå. Informanten som arbetar med projektande och gestaltande av lekmiljön hade även arbetat på kommunen men var i denna intervju med som gestaltande landskapsarkitekt. Informanten som intervjuades för Hörsalsparken har gedigen och lång erfarenhet av gestaltande av olika miljöer på olika platser i Sverige. Hen har även gestaltat flertalet kyrkogårdar och begravningsplatser. Alla tre är landskapsarkitekter och har därmed det perspektivet i grunden. Att få deras perspektiv och erfarenheter av att ha varit involverad i en plats där gravfrid råder ansågs viktigt. Lärdomar kan dras för oss landskapsarkitekter som inte har arbetat med platser där gravfrid råder än.

Två av intervjuerna tog plats på informanternas respektive kontor i Norrköping och en intervju tog plats på informantens kontor i Eskilstuna. Det ansågs viktigt att ha intervjuerna på plats i samma rum och inte via länk. Målet var att få till ett samtal som inte var begränsat av en skärm.

De intervjuer som genomförts var semistrukturerade, spelades in och har därefter transkriberats. Den semistrukturerade intervjumetoden valdes för att möjliggöra reflektion och djupare resonemang under samtalets gång, vilket enligt Alvehus (2019) främjar ett mer kvalitativt material. Intervjuerna var relativt omfattande, med en längd på mellan cirka 40 minuter och upp till en timme och 40 minuter. Detta gav utrymme för att ställa följdfrågor. Det bidrog också till att jag inte var tidspressad vilket bidrog till ett lugn i intervjusammanhanget. Under intervjuerna användes en intervjuguide som stöd för att säkerställa att jag höll samtalet inom relevanta ramar.

Transkriberingen av intervjuerna hade två huvudsakliga syften. Dels möjliggjorde det att jag som intervjuade kunde fokusera fullt ut på samtalet, tankegångarna och formuleringen av följdfrågor under själva intervjusituationen. Dels utgjorde transkriberingsprocessen ett första steg i analysarbetet, där jag bearbetade innehållet och tolkade samtalet i textform (Alvehus 2019).

Det blev tydligt under transkriberingen att intervjuerna var som samtal där det sociala samspelet mellan mig som intervjuare och informanten spelade en viktig roll för samtalets utveckling. Trots att intervjuguiden utgjorde en ram, fördes samtalet mellan mig och informanten framåt genom en gemensam interaktion (Kvale & Brinkmann 2014).

Analys och resultat

Med platsen i fokus har intervjumaterialet använts i kombination med det insamlade materialet från dokumentstudier och platsanalyser. Målet är att belysa och analysera de större förändringar som skett på respektive plats, samt hur gravfrid har påverkats av eller påverkat dessa förändringar. Analysen utgör en central komponent inom kvalitativ forskning (Thurén 2019), varför denna del av arbetet har getts stort utrymme. Analysarbetet sker fortlöpande i samband med att resultatet presenteras i kapitel fyra.

Syftet är att skapa en sammanhängande berättelse för respektive plats. Materialet har strukturerats så att läsaren kan följa respektive plats utveckling kronologiskt. Förändringar som kan ha påverkat gravfriden

har lyfts fram och den roll gravfriden har spelat i platsernas utveckling redogörs för. Med studiens frågeställning som utgångspunkt har berättelsen byggts upp med stöd av fotografier från platsanalyser, historiska och samtida kartor samt tryckt litteratur från dokumentstudierna. Även information från intervjuerna har integrerats för att fördjupa förståelsen av de förändringar som skett på respektive plats. Arbetet har utgjort ett omfattande material, över 2 500 fotografier av platser, dokument, litteratur och kartor har genererats. Urvalet av detta material har konsekvent gjorts med utgångspunkt i studiens frågeställning. Se figur 3 för en översiktlig illustration av arbetsprocess och metodik.

Diskussion och konklusion

Analysen av respektive plats har förts vidare i kapitel fem, där en diskussion och konklusion presenteras och frågeställningen ges sitt slutgiltiga svar. En diskussion förs utifrån problemrymden och frågeställningen och det empiriska materialet för arbetet. Konklusionen är strukturerad utifrån arbetsmetoden som inspirerats av Grounded Theory (Patel & Davidson 2019) och organiserad kring tre tydliga teman. De tre teman för den första delen av frågeställningen har utkristalliserat sig genom att framträtt som koder ur det empiriska materialet. Den andra delen av frågeställningen diskuteras också och även för den finns en konklusion baserad utifrån koderna som noterats i det empiriska materialet.

Ai i form av ChatGPT och Gemini har använts i detta arbete som ersättare till en kursare som korrekturläser. Varje enskild text i detta arbete inklusive figurtexter har producerats helt och hållet av författaren själv.

När texten har ansetts färdig har viss text lagts in i ChatGPT eller Gemini för korrekturläsning. Några meningar eller stycken har också lagts in för att få hjälp att få förslag på formulering eller för att få förslag på en mer formell ton. Resultatet från ChatGPT och Gemini har lästs och somliga delar av ChatGPT:s och Gemini:s förslag för texten har sedan använts. Korrigeringar av förslagen har gjorts av författaren för att passa in i arbetets ton.

Fig. 4. De Geerhallen i bakgrunden,
Laxholmen till höger.

Bakgrund

Bakgrund

Norrköpings läge i Sverige och de tre platserna i Norrköping förklaras genom fig. 5, 6 och 7.

Fig. 5. Staden Norrköping är inringad och ligger i Östergötland i sydvästra delen av Sverige. ©Lantmäteriet

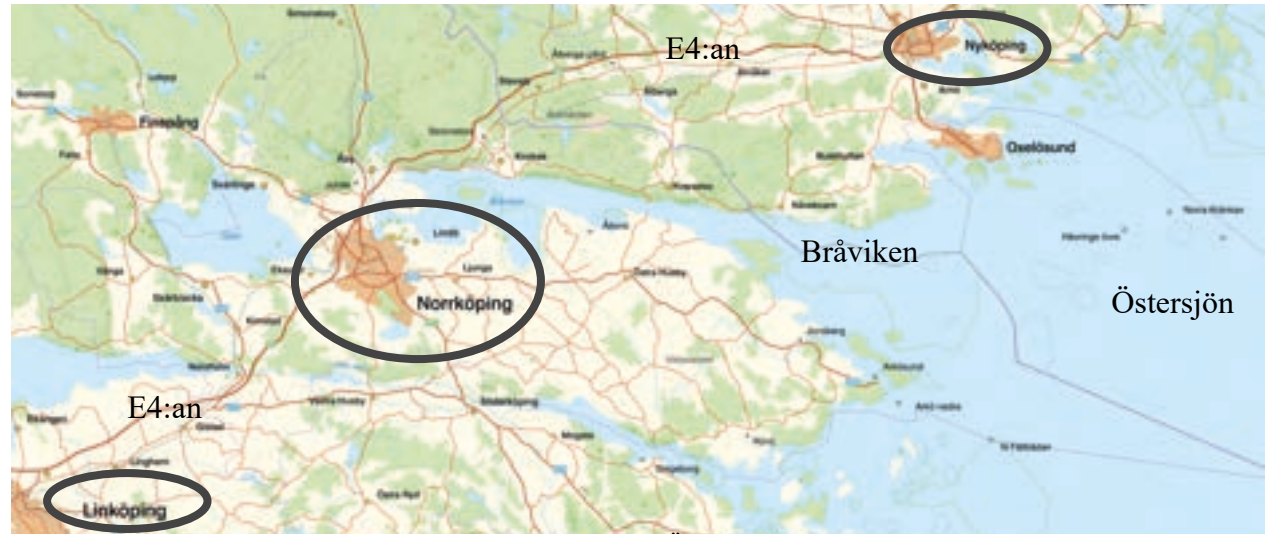

Fig. 6. Norrköping är en hamnstad och Bråviken mynnar ut i Östersjön. Motala ström rinner igenom staden. E4:an går väster om Norrköping, via Nyköping och vidare till Linköping i sydväst. ©Lantmäteriet

Fig. 7. I Norrköping ligger Folkparken, Krematoriet och Norra begravningsplatsen i västra delen av staden. Se oval markering till vänster i kartan. Hörsalsparken och S:t Olofsskolans parkering ligger i centrala delarna. Se de två cirklarna till höger i kartan. Alla tre platser har en närhet till Motala ström. ©Lantmäteriet

Framstående industristad

”För att förstå Norrköpings historia måste staden sättas in i ett tidsmässigt, rumsligt och kulturellt sammanhang” (Carelli 2021:70). Syftet med att presentera denna bakgrund är att ge de tre undersökta platserna en kontextuell bakgrund. Att förstå stadens utveckling samt identifiera de drivkrafter som legat bakom förändringarna bidrar till att förklara hur de tre platserna har påverkats över tid och om gravfrid har påverkats eller påverkat platsernas utveckling.

Norrköping erhöll sina första stadsprivilegier 1384, men bosättningar i området kan spåras tillbaka till tidig medeltid (Carelli 2021). Norrköping är beläget i Östergötland, se figur 5 och även figur 6 och 7 för orientering. Tätorten Norrköping utgör centralort i Norrköpings kommun. I kommunen bor drygt 140 000 människor (Statistiska Centralbyrån 2025).

För besökare är Motala ström och Promenaderna tongivande för upplevelsen i staden och industribyggnaderna vittnar om det rika industriella arvet. Enligt Carelli (2021) är det framför allt bebyggelsen från det sena 1800-talet och tidiga 1900-talet längs Motala ström som präglar centrala Norrköping och ger staden dess särskilda karaktär.

Stadens läge vid forsande vatten möjliggjorde tidig kvarnverksamhet längs Motala ström, vilket lade grunden för den industriella utvecklingen (ibid.). Vattenflödet, strömmen och hamnen har varit avgörande komponenter i stadens ekonomi och har skapat förutsättningar för den företagskultur som etablerades under 1800- och 1900-talet (Carelli 2021).

Under 1600-talets mitt var Norrköping, tillsammans med Stockholm, en av Sveriges största exportstäder (Carelli 2021). Den industriella verksamheten omfattade produkter såsom vapen, mässing, järn, papper, filtat ylletyg, tobak, socker, brännvin, tapeter och textilier och många av dessa var under sin tid ledande inom landet (ibid.). På 1830-talet var Norrköping den fjärde största staden i Sverige, efter Stockholm, Göteborg och Karlskrona (Caelli 2021). Se figur 7 på s. 25 där Laxholmen, där en del av industrin fanns, syns.

Stadsplanering

Norrköping har, som alla städer i Sverige, ett kommunalt planmonopol (Boverket 2023). Detta innebär att kommunen bestämmer var och hur mark ska bebyggas och även om översiktsplaner och detaljplaner ska tas fram (ibid.). Det är viktigt att påpeka att allmän plats är i fokus i detta arbete och inte byggnader. Allmän plats innebär ett område i staden som är till för den gemensamma nyttan (SFS 2010:900). Två av platserna i detta arbete är parkmark i detaljplanen och en av platserna har ingen formell benämning i detaljplan enligt informanten på Norrköpings kommun.

Industrialiseringen och urbaniseringen var de primära drivkrafterna bakom framväxten av lagstiftning inom stadsplanering (Nilsson 2017). I svensk historia är år 1650 centralt som utgångspunkt för stadsplaneringen, då rutnätsplaner introducerades (ibid.). Norrköpings stadsplan representerar den äldsta bevarade i Sverige, bestående av räta gator och rektangulära kvarter, sannolikt utformad av den nederländske byggmästaren Hans Fleming omkring år 1640 (Kristensson 2021). År 1645 godkändes stadsplanekartan i Norrköping av drottning Kristina, och denna rätvinkliga stadsregle-

ring implementerades efter stadsbranden 1655 och var i huvudsak fullbordad åren 1728–1729 (Carelli 2021). Det nya rutnätsmönstrade stadsplanen påverkade begravningsplatserna för de båda kyrkorna i staden, S:t Johannes och S:t Olai. De nya gatorna minskade begravningsplatsen och kyrktomten. Gravarna som tidigare låg inom ramen för begravningsplatsen hamnade nu i gatorna runt omkring. Se bilaga 1 för stadsplanekartan före rutnätsplanens införande och bilaga 2 för efter.

Norrköpings historia har påverkat stadens utveckling. Genom historien har staden drabbats av flera allvarliga kriser i form av stadsbränder, pestepidemier och invasioner som på olika vis har satt sina spår. Den första dokumenterade branden inträffade 1527 följt av en brand 1567 i samband med dansk invasion (Kristensson 2021). Den stora branden 1655 ödelade stadens kärna, ytterligare bränder inträffade 1712, 1713 och 1822 (Carelli 2021). Den ryska härjningen 1719 resulterade i att stora delar av staden brann ner (Kristensson 2021). Dessa händelser påverkade flera kyrkor, bland annat S:t Johannes (intill Hörsalsparken) och S:t Olai kyrkan (intill S:t Olofsskolans parkering). Som konsekvens av de återkommande bränderna består stadens centrala delar idag främst av stenstadsbebyggelse (Norrköpings kommun 2025).

Trots de återkommande kriserna med bränder, plundring och pest under det tidiga 1700-talet hade Norrköping i början av 1700-talet nått en bebyggelsemässiga topp (Carelli 2021). År 1740 expanderade Norrköpings befolkning till cirka 5 000 invånare, och under den senare hälften av 1700-talet fördubblades befolkningen till 10 000 (ibid.). Norrköpings fortsatta tillväxt innebar ett ökat tryck på stadens ytor, bostä-

der, arbetsplatser och parkområden skulle inrymmas. Även begravningsplatserna ingick i stadsplaneringen i Sverige vid sekelskiftet 1800 p.g.a. befolkningsökningen (Nordh & Prytz 2024) och detta stämmer även för Norrköping.

Vid sekelskiftet 1800 blomstrade Norrköpings industri och så gjorde även industriella centra som Stockholm, Göteborg, Karlskrona och Gävle (Nolin 1999). Norrköping utvecklade, i likhet med de andra städerna, en stark borgerlig medelklass vilket möjliggjorde etableringen av offentliga parker (ibid.). Trädgårdsarkitekten Knut Forsberg anlätades för att utforma en grön stadsstruktur. År 1856 antogs det ambitiösa "Projekt för anläggning af promenader, parker och trädgårdar" som var ett av de mest betydelsefulla parkprojekten under 1800-talets mitt och som hade stor inverkan på Norrköpings stadsbild (Nolin 1999).

Promenaderna anlades successivt: Norra Promenaden 1857 (se figur 8), Södra Promenaden 1869 och Östra Promenaden i början av 1870-talet och fick sin i nuvarande sträckning 1896 (Kristensson 2021). Västra Promenaden betraktades tidigt som en förlängning av Södra Promenaden väster om Drottninggatan, men idag förknippas ofta Folkparken och allén längs Krematoriegatan med Västra Promenaden. År 1994 förklarades Norra, Östra och Södra Promenaderna som byggnadsminnen av Länsstyrelsen (ibid.).

Historiskt har Norrköping varit en industri- och arbetarstad vilket har präglat stadsbilden med åtskilliga fabrikslokaler. Under 1960- och 1970-talet inleddes en strukturomvandling då flera statliga myndigheter flyttade från Stockholm till Norrköping i syfte att kompensera för den avindustrialisering som pågick

Fig. 8. Norra Promenaden. Fotot taget vid Norra begravningsplatsen. Promenaden leder österut.

(Kristensson 2021). Det var även i denna tidsera, i början av 1990-talet som det så kallade "Stora lyftet" genomfördes (Hörfors 2010). Den kommunala strategin innebar att Norrköping som hade blivit hårt exploaterat med spårvagnsspår, vatten och avlopp, elkablar osv nu skulle få möjlighet att utföra arkeologiska utgrävningar i centrala staden (ibid.). "Stora lyftet" följdes av den kommunala strategin 3K som stod för Kunskap, Kultur och Kommers och lanserades av Stadsbyggnadskontoret i Norrköping (Stadsbyggnadskontoret 2012). Syftet var att lyfta Norrköping ur

lågkonjunktur genom att fokusera på nya utvecklingsområden och anpassa stadsplaneringen till det (ibid.). Särskilt Hörsalsparken påverkades direkt av denna strategi, men även området kring S:t Olofsskolans parkering har i viss utsträckning påverkats indirekt p.g.a. dess direkta närhet till stadskärnan.

Begravningsplatsideal

Eftersom de tre platserna i arbetet har varit begravningsplatser anses det relevant att göra en tillbakablick på begravningsideal genom tiderna. Anledningen till det är att idealen har påverkat utvecklingen på de tre platserna.

Vid slutet av 1500-talet präglades begravningsplatserna i staden av en brist på anseende (Carelli 2021). Detta tog sig uttryck genom att boskap betade där, kyrkomurar raserades och gravstenar återanvändes som byggnadsmaterial (ibid.). Begravningsplatserna var vid denna tid gräsbelagda, vilket möjliggjorde bete, medan träd saknades helt (Carelli 2021).

Under 1600-talet utgjorde begravningsplatsernas gravplatser för allmänheten, och dessa fick inte samma omsorg som kyrkorummen där den välbärgade befolkningen begravdes (Lundquist 1992). Detta förhållande gällde även för S:t Johannis kyrka och S:t Olai kyrka i Norrköping.

Den första dokumenterade pestepidemin i Norrköping inträffade 1623 och återkom 1629, men den mest förödande var pesten 1710–1711 (Carelli 2021). Under denna period drabbades Norrköping värst i landet sett till dödlighet i förhållande till befolkning (ibid.). Denna ansträngda situation för staden och dess begravningsplatser krävde konkreta lösningar så som att pestkyrkogården anlades. Mer om detta finns att läsa i avsnittet om Folkparken.

Under 1700-talet fortsatte traditionen att de förmögna och högt uppsatta samhällsmedlemmarna begravdes inne i kyrkorna (Carelli 2021). Det initierades för-

sök att etablera nya ideal, motiverade av hygieniska aspekter och de återkommande sjukdomsepidemierna i staden (ibid.). Biskop Jesper Svedberg var en framträdande person i Sverige som verkade för att flytta begravningsplatserna utanför stadsgränsen (Lundquist 1992). Efter pesten 1710–1711 framhöll han hygienfaktorer som ett argument, men likt Martin Luther betonade han även att kyrkogården borde vara en plats för andakt (ibid.). Dessa ideal fick sedermera genomslag även i Norrköping.

Under den senare hälften av 1700-talet introducerades träd på begravningsplatser i Sverige, och successivt under slutet av århundradet etablerades idealet att begravningsplatsen skulle utgöra ”den inhägnade parken” (Lundquist 1992). Kampen mot att begrava individer inne i kyrkorna fortsatte. Platsbristen på begravningsplatserna blev ett problem under sena 1700-talet och tidigt 1800-tal (Nordh & Prytz 2024). Det slutgiltiga genombrottet skedde under 1800-talet då begravningsplatser utanför städerna började anläggas och brukas (Lundquist 1992). Det är även från denna period som en omfattande plantering av träd på kyrkogårdarna ägde rum (ibid.).

Begravningsplatserna vid S:t Johannes och S:t Olai upphörde att vara i aktivt bruk i början av 1800-talet, och pestkyrkogården vid Dragsgärdet var endast i bruk fram till 1711 då pesten var över. Det var inte ovanligt, snarare ett eftersträvat ideal att övergivna begravningsplatser omvandlades till parker (Greinert & Kostecki 2024).

På 1900-talet blev gräsmattan viktig på Sveriges begravningsplatser och rygghäckarna blev populära för att avgränsa gravarna och träden är kvar som rums-

skapande element på begravningsplatsen (Lundquist 1992).

Ansvar för efterlevnad av lagarna

I detta arbete har begravningslagen, kulturmiljölagen, brottsbalken och plan- och bygglagen nämnts som lagar kopplade till de tre varaktigt övergivna begravningsplatserna. Även den äldre lagen om fornminnen har nämnts. I detta avsnitt ska aktörerna kommunen, Länsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet redogöras för och vilken roll de har för att lagarna efterlevs.

I detta arbete är begravningsplatserna konstaterat varaktigt övergivna eftersom de inte används för de verksamheter som de ursprungligen var tänkta att användas för (Riksantikvarieämbetet 2021 A). De tre platserna är juridiskt klassade som fornlämningar eftersom en ödebegravningsplats som inte vårdas för sitt ändamål betraktas som en fornlämning (Riksantikvarieämbetet B).

Gravarna på de tre platserna har dessutom juridiskt skydd genom brottsbalkens bestämmelser om gravfridsbrott (SFS 1962:700). I denna lag finns inget tidsperspektiv. Den gäller alltså oavsett gravens ålder och omfattar således alla de gravar som finns på de tre aktuella platserna i Norrköping.

I och med att platserna är varaktigt övergivna begravningsplatser och fornminnen erhåller dessa platser även ett automatiskt skydd i egenskap av kulturhistorisk miljö, i enlighet med Kulturmiljölagen (SFS 1988:950).

I enlighet med den tidigare nämnda Kulturmiljölagen (SFS 1988:950) är det allas ansvar i samhället, såväl enskilda individer som myndigheter, att värna om kulturmiljön. Babos et al. (2022) framhåller att kulturmiljöfrågor handläggs av kommuner, länsstyrelser, vissa statliga myndigheter samt ett antal privata aktörer. De menar även att ansvaret för tillsynen av lagarnas efterlevnad ligger främst hos Riksantikvarieämbetet och Länsstyrelsen.

I Sverige åligger det kommunerna att planlägga mark- och vattenanvändningen, med stöd av Plan- och bygglagen, PBL (SFS 2010:900). Kommunen är en politiskt styrd organisation och har det mest avgörande ansvaret för stadsplaneringen (Boverket 2018). Enligt 1 kap. 1 § i Plan- och Bygglagen är syftet att ”med hänsyn till den enskilda människans frihet, främja en samhällsutveckling med jämlika och goda sociala levnadsförhållanden och en god och långsiktigt hållbar livsmiljö för människorna i dagens samhälle och för kommande generationer.” (SFS 2010:900).

Utrymme för politisk styrning gällande stadsplanering finns i huvudsak i översiktsplaneringen (Boverket 2024). Varje kommun ska inneha en aktuell översiktsplan som redogör för en långsiktig utveckling av den fysiska miljön, även om denna plan enligt 3 kap. 2 § inte är juridiskt bindande (SFS 2010:900).

I detaljplanen, reglerad i 4 kap. 4 §, ska kommunen fastställa gränser för allmänna platser samt bestämma användningen av dessa områden (SFS 2010:900). Kommunen har även befogenhet att i detaljplanen, som utgör ett bindande dokument, enligt 4 kap. 8 § besluta om ”hur allmänna platser som de anser vara

särskilt värdefulla från historisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt ska skyddas” (SFS 2010:900). Kommunen har alltså rådighet över allmänna platser och har således även möjlighet att skydda dessa. Detta gäller Folkparken, Hörsalsparken och S:t Olais parkering, då dessa platser ägs och förvaltas av kommunen. Länsstyrelsen har ansvar för det statliga kulturmiljöarbetet i länet (SFS 1988:950). De är statens regionala företrädare och har en kontrollerande roll i stadsplanering, de ser till att kulturhistoriska miljöer tas tillvara (Boverket 2024). Staten och kommunerna har ansvar för kulturhistoriska miljöer men det är den centrala myndigheten Riksantikvarieämbetet som har överinseende av kulturmiljöarbetet i Sverige (SFS 1988:950). De anger vilka områden som är av riksintresse (Boverket 2024). Även om det är kommunen som leder och äger processen, eftersom de har planmonopol, bör de väga in synpunkter från Länsstyrelsen och centrala myndigheter så som Riksantikvarieämbetet (ibid).

”Riksantikvarieämbetet är den myndighet som leder och stödjer arbetet med att bevara, använda och utveckla kulturarvet” (Riksantikvarieämbetet u.å.). Riksantikvarieämbetet ansvarar för Fornlämningsregistret, men ansökningar om tillstånd för att avlägsna eller utföra någon form av ingrepp i en fornlämning ska ställas till länsstyrelsen (Flinck 2022). Detta förfarande har skett för vissa av de tre aktuella platserna. Länsstyrelsen i varje län innehar alltså ansvaret för den statliga förvaltningen inom sitt respektive geografiska område (Länsstyrelsen u.å.).

Enligt 4 kap. 3 och 13 §§ Kulturmiljölagen (SFS 1988:950) är det länsstyrelserna som har beslutanderätten i frågor som rör väsentliga förändringar av

kyrkobyggnader, kyrkotomter eller begravningsplatser. Detta regelverk är tidsmässigt avgränsat till kyrkobyggnader, kyrkotomter eller begravningsplatser anlagda före år 1940 och aktualiseras primärt när kulturhistoriska intressen står i fokus. Termen ”väsentlig ändring” definieras i KML som förändringar som inverkar på den historiska miljön (Hoberg 1992). I 4 kap. 1 § preciseras detta ytterligare och omfattar exempelvis ”att utvidga eller på annat sätt väsentligt ändra begravningsplatsen” eller ”att uppföra ny byggnad eller fast anordning eller riva eller väsentligt ändra befintlig byggnad eller fast anordning” (SFS 1988:950). De tre platserna i denna studie har genomgått väsentliga förändringar under de senaste trehundra åren och bör därmed behövt ansöka om tillstånd hos Länsstyrelsens.

Fig. 9. De åtta gravhällarna för pestens offer.

Analys och resultat

Analys och resultat

I det kommande kapitlet presenteras de tre varaktigt övergivna begravningsplatserna Folkparken, Hörsalsparken och S:t Olofsskolans parkering i Norrköping för att söka svar på frågeställningen:

Hur har förändringar för de varaktigt övergivna begravningsplatserna i Folkparken, i Hörsalsparken och på S:t Olofsskolans parkering i Norrköping påverkat gravfriden och på vilket sätt har man tagit hänsyn till gravfriden?

Sökandet efter svar på frågeställningen sker genom att åskådliggöra och analysera de mest omfattande förändringarna för respektive plats. En sammanfattning av respektive plats görs för att kunna föra en diskussion och nå en konklusion i nästa kapitel. Se figur 9 på s. 34 för gravhällarna vid Krematoriet och Folkparken.

Fig. 10. Entré till Folkparken
från Norra Promenaden.

Folkparken

Pestkyrkogården i dagens Norrköping

Anledningen till att Krematoriet och Norra begravningsplatsen lyfts fram i detta avsnitt om Folkparken är deras gemensamma koppling till den historiska pestkyrkogården. På Krematorietomten finns både gravhällar och en minnesplakett som anger att pestkyrkogården var belägen i Folkparken. Samtidigt visar en historisk karta att kyrkogården sannolikt låg i det område där Krematoriet och Norra kyrkogården i dag är belägna. Dessa tre platser möts i en korsning som överensstämmer med den plats där den tidigare pestkyrkogården tros ha legat.

Med anledning av att plaketten vid gravhällarna nämner Folkparken som tidigare pestkyrkogård samt att det finns arkeologiska undersökningar (Helander 2015) som inte utesluter att gravar från pesten finns längs Dragsgatan inkluderas alla tre platser i detta avsnitt. Se figur 10 på en av entréerna till Folkparken.

Folkparken i Norrköping anlades år 1895 (Hellerström 1996), medan Norra begravningsplatsen invigdes 1914 (Svenska kyrkan 2024) och breder ut sig väster om Krematorievägen. Krematoriet, som färdigställdes 1938, är beläget söder om Dragsgatan och väster om Krematorievägen. Dragsgatan österut leder till centrum av Norrköping. Begravningsplatsen vetter mot Motala ström i söder. Se figur 11 för orientering. Den orangea ovala markeringen markerar en ungefärlig placering av pestkyrkogården i sammanhanget. Exakt placering av pestkyrkogården i dagens karta syns i figur 15 på sida 36.

Fig. 11. Den stora orangea stora markeringen visar Folkparken, Krematoriet och Norra begravningsplatsen. Oval markering i kartan visar ungefärlig placering av pestkyrkogården. Ortofoto ©Lantmäteriet. Illustrationer av författaren.

Stadens åker och pestkyrkogård

Folkparken är belägen på Dragsgärdet, ett område som länge har varit en del av Norrköping. Namnet härstammar från Dragskvarnen, som en gång låg i området, och ordet ”Drags” syftar på den dragning av båtar som förr krävdes för att ta sig förbi forsarna i Motala ström (Kristensson 2021). I figur 12 finns en liten markering med bokstaven Q, vilken betecknar kvarn. Kartan är daterad till år 1719.

Före pestutbrottet år 1710 utgjorde Dragsgärdet stadens åkermark. Enligt kartan från 1719, i figur 12 fortsatte området att användas som åker även efter pestens utbrott.

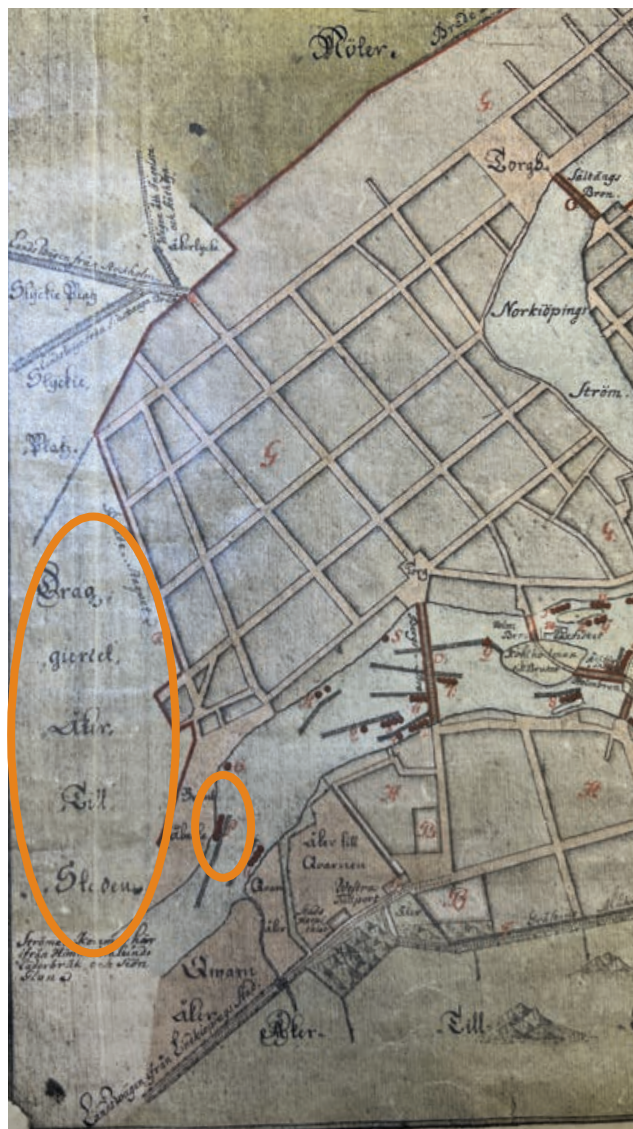

Fig. 12. Texten i den ovala markeringen säger att Dragsgärdet var åker till staden. Notera Q i den lilla ovala markeringen som betyder kvarn, Drags Qvarn. Karta från 1719, fotograferad på Stadsarkivet i Norrköping.

Pesten drabbade Norrköping för andra gången år 1710. Cirka 3 000 människor, ungefär hälften av stadens dåvarande invånare, avled (Malmberg 1983). Dödböckerna från denna tid visar att prästerna i juli 1711 endast noterade vilken månad dödsfallet inträffade, vilket speglar den extrema situationen (Carelli 2021). Händelserna dokumenterades av Hans Olof Sundelius, som skrev:

”De som dödde af Peften blefvo begrafne på den få kallade Peft-Kykogården, belägen til vänfter om vägen mellan Krono-Spinhuset och Himmelsta-Lunds Helfobrunn. Där finnen ännu någre Grafftenar i behåll, med fina Infcriptioner.”

(Sundelius 1798)

Formuleringen ”vänster om vägen” är svår att tolka i dagens geografiska kontext, men platsen bör ha legat i närheten av den orangea ovala markeringen som återfinns i figur 11 på sidan 33. De pestdrabbade begravdes skyndsamt, ofta på den särskilda pestkyrkogården på Dragsgärdet (Malmberg 1983). Sundelius (1798) beskriver även att de avlidna begravdes i en gemensam grop, vilket är ursprunget till benämningen ”Gropen på Dragsgärdet”.

Pestkyrkogårdens geografiska läge beskrivs enligt följande:

”Den (kyrkogården) omfattade området kring vägen från nuvarande fångvårdsanstalten till Himmelstalunds brunnssalong, alltså i närheten av krematoriet.” (Malmberg 1983). Se figur 11 på föregående sida för orientering. Fångvårdsanstalt är utmärkt i kartan men Himmelstalunds brunnssalong är strax utanför

kartbilden om man följer Dragsgatan västerut. Inte heller denna beskrivning anger en exakt position, men kartan från 1715 i figur 13 utgör troligen det mest tillförlitliga underlaget för att lokalisera platsen för pestkyrkogården. Se bilaga 6 för kartan i sin helhet. Kartan behandlar gränsdragningen mellan Norrköpings stad och Himmelstalunds ägor. En inzoomning av pestkyrkogården visas i figur 14. På kartan är pestkyrkogården markerad med nummer 1, tillsammans med texten "Pestkyrkogården" till höger. Strecken som omger det rosa området (nr. 1) utgör troligen ett plank, och det som ser ut att vara ett porthus markerar sannolikt ingången till kyrkogården. Även Malmberg (1983) beskriver att pestkyrkogården var inhägnad med ett plank vilket bekräftas med denna karta.

I texten tillhörande kartan i figur 13 anges att pestkyrkogården omfattade 10 500 kvadratalnar och 24 kappor. Det är måttenheter från äldre tid och innebär att platsen faktiskt mättes upp. Det fanns viss oenighet mellan staden och Himmelstalund gällande vilka stenar som skulle utgöra mätpunkter, men det kan ändå antas att kartan är relativt tillförlitlig.

Fig. 13. Karta från 1715 med pestkyrkogården utmärkt. Se den röda markeringen med siffran 1 i. ©Lantmäteriet.

Fig. 14. Förstoring av pestkyrkogården markerad i den orangea ovalen i figur 13. Kartan från 1715 markerar pestkyrkogården med en 1:a och är röd. Det är plank runt om och med stor sannolikhet är det ett litet porthus som är ritat till höger om 1:an. ©Lantmäteriet.

I figur 15 på denna sida visas en överlagring som gjorts med Lantmäteriets nutida ortofoto kombinerat med rågångsmätningen från den historiska kartan i figur 13. Detta ger en hög grad av sannolikhet för pestkyrkogårdens exakta läge samt visar vad som i dag finns på platsen.

Fig. 15. Överlagring av ortofoto från Lantmäteriet och karta från 1715 från Lantmäteriet. Karta från Lantmäteriet kan ses i sin helhet i bilaga nr 6. Överlagring gjord av författaren. Cirkeln markerar pestkyrkogården och man ser att pestkyrkogården ligger på dagens Krematorietomt och på dagens Norra begravningsplats. Den angränsar till dagens Folkpark.

Nya kvarter

Till höger i figur 16 framgår ett förslag till stadsutbyggnad på Dragsgärdet från år 1720. Det består av 34 kvarter. I den östra delen av kartan syns markerade gravkvarter med numrering, medan den västra delen, mot gränsen till Himmelstalund, visar en prickad yta med texten "Pestkyrkogård". Se orange markeringen i kartan.

Frågan kvarstår varför denna planerade stadsutbyggnad aldrig realiserades. Tyvärr finns ingen tillgänglig dokumentation som förklarar orsaken till att den inte blev av. En möjlighet är att området i stället prioriterades för industriell expansion eller att det fanns mycket tidiga idéer om att anlägga en folkpark. Det mest sannolika skälet är dock att den förändrade synen på begravningsplatser under 1700-talet spelade en avgörande roll i beslutet. Under denna tid började man förespråka att kyrkogårdar skulle förläggas utanför stadens tätbebyggelse.

År 1782 fattades beslut om att Dragsgärdet skulle tas i anspråk som ny begravningsplats (Carelli 2021). Det dröjde dock till början av 1800-talet innan man slutade begrava människor inom stadens gränser, och Dragsgärdet togs då i bruk som begravningsmark. Det är möjligt att platsens tidigare funktion som pestkyrkogård bidrog till att området bedömdes som lämpligt för fortsatt användning i samma syfte. Men information om detta har inte funnits i arkivet.

Fig. 16. Karta från 1720 då nya kvarter föreslogs på Dragsgärdet. Se orange cirkel för markering av pestkyrkogården.
@Lantmäteriet.

Folkparken anläggs och utvecklas

Anläggandet av Folkparken innebar en betydande förändring av området Dragsgärdet. Det var år 1895 som den dåvarande stadsfullmäktiges ordförande John Philipson förklarade Folkparken öppnad och överlämnade parken till staden (Hellerström 1996). Två år innan dess hade John Philipson inkommit med en motion till stadsfullmäktige (Nolin 1999). Han erbjöd sig att finansiera en offentlig park för Norrköpings invånare (ibid.). Vid denna tid befann sig Norrköping i en period av stark industriell expansion, och Philipson menade att även de familjer som saknade möjlighet att ta sig ut på landsbygden borde ha tillgång till grönområden i stadsmiljön. Han betonade särskilt vikten av att barn skulle ha en plats för lek (Nolin 1999). En förslagsritning till parken togs fram samma år av Gustav Lind, trädgårdsmästare och lärare vid Lantbruksakademiens Experimentalfält i Stockholm (ibid.). Se figur 17 till höger.

Det är anmärkningsvärt att pestkyrkogården inte är markerad eller på något sätt beaktad i ritningen med tanke på att det är det första större ingrepp på platsen sedan det var pestkyrkogård.

Det väcker frågor kring hur arbetet med anläggningen av Folkparken egentligen gick till. Hur gick det till när gångvägar, bilvägar och planteringar av träd skedde? Påträffades några skelettdelar under arbetets gång, eller betraktades marken som orörd, fri från spår efter pestgravarna från 1700-talet? Plaskdammen och lekutrustningen anlades några årtionden efter invigningen, år 1938- (Hellerström 1996). Väcktes det då några misstankar om gravar från pesten eller återfanns det skelettdelar under byggtiden? Eller hade det

Fig. 17. Förslag till park av Gustav Lind. Fotot har tagits av praktikant på Norrköpings kommun som hittade den i arkiven i Vadstena 2024. Parken blev inte byggd exakt som ritningen. Kartan är odaterad men förslagsritningen lades fram år 1893 till Stadsfullmäktige. Kartan finns fysiskt i arkiven i Vadstena. Orange cirkel indikerar var pestkyrkogården låg, utanför parken.

helt enkelt gått så lång tid att platsens historia fallit i glömska? Dessa frågor har inte fått svar då det inte har kunnat bekräftas. Ingen information har hittats om ev. fynd i specifikt lekmiljön i Folkparken.

Folkparken utgör i dag en mycket uppskattad plats för Norrköpings invånare. Enligt den ansvariga landskapsarkitekten för Folkparkens utvecklingsplan är Folkparken en av stadens viktigaste, äldsta och största parker. Hen berättar att det är en levande plats med ett rikt aktivitetsutbud, och längs Motala ström löper ett av stadens mest frekventerade promenadstråk. Landskapsarkitekten beskriver att Folkparken upplevs ligga ”våldigt nära människors hjärtan”. Parken har dessutom höga naturvärden, särskilt tack vare den uppvuxna vegetationen längs strandbrinkarna vid Strömmen. Enligt både intervjuer och uppgifter från Norrköpings kommuns webbplats har Folkparken även betydande kulturhistoriska värden. Dessa värden är främst kopplade till parkens ursprungliga gestaltning enligt landskapsarkitekten. Närheten och kopplingen till pestkyrkogården har inte påverkat de kulturhistoriska värdena till Folkparken då kunskapen om pestkyrkogården har varit begränsade.

Det bör noteras att Folkparken saknar en officiell beteckning i gällande detaljplan. Enligt informanten beskrivs detta som att ”den är vit, den är ett hål i planmosaik.” Detta innebär att parken inte är detaljplanlagd och därför saknar formell klassificering som parkmark eller allmän plats. Anledningen till detta är att området hittills inte har prioriterats i den kommunala planläggningen och därmed inte har behövts klassificeras.

Folkparken rymmer i dag en mångfald av funktioner,

se figur 18-23 på nästa sida. Kommunens arbete med parken anpassas efter dess olika delar. Enligt informanten eftersträvas en lugnare karaktär i närheten av krematoriet och Norra begravningsplatsen, medan den östra delen, närmast stadskärnan, har en mer intensiv karaktär och utgör en plats för lek och sportaktiviteter. Denna indelning blev tydligt vid genomförda platsbesök. Det faktum att krematoriet och Norra begravningsplatsen är inhägnade bidrar ytterligare till den lugna atmosfären i dessa delar. Som besökare har man ofta ett tydligt syfte med sitt besök i dessa delar, vilket också markeras av att man måste öppna grindar för att ta sig in.

Vid platsbesök observerades en stor variation av aktiviteter. Människor på väg till och från arbetet, föräldralediga på promenad, barn i lekparken, förskolegrupper i lek, skolklasser som spelar frisbeegolf eller löptränar, samt pensionärer som spelar boule. Se figur 18-23.

Enligt informanten hanterar Norrköpings kommun ett brett spektrum av intressen i Folkparken. Det är biologiska värden, kulturhistoriska kvaliteter och social hållbarhet samtidigt som man strävar efter att bevara det breda aktivitetsutbudet. Med tanke på de starka värden och intressen som är knutna till parken säger informanten att det är nödvändigt att utforma en utvecklingsplan. Kommunen ska ha ett tydligt underlag som underlättar överväganden vid framtida beslut.

Fig. 18. Frisbeegolf.

Fig. 19. Äventyrsgolf.

Fig. 20. Beach volley boll-planer.

Fig. 21. Frisbeegolv vis Matteuskyrkan.

Fig. 22. Linbana.

Fig. 23. Lekmiljön med återbrukad utrustning.

Arkeologiska undersökningar

Söder om Dragsgatan ligger det tidigare fängvårdsanstalten Spinnhuset (se figur 24) som invigdes år 1790 och tog emot kvinnliga fångar från hela Götaland (Carelli 2021). Institutionen ansvarade även för sina avlidna interner och hade begravningsplatser inom Spinnhusets murar (ibid.).

Flera arkeologiska undersökningar har genomförts i området kring Spinnhuset. Den första skedde 1970,

då ett kranium påträffades (Carelli 2021). År 1982 grävdes det för fjärrvärme i den nordvästra delen av området, nära Dragsgatan och Folkparken, vilket ledde till fyndet av ytterligare två kranier (ibid.). Dessa skelettresterna har tolkats som kvarlevor från pestutbrottet åren 1710–1711 (Carelli 2021:551).

En mer omfattande arkeologisk undersökning genomfördes år 2015 i samband med planerade bostadsom-

byggnationer av Spinnhuset (Helander 2015). Även denna gång påträffades gravar, belägna på cirka en halvmeters djup under dagens markyta (ibid.). Undersökningen, som utfördes inom det blåmarkerade området i figur 25, visade att gravar förekom i riktning mot Dragsgärdet.

Samtidigt konstaterades att ytterligare arkeologiska utgrävningar krävs för att kunna fastställa vilka individer som begravts där och av vilken anledning de hade begravts.

Fig. 24. Markering till höger visar var den arkeologiska undersökningen gjordes år 2015. Notera närheten till lekmiljön, den markerade rektangel, i ortofotot. ©Lantmäteriet.

Fig. 25. Blå markering visar undersökningsområdet i den arkeologiska undersökningen gjord 2015. ©Helander 2015.

Tre möjliga förklaringar till gravarnas existens diskuteras i rapporten (Helander 2015). Den första är att de utgör gravar efter pestoffer från utbrotten 1620 eller 1710 (ibid.). Kartmaterialet i figur 13 i detta arbete pekar dock mot att den dokumenterade pestkyrkogården låg cirka 400 meter västerut. Den andra möjligheten är att gravarna härrör från Spinnhuset, men detta bedöms som osannolikt i avsaknad av skriftliga källor (Helander 2015). Den tredje möjligheten är att gravarna har en helt annan bakgrund, vilket också nämns i rapporten (ibid.).

Med hänsyn till denna information och till de skriftliga källor som hänvisar till Dragsgärdet som område snarare än en exakt plats för pestkyrkogården, får det anses troligt att pestoffer även kan ha begravts utanför den officiellt markerade pestkyrkogården. Se figur 13 på s. 35.

En varaktigt övergiven begravningsplats, såsom denna på Dragsgärdet Norrköping, klassas enligt Kulturmiljölagen som en fornlämning. Enligt 2 kap. 2 § i Kulturmiljölagen (SFS 1988:950) definieras det även som ett så kallat fornlämningsområde. Det innebär att ett område kring fornlämningen ska skyddas så att lämningen kan bevaras och ges tillbörlig hänsyn (ibid.). Detta är särskilt relevant i detta fall, där gränserna för pestkyrkogården är minst sagt något oklara.

Lekmiljön

Lekmiljön i Folkparken omgestaltades nyligen och stod färdig under 2024/2025. Med anledning av detta genomfördes en intervju med den landskapsarkitekt som ansvarade för gestaltningen. Syftet med intervjun var att få insikt i hur omgestaltningsprocessen gått till samt att undersöka om aspekten gravfrid beaktats i planeringsarbetet.

Enligt den ansvariga landskapsarkitekten hade kommunen genomfört omfattande förstudier som en del av det långsiktiga arbetet med utvecklingsplanen för Folkparken. Den information som kommunen förmedlade till den gestaltande landskapsarkitekten betonade framför allt vikten av att bevara parkens ekologiska värden. Trädbeståndet var särskilt viktigt att bevara och det var en central uppgift under gestaltungsarbetet. Arkitekten framhåller dock att uppdragets omfattning varit avgränsad, med orden: "...den stora analysen har inte riktigt ingått i vårt uppdrag, vi har fokuserat på det område vi har blivit tilldelade." Det innebar att platsanalysen inte sträckte sig längre tillbaka än till 1895, då Folkparken anlades.

Materialvalen i den nya lekmiljön präglades av både kulturhistoriska hänsyn och krav på tillgänglighet. Exempelvis valdes konstgräs delvis på grund av dess låga schaktdjup. Det är mindre än för flis som kräver cirka 900 mm i schaktdjup. Schaktdjupet diskuterades även specifikt i samband med fundamenten för linbanan som uppgår till cirka 800 mm djup. Det är värt att notera att gravar som påträffats vid Spinnhuset, låg på ett djup om cirka 500 mm under markytan. Se figur 24 på föregående sida för att se hur nära lekmiljön är Spinnhuset.

Informanten uttryckte det som en självklarhet att arbetet omedelbart skulle ha avbrutits om en entreprenör skulle påträffa fornlämningar eller skelettdelar under projektets gång, med kommentaren:

"Om någon skulle hitta ett skelett tänker jag, att då får man veta det!"

(Informant som gestaltat lekmiljön)

Med tanke på att informanten inte hört något från entreprenörerna gällande denna fråga får det antas att inga skelettdelar hittades i marken under ombyggnationen av lekmiljön.

Ett fotografi av lekmiljön återges i figur 26 på nästa sida. I mitten av fotot syns den stora plaskdammen och i förgrunden en hoppkudde, för tillfället ur bruk under vintersäsongen. Till höger i fotot återfinns pumphuset tillhörande plaskdammen, vilket har funnits på platsen sedan anläggningen uppfördes år 1938 (Hellerström 1996). Samma år placerades även gungor, rutschkana, karusell, bänkar och en slängkälke i området (ibid.). I bildens förgrund syns en häck, troligen syren, och fotot är taget stående på Dragsgatan, strax väster om den blå markeringen i figur 25. Lekmiljön ligger alltså mycket nära de arkeologiska utgrävningar som genomförts i anslutning till Spinnhuset, där mänskliga kvarlevor har hittats. Se även figur 27 med foto på boulebanan som ligger mycket nära Spinnhuset. Strax till höger om de gulbeiga husen längst till höger i fotot ligger Spinnhuset. Boulebanan gränsar precis mot den blå markeringen i figur 25 på sida 41 där de arkeologiska undersökningarna gjordes.

Det återstår att fråga sig om kunskapen om dessa

gravar var närvarande vid tidpunkten för lekmiljöns omgestaltning, eller om det faktum att så lång tid förflutit gjort att gravfrid inte längre upplevdes som relevant att beakta. I det aktuella projektet kan konstateras att gravar från pesten och gravfrid inte var en del av planeringsunderlaget.

Fig. 26. Lekmiljön i Folkparken. Fotot är taget från Dragsgatan och vetter mot norr. Plaskdammen är inte fylld och hoppkudden i grönt är inte uppblåst än. Taket på pumphuset till plaskdammen syns i höger på fotot.

Fig. 27. Pensionärer spelar boule på norra sidan av Dragsgatan. Boulebanan syns även längst ner i högra hörnet i rektangeln i figur 24 på sida 41.

Norra begravningsplatsen

Norra begravningsplatsen invigdes år 1914 (Svenska kyrkan 2024 A). Marken som den skulle byggas på låg på Himmelstalunds ägor och Norrköpings stad exproprierade marken år 1910 (Norrköpings Stadsfullmäktiges handlingar 1910). I beslutet, se figur 28, nämns ingenting om att viss del av marken för Norra begravningsplatsen ligger på den gamla pestkyrkogården. Det har varit en utmaning att hitta material gällande denna fråga och detta var det som återfanns som behandlar utökningen av Norra begravningsplatsen.

Krematoriervägen, se figur 29, var den äldre skiljelinjen mellan Norrköpings stad och Himmelstalunds ägor. Den rosa markeringen i figur 29 indikerar att Norra begravningsplatsens gränser drogs övers över pest-

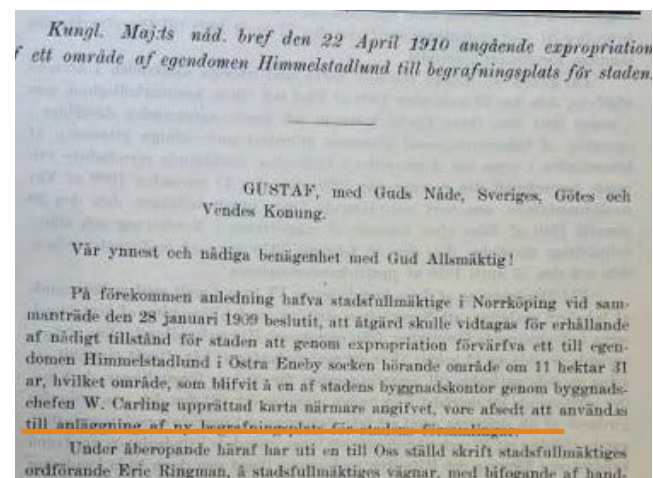

Fig. 28. Urklipp ur Stadsfullmäktiges handlingar 1910. Norrköpings stadsarkiv.

Fig. 29. Markering visar Norra kyrkogårdens gränser mot Dragsgatan (öst-väst) och Krematoriervägen (norr-söder). Notera rödrosa överlappning med pestkyrkogården.

Fig. 30. Pestkyrkogården ligger i mitten av fotot, till höger vid bilarna och till vänster vid Krematoriet. Foto taget från punkt A, se figur 29, på Dragsgatan.

kyrkogården. I figur 30 ses korsningen mellan Dragsgatan och Krematorievägen där pestkyrkogården ligger.

Se figur 31 och 32 för Norra begravningsplatsens entré som ligger precis på den gamla pestkyrkogården från 1710. Här finns inga symboler som visar att det finns en pestkyrkogård under marken. Fundament för grindar och lyktstolpar har byggts och trädgropar har grävts för de nyplanterade träden. Ingen information har återfunnits om skelettdelar har påträffats under byggnationen.

Fig. 31. Sydöstra entrén till Norra begravningsplatsen med ingång från Dragsgatan. Under entrén med asfalt och bänkar är pestkyrkogården.

Fig. 32. Sydöstra entrén till Norra begravningsplatsen med parkeringen framför entrén. Fotot är taget ståendes på pestkyrkogården, se figur 29. Under bilarna är pestkyrkogården.

Krematoriet

Krematoriet i Norrköping stod färdigt år 1938 efter flera års byggnation (Svenska kyrkan 2024 B). När byggnationen påbörjades omkring 1935 aktualiserades frågan om den gamla pestkyrkogården eftersom delar av den låg inom det område som avsatts för Krematoriet. I ett brev från den ansvarige arkitekten Carl Bergsten, daterat under planeringsfasen 1935 (se figur 33), uttrycks oro över att tillfartsvägarna riskerar att dras rakt över pestkyrkogården. Något svar på detta brev har tyvärr inte återfunnits, men det kan konstateras att de aktuella vägarna i dag korsar området där pestkyrkogården låg.

Brevet lyder:

"Beträffande situationsplan vet jag icke huru jag skall bära mig åt. I det senaste förslaget är denna ändrat efter Schmalensees direktiv. Det visar sig emellertid då att den provisoriska entré kommer att gå mitt genom den gamla kolerakyrkogården. Så är det det att kyrkoherde Thysell nämnde nu att man skulle taga upp en ny entré till den gamla begravningsplatsen mitt emot så skall ju Himmelstalundsvägen breddas på den sida kolerakyrkogården ligger. Då går hälften av kyrkogården bort genom vidgningen! Jag vet sannerligen icke hur man skall lösa det hela. Vore det inte bäst att låta stadsarkitekten och stadsingenjörerna, som ha trasslat till det hela, lösa det? I mitt ursprungliga förslag finn en lösning, som räddar kolerakyrkogården."

Den ansvarige arkitekten, Carl Bergsten syftar på pestkyrkogården när han skriver kolerakyrkogården i brevet. Bergsten nämner även Schmalensee och han syftar på Kurt von Schmalensee (1896-1972) som vid

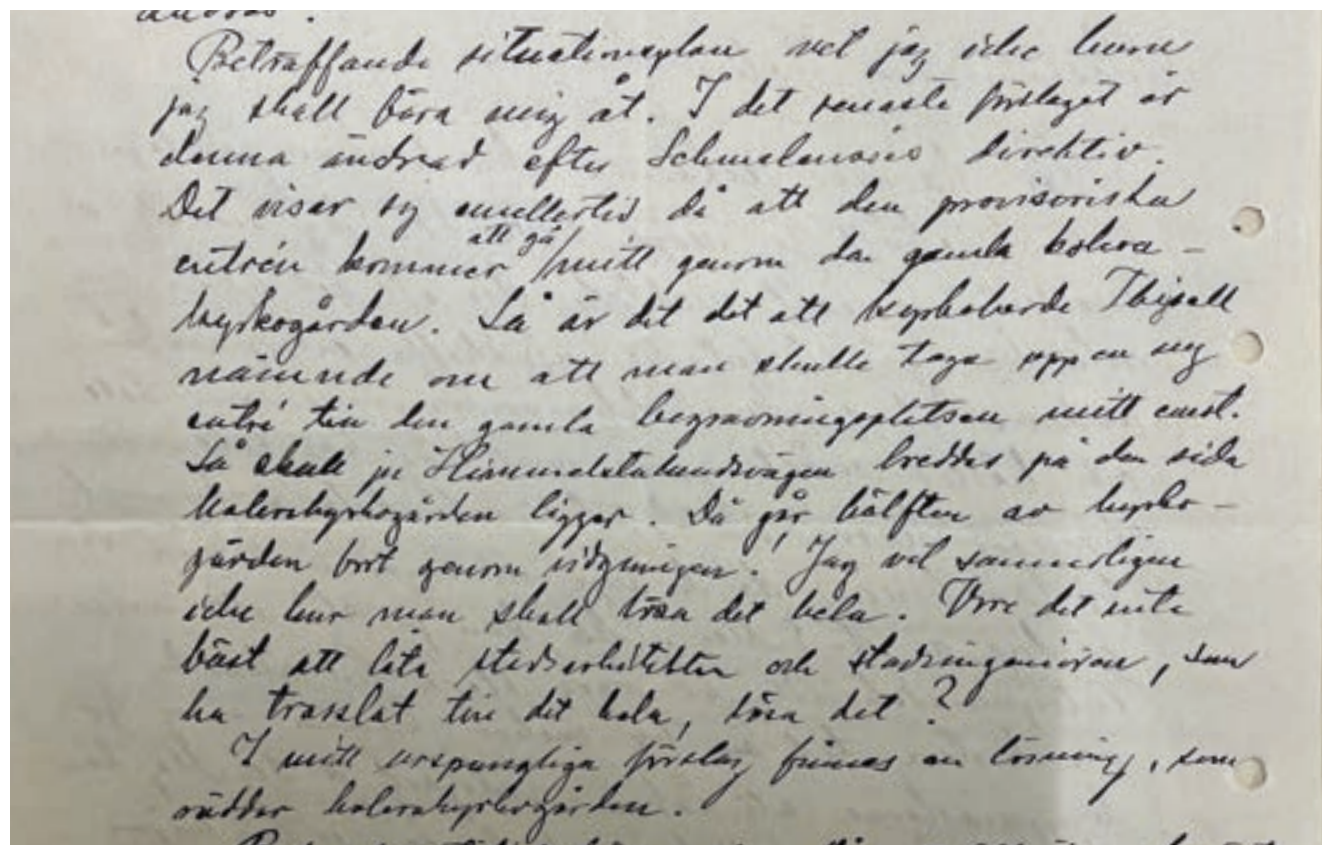

Fig. 33. Foto på brevet skrivet 1935 från arkitekten C. Bergsten som arbetade med Krematoriet. Brevet är ställt till beställaren av Krematoriet och oro uttrycks över att vägen går igenom pestkyrkogården. Norrköpings stadsarkiv.

tidpunkten var stadsarkitekt i Norrköping.

Att pestkyrkogården diskuterades i samband med byggnationen av Krematoriet, men inte vid anläggningen av Norra kyrkogården, kan bero på att relevanta dokument ännu inte återfunnits. Den troligaste förklaringen är dock att gravhällarna, som fungerade som synliga minnesmärken, påminde om att platsen

var en begravningsplats för pestens offer. Krematoriet anlades söder om Dragsgatan där gravhällar låg, medan Norra kyrkogården anlades norr om Dragsgatan och där fanns inga gravhällar. Det är därför sannolikt att frågan om gravfrid blev mer central vid planeringen av Krematoriet än vid anläggandet av Norra kyrkogården.

Gravhällar

Gravhällarna, som låg på en del av pestkyrkogården, flyttades i samband med Krematoriets uppförande (Kristensson 2024). Frågan togs på allvar av Norrköpings stad, vilket framgår av protokollen från Gustavianska stiftelsen, där flytten diskuterades. Se figur 34 och figur 35. Det betonades att området utgjorde vigd jord, att "lik blivit jordade...". Se figur 35 för hela texten.

Gustavianska stiftelsen (u.å) startade som en barnhusinrättning år 1772 med syfte att råda bot på fattiga barn som behövde uppehålle och utbildning. Grunden i stiftelsen var en stor donation av Anders Alreik (ibid.) Dennes gård syns i figur 38 på sida 49. Av denna anledning finns en koppling mellan gravhällarna och Gustavianska stiftelsen.

Kyrkor och begravningsplatser skulle invigas och genom det blev marken helgad (Grönvall 2017). Det var viktigt att den helgade, vigda jorden, var tydligt avgränsad i förhållande till den oinvigda marken utanför (ibid.). Pestkyrkogården hade plank runt om, enligt karta i figur 13 vilket talar för att begravningsplatsen var tydligt avgränsad. Någon ytterligare information, än protokollet i figur 35, har inte hittats om pestkyrkogården blev invigd eller inte. Det har heller inte hittats något om pestkyrkogården blev avhelgad när marken såldes till Norrköpings kommun. En begravningsplats får överlåtas, läggas ner eller användas till annat ändamål så länge Länsstyrelsen ger tillstånd (SFS 1990:1144). Något sådant tillstånd har inte hittats men viktigt att komma ihåg är att gravfrid gäller oavsett om platsen ändrar sin funktion eller inte.

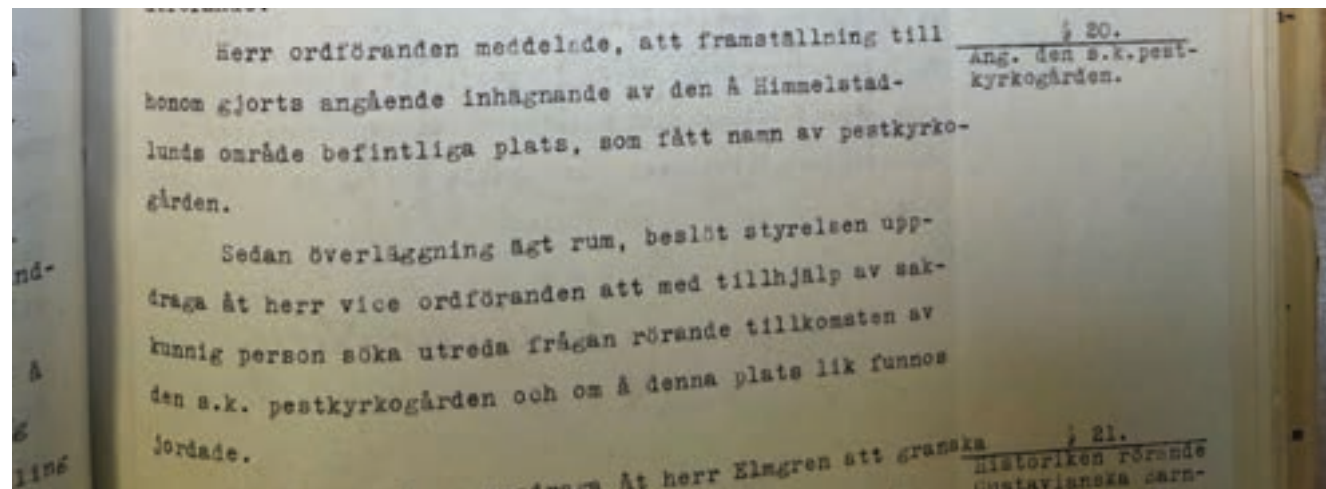

Fig. 34. Foto på Gustavianska stiftelsens dokument gällande beslut om gravhällar 1935. Fotograferat på Stadsarkivet i Norrköping.

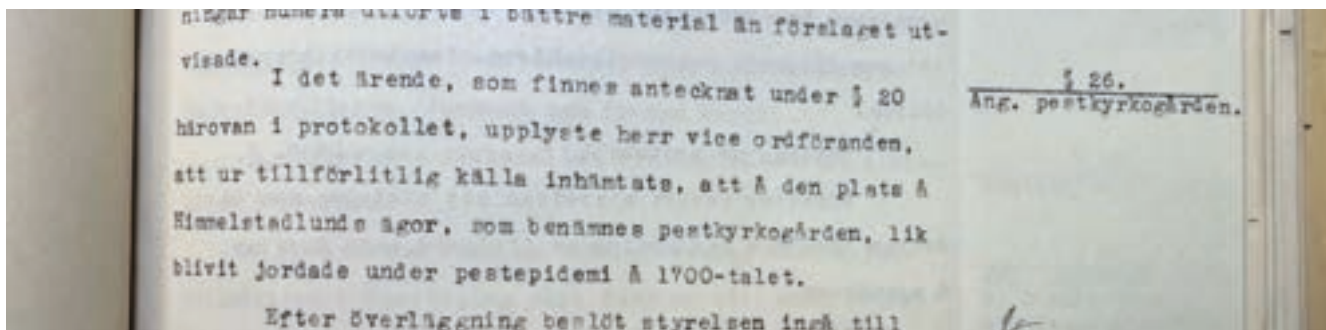

Fig. 35. Foto på Gustavianska stiftelsens dokument gällande beslut om gravhällar 1935. Fotograferat på Stadsarkivet i Norrköping.

Inom ramen för detta arbete har det inte hittats dokumentation som visar en mer omfattande diskussion rörande pestkyrkogårdens exakta gränser. Gravfriden för gravarna på området verkar inte ha beaktats med tanke på att vägar anlades rakt över begravningsplatsen. Uppenbarligen var den stora frågan vid detta

tillfälle i historien inte var gränserna för pestkyrkogården låg utan mer om gravarna låg i vigd jord eller inte. Huruvida vägarna skulle störa gravfriden eller inte var inte en fråga enligt dokumenten.

I figur 36 visas skylten vid den nuvarande platsen för de åtta flyttade gravhällarna. På skylten står att ”Nuvarande Folkpark blev pestkyrkogård.”. Detta upplevs förvirrande eftersom pestkyrkogården inte ligger i Folkparken enligt karta i figur 15 med kartöverläggningen. Om de som reste denna skylt har kännedom att det finns gravar från pesten längs med Dragsgatan,

så som Helander (2015) menar kan vara en möjlighet, så stämmer denna skylt. Annars är skylten missvisande.

Gravhällarna på dess placering idag kan ses i figur 37. De är inringade av ett stålstaket på två sidor och av en bokhäck på de andra sidorna. Enligt överlagringen i figur 15 på s. 36 sträcker sig pestkyrkogården ut över

bokhäcken, mot Dragsgatan. Gravhällarna upplevs undanskuffade från Krematoriet, som att de vänder sig mer mot Folkparken. Detta kan upplevas märkligt om man ska lita på kartan i figur 15 där pestkyrkogården är precis under gravhällarna.

Fig. 36. Minnesskylt vid gravhällarna.

Fig. 37. Foto på gravhällarna idag på Krematoriets tomt. De är inramad av bokhäck på två sidor och staket på två sidor.

På fotografiet i figur 38 syns gravhällarna på sin ursprungliga plats. Bilden är från stadsarkivet och saknar datering, men enligt Malmberg (1983) är fotografiet sannolikt från 1870-talet. Fotografiet anger dock inte exakt vilken plats det är taget på. Det syns en gård i bakgrunden och det är Alreikstorp så viss orientering finns genom det landmärket.

På stadsarkivet i Norrköping finns ett arkiv för tillkomsten av Krematoriet och i de handlingarna har Kurt von Schmalensees ett arkiv. K. Schmalensee var den arkitekt som fullföljde arbetet med Krematoriet

Fig. 38. Foto taget på stenhällarna där de ursprungligen låg. Gården i bakgrunden är Alreikstorp. Årtal okänt. Foto W. Wiberg, Norrköpings stadsarkiv.

efter Carl Bergstens bortgång. I arkivet återfanns fotografiet i figur 39. Det är ett fotografi där någon, fotograf är okänd, har dokumenterat gravhällarnas ursprungliga plats. Gravhällarna har dock redan flyttats när fotografiet togs. Detta bekräftar oavsett att gravhällarna inte flyttades särskilt långt. Det bekräftar även att gravhällarna inte låg i Folkparken så som skylten i figur 36 säger. Fotografiet är taget omkring 1938 eller strax därefter. Notera att det nybyggda Krematoriet är i bakgrund och inte Alreikstorp som innan Krematoriet byggdes.

Fig. 39. Foto från Kurt von Schmalensees arkiv på Norrköpings stadsarkiv. Fotot visar var gravhällarna låg innan de flyttades. Fotograf okänd, fotot odaterat men stor sannolikhet från 1938 eller 1939. Norrköpings stadsarkiv.

Figur 40 syns ett foto taget idag på mer eller mindre samma plats som foto i figur 38 och figur 39. Lönne förefaller vara densamma på alla tre foton. En promenadväg går över gravhällarnas ursprungliga plats. Pestkyrkogården är under promenadvägen och under Dragsgatan som syns längst ner i fotot. Se figur 15 på sida 36 för orientering.

Fig. 40. Foto från idag, 2025, från en annan vinkel men lönnen är densamma. Till vänster i bild syns bokhäcken som omringar de åtta gravhällarna.

Sammanfattande analys

Folkparken har inte en definition i detaljplanen och några arkeologiska undersökningar har heller inte krävts eller gjorts. Det kan dock tyckas märkligt att inga arkeologiska utgrävningar gjordes när Norra Begravningsplatsen anlades på 1910-talet och när Krematoriet anlades på 1930-talet samt när vägarna Dragsgatan och Krematoriegatan drogs över pestkyrkogården. När Spinnhuset skulle exploateras på 2000-talet gjordes arkeologiska undersökningar. Där påträffades skelettdelar. Undersökningen kunde inte utesluta att de inte var från någon av pesthärjningarna. Det finns alltså en möjlighet att skelettdelarna kommer från personer som dött av pesten antingen på 1600- eller 1700-talet. Även när lekmiljön anlades får det anses vara en relativt stor händelse för gravfriden med tanke på dess närhet till Spinnhuset och till Dragsgatan. När det gäller utveckling i Folkparken nära Spinnhuset och Dragsgatan borde någon slags försiktighetsprincip för området fått styra och begreppet fornlämningsområde borde gälla. Detta var dock inte aktuellt när lekmiljön omgestaltades. Vid det tillfället gjordes bedömningen att det inte fanns några gravar att ta hänsyn till i detta område. Det finns heller inget som syns ovan jord som skulle kunna informera om att det eventuellt gjorde det.

Norrköping har vuxit sedan Folkparken anlades 1985 men eftersom denna plats inte återfinns i citykärnan har den därmed inte haft samma höga tryck på ytan som andra mer centrala platser. Idag är dock trycket stort på Folkparken gällande vilka aktiviteter som ska få finnas där. Kommunen behöver hantera de olika intressena och har därmed påbörjat en utvecklingsplan. I intervjun framkom att det främst är de ekologiska

värdena och kulturhistoriska värdena som står mot aktiviteter och sociala värdena. Det kulturhistoriska värdet i Folkparken anses mycket högt av Norrköpings kommun. Det är framför allt kopplat till gestaltningen av Folkparken, inte tiden före Folkparken då platsen var en åker med en pestkyrkogård.

Alla förändringar som tagits upp i detta avsnitt har med stor sannolikhet påverkat gravfriden. Att anlägga vägar över en pestkyrkogård måste ha krävt ett visst djup som med stor sannolikhet borde ha avslöjat gravar och skelettdelar. Eftersom dokumentation om detta inte har lyckats hittats är det dock svårt att uttala sig om det.

Gravfrid har på denna plats inte varit något skydd för platsen, vägarna är byggda och Norra Begravningsplatsen och Krematoriets gränser är dragna utan tanke på pestkyrkogårdens gränser. Att gravhällar har flyttats och ramats in på Krematoriets tomt innebär att det finns ett minnesmonument. Även om minnesskyltens information går att ifrågasätta. Det går inte att hitta någon information om vad man gjort med ev. skelettdelar man stött på under byggnation av vägar.

När Folkparken kommer att läggas i plankö kan det mycket väl kräva arkeologiska undersökningar. De förändringar som Norrköpings kommun vill göra gäller dock inte området där pestkyrkogården låg enligt kartan från 1710. Förändringarna ligger inom dagens gräns för Folkparken. Det som eventuellt kan ha en betydelse är att Folkparken ligger i direkt anslutning till den gamla pestkyrkogården. Därmed bör även fornlämningsområdet tas i beaktande när åtgärder för Folkparken sker.

Fig. 41. Hörsalsparken med den terrakot-
tafärgade Hörsalen till höger. Nyplante-
rade träd i förgrund och bakgrund.

Hörsalsparken

Hörsalsparken idag

Idag är Hörsalsparken definierad som parkmark i detaljplanen för Norrköping. Det är en plats, som enligt den gestaltande landskapsarkitekten för senaste omgestaltningen, utgör ett torg. Det är även den upplevelsen man får som besökare, se figur 41 på föregående sida. Det finns en mindre gräsmatta bakom byggnaden Hörsalen men i övrigt är platsen stenbelagd trots att platsen kallas park. Det är gestaltat som en del av ett stråk i den gamla stenstaden i centrala Norrköping. De flesta som passerar här är på väg genom stan. På Drottninggatan, östra sidan om Hörsalsparken går spårvagn och buss och där finns hållplatser vilket innebär att det även är en plats där man väntar. Se figur 42 för orientering. I nordvästra hörnet i den orangea markeringen kan en trappan skimras. Denna möjliggör passage genom hela Hörsalsparken, från sydöstra hörnet till nordvästra hörnet.

Platsen har varit en gammal begravningsplats och därmed gäller gravfrid. Det är en kulturhistorisk plats och de flesta Norrköpingsbor känner till dess historia. Historier om platsen verkar finnas i det kollektiva minnet hos Norrköpingsborna och den senaste omgestaltningen har bidragit till debatt i dagspress. Platsen väcker känslor, inte enbart positiva. Intendenter på stadsmuseet menar att sättet omgestaltningen 2012 gjordes på inte var särskilt inkluderande. Personal på Norra Begravningsplatsen menar att platsen inte alls är så trivsamt längre, utan de stora träden som gjorde platsen lummig och till en oas i staden. Landskapsarkitekten som gestaltade platsen 2012 menar även hen att platsen väcker känslor och att det finns kritik för att platsen inte är inkluderande. I en debattartikel som en ledarskribent hade skrivit påpekades att platsen inte

var inkluderande för alla. Landskapsarkitekten menade att inkluderande kan vara ett svårt begrepp. Det är inte möjligt att inkludera alla i en plats menar hen. Landskapsarkitekten berättar att innan omgestaltning-

Fig. 42. Ortofoto på Hörsalsparken idag. Notera stråken som går från sydöst till nordväst och från sydväst till nordöst. ©Lantmäteriet.

en var det en del människor som besökt Systembolaget satte sig i parken och stannade hela dagen vilket kunde upplevas otryggt för andra. Om en grupp gör andra otrygga så vore det oetiskt att inte agera på det menar hen och säger att ”Trygghet bör man försöka gestalta för”. Systembolaget flyttades i samband med den senaste omgestaltningen och de gamla träden togs enligt landskapsarkitekten bort eftersom de utgjorde en risk på grund av deras dåliga skick. Trädbesiktning gjordes och många av träden hade mycket högst risk att rasa vilket gjorde att de togs ner. Landskapsarkitekten sa att om de hade kunnat sparas så hade man gjort det.

Detta är en plats som många Norrköpingsbor har många känslor för och det är inte konstigt med tanke på dess centrala läge och dess funktion som en knutpunkt.

Från kyrka till Hörsal

Platsen där Hörsalen och Hörsalsparken är belägna idag har en lång kyrkohistorisk bakgrund. S:t Johannes kyrka uppfördes troligen under 1100-talet, vid en tid då Norrköping ännu var en kvarnby (Kristensson 2021). Kyrkan kom senare att byggas ut under senmedeltiden och återigen under 1600-talet (ibid.). Kyrkan anlades på stadens högsta punkt, söder om Motala ström (Carelli 2021). Se figur 43 för placering. Området lutar kraftigt i västlig riktning, och höjdskillnaden mellan gatorna väster och öster om kyrkan uppgår till cirka fyra meter (ibid.). Detta är något som har påverkat platsens karaktär både historiskt och i nutid.

S:t Johannes kyrka drabbades av upprepade förstörelser. Vid stadsbränderna 1567 (Carelli 2021), samt 1655 och under ryssarnas härjningar år 1719, skadades delar av kyrkan men återuppbyggdes efter varje tillfälle (Kristensson 2021). År 1787 revs kyrkan och en ny byggnad uppfördes från grunden. När denna stod färdig 1789 var den anpassad till det rätvinkliga gatunätet som vid tiden präglade stadsplaneringen (Carelli 2021). Se figur 44 för karta. Den stora stadsbranden 1822 ödelade även denna kyrka, och år 1827 uppfördes den nuvarande byggnaden (Kristensson 2021). S:t Johannes kyrka fungerade som församlingskyrka för invånarna i de södra och östra delarna av Norrköping (ibid.).

Landsförsamlingen, som ägde kyrkan, ansåg att deras kyrka låg olämpligt mitt i staden med trafik och buller vilket ledde till att församlingen år 1899 valde att sälja marken till staden (Kristensson 2021).

År 1899 tog Norrköpings stad över S:t Johannes kyrka och 1913 återinvigdes byggnaden som hade byggts om (Carelli 2021). Hörsalen var Norrköpings symfoniorkesters spelplats fram till 1994 och därför kallas byggnaden för Hörsalen (ibid.).

Vid ombyggnationen på 1900-talet utfördes grävningsarbeten både inne i kyrkan och utanför (Carelli 2021). Dessvärre fanns ingen arkeolog med varför fynd vare sig dokumenterades eller redogjordes för (ibid.). Det går inte att få vet vad som hittades och vad man då gjorde med eventuella skelett och gravar och hur gravfriden hanterades denna gång.

Fig. 43. Kyrkan S:t Joannes är Norrköpings äldsta kyrka. Kartan från 1640 visar hur Norrköping såg ut innan gatunätet ändrades till rätvinkligt. ©Norrköpings kommun.

Fig. 44. S:t Johannes kyrka och dess begravningsplats har nu anpassat sig till det rätvinkliga rutnätet i marknivå i denna karta från 1719. De äldre gravarna är kvar i marken enligt de äldre gränserna vilket gör att gravar återfinns i gatorna runt om. @Lantmäteriet.

Motion för park

År 1911 inkom en motion till Norrköpings stadsfullmäktige från herr P. Lundahl, som föreslog att kyrkoplanen vid S:t Johannes kyrka skulle omvandlas till en öppen plats. Se figur 45. I motionen uttrycks en önskan att platsen skulle kunna erbjuda vila och rekreation för stadens invånare. "Under trädens skugga mången i denna det trägna arbetets stad, under de få stunder ledigheten varar, skaffa sig en stunds hvila och vederkvickelse..." (Norrköpings Stadsfullmäktiges handlingar 1911. Herr Lundahl hänvisar till stadsplanelagen och understryker vikten av att det i staden finns öppna ytor. Han uttrycker oro över att kyrkoplanen, om den lämnas i sitt dåvarande dåliga skick, riskerar att bebyggas. För att bevara platsens öppenhet föreslår han att området rustas upp genom att gräsytor och gångvägar anläggs samt att träd och buskar planteras (ibid.).

Stadsfullmäktige instämmer i grunden i förslaget men reserverar sig mot den formulering i motionen som kan tolkas som ett fastställande av att kyrkoplanen permanent ska vara en öppen plats. Man betonar dock vikten av att området hålls i gott skick i avvaktan på beslut om dess framtida användning. Därför beslutades att platsen skulle rustas upp med jord, gräs, gångar samt träd och buskar (ibid.). Resultatet av denna upprustning kan ses i figur 46 på nästa sida.

Det är anmärkningsvärt att motionen inte nämner platsens tidigare funktion som begravningsplats. Istället ligger fokus på att det är en öppen yta som staden förvärvat och nu har ansvar för att underhålla. Herr Lundahl lyfter särskilt fram vikten av att barn får möjlighet till lek, exempelvis genom sandhögar,

Norrköpings Stadsfullmäktiges Handlingar 1911. M. 116. 3

Kostnadsförslag

för iordningställande af planen vid S:t Johannes gamla kyrka i Norrköping.

Gräsplanernas omgräfnings och ränsning, 2,989 m ² à 0,15 kr.	448: 35
Gräsför, planerings- och sättningsarbete, 2,989 » » 0,20 »	597: 80
Anläggningskostnader för gångar 1,297 » » 0,20 »	259: 40
Grus, jämte körning och utfördning ... 55 m ² » 4,55 »	250: 25
Matjord, till förbättring af en del planer, med körning.....	
Mindre Solitair-träd 250 lass » 1,00 »	250: —
Syrén- eller Caraganabuskar 48 st. » 2,00 »	96: —
Klängväxter (Ampelopsis) 240 » » 0,06 »	14: 40
Planteringsarbeten 80 » » 0,20 »	16: —
Bänkar till barnens lekplats	32: —
Vattenposter med servisledningar, 2 st.	75: —
En trappa vid Gamla Rådstugugatan	300: —
Schaktning	75: —
Skräpkörning	60: —
Oförutsedda omkostnader..... ..	50: —
	255: 80
	Kronor 2,780: —

Norrköping den 12 Oktober 1911.

Fig. 45. Omarbetat kostnadsförslag för upprustning av S:t Johannes kyrkoplan, numera kallad Hörsalsparken. Godkänt av Norrköpings Stadsfullmäktige år 1911. Foto taget på Norrköpings stadsarkiv.

och att platsen bidrar till att försköna Drottninggatan. Tyngdpunkten ligger på sundhet, frisk luft och dagsljus "På så sätt skall platsen blifva en kär tillflyktsort och bidra att skapa friska kinder hos de små och förnöjsamt sinne hos de äldre." (ibid.).

Kostnadsberäkningen i figur 45 innehåller information om inköp av vegetation, installation av vattenposter med servisledningar, anläggning av en trappa samt schaktning och bortforsling av material. Mot bakgrund av platsens historia som begravningsplats

är det troligt att man vid dessa åtgärder stötte på skelettdelar. Samtidigt bör det framhållas att parkanläggning enligt dåtidens ideal ansågs vara ett relativt varsamt sätt att hantera tidigare gravplatser, vilket kan tolkas som ett visst bevarande av gravfriden. Fokus låg emellertid tydligt på invånarnas hälsa och trivsel snarare än på platsens kulturhistoriska värden. Varken fotografier eller samtida texter nämner bevarandet av gravanordningar, vilket sannolikt beror på att platsen vid denna tidpunkt ägdes av kommunen. Det är tydligt att gestaltningen gjordes med de levande i åtanke.

Kulturhistoriska hänsyn förefaller ha varit en ickefråga i sammanhanget.

Fotografiet i figur 46 är odaterat, men enligt arkivreferenser togs det efter ombyggnationen av Hörsalen år 1913. Eftersom nyplanterade träd syns mot Hörsalens fasad på bildens högra sida, är det troligt att fotot är taget kort efter 1911 års omgestaltning, sannolikt inom fem till sju år med tanke på storleken på det nyplanterade trädet. Spårvagnsspåren på gatan visar att bilden togs efter 1904, då spårvägen anlades på Drottninggatan (Norrköpings kommun, u.å). De äldre, uppvuxna träden på platsen förefaller ha stått där i flera decennier. Huruvida de planterats efter att begravningsverksamheten upphörde år 1811 är dock svårt att fastställa. Det är dock tydligt att gräsmattorna anpassats till trädbeståndets befintliga struktur.

Fig. 46. Foto på Hörsalsparken strax efter år 1913. Notera grusgångarna, gräsmattan, och de uppvuxna träden. Tidstypiska för parker i början av 1900-talet. Lägg även märket till att parken är aningen upphöjd jämfört med gatorna runt parken. Till höger i bild syns livliga Drottninggatan men spårvägen. Notera det lilla nyplanterade trädet närmast Hörsalen, se orange pil. Norrköpings stadsarkiv. Exakt år och fotograf är okända.

Arkeologiska undersökningar

År 1946 renoverades byggnaden Hörsalen ytterligare. Vid det tillfället öppnades kyrkans båda gravvalv som hade varit förslutna sedan 1913 och man fann kistor i vad som kallas Händelögraven och Lindögraven. Tillsammans fanns där ungefär 60-tal gravar och eftersom det av någon anledning inte var möjligt att konservera kistorna valde de som var ansvariga för utgrävningen att kremdera kistor och skelett för att sedan återföra askan till Händelgraven i en kopparurna år 1948 (Carelli 2021). Information har inte hittats gällande varför man valde att kremdera skeletten istället för att låta dem vara i sina befintliga skick

och respektera gravfriden. Trots att det fanns aktiva begravningsplatser i Norrköping vid tidpunkten valde man att låta asken ligga kvar i Hörsalsparken vilket på ett sätt var att respektera gravfriden.

Det är möjligt att denna, ovan nämnda, arkeologiska undersökning även var kopplad till de förändringar som sedan skedde i Hörsalsparken. Detta har dessvärre inte bekräftats genom det insamlade materialet. Det byggdes en mur runt om parken, se figur 49 samt skulptur och fontän, se figur 50. Dessa ingrepp bör ha inneburit att skelettdelar har påträffats. Det krävs ett ansenligt djup för att anlägga vatten frostfritt till en fontän och hantera fundament till en mur.

Fig. 49. Foto är taget år 1966 med Hörsalen som fond och muren runt parken i förgrund. Vid detta tillfälle finns nu två spår i Drottninggatan. Notera att trädet till höger i bild, orange pil, har vuxit jämfört med fotot i fig. 46. Parken upplevs mer upphöjd mot gatan år 1966 jämfört med 1913 i figur 46. Fotograf okänd. Norrköpings stadsarkiv.

Jämför foto i figur 49 med foto från idag i figur 59 på sida 64. Det är stor skillnad i marknivå och hur man har hanterat lutningen. Fontänen i figur 50 bevarades i omgestaltning på 90-talet och går att återfinnas i ritningen i figur 54 på sida 60.

Fig. 50. Tore Strindbergs skulptur "Flicka" som även var fontän. Hörsalsparken med beige Hörsal i bakgrunden. Foto taget år 1964, okänd fotograf. Norrköpings stadsarkiv.

Paviljong och murar

En åtgärd som var relativt stor i Hörsalsparkens historia var tillbyggnaden i sydväst som gjordes år 1972 och som benämns som temporär (Norrköpingshistoria u.å.). Denna tillbyggnad, om än temporär, måste ha inneburit grundläggning och med stor sannolikhet även schaktning av markmaterial. Som går att se i fotot i figur 51 fanns det även parkeringsplatser vilket inneburit att en infart till parken anlades så att bilarna kunde ta sig fram in i parken. I och med denna tillbyggnad blev det nordvästra hörnet av Hörsalsparken helt stängt. Information har inte hittats huruvida gravar har påträffats under byggnationen av denna tillbyggnad. Om gravar påträffades, respekterades

gravfriden? Är ev. påträffade skelettdelar återbegravda på platsen eller flyttades de?

Fig. 51. Hörssalen är byggnaden till höger i fotot och paviljongen rakt fram vid bilarna byggdes år 1972. Huset i bakgrunden står på andra sidan gatan i sydväst. Fotot är taget 1973, fotograf okänd. Norrköpings stadsarkiv.

Omgestaltning på 1990-talet

År 1993 skulle Hörsalsparken upprustas. Då genomfördes arkeologiska förundersökningar där man fann många gravar. Det man kunde se då var att flera av gravarna hade skadats när ledningsschakt hade byggts och när en släntning hade skett i sydvästra delen av kyrkogården (Carelli 2021: 580). Gravarna och skelettdelar undersöktes och de har återbegravts på platsen (ibid.).

Slänten i sydvästra delen, se figur 52 och figur 53 på nästa sida, består i sydvästra hörnet av en längre trappa och en kortare trappa i det sydöstra hörnet. Höjdskillnaden är olika vilket kan ses i figur 53. Frågan är om det är dessa trappor som finns med i kostnadsberäkningen från 1911, se figur 45. Den informationen har dock inte återfunnits och bekräftats i det insamlade materialet. Just denna exakta utformning är från 1993, se figur 55 på s. 64. Trapporna och slänten har lämnats kvar vid omgestaltningen på 2010-talet. Man såg inte någon anledning att ändra på den enligt ansvarig landskapsarkitekt för 2012 års omgestaltningen. Delvis var det en kostnadsfråga men också en hållbarhetsfråga. Frågan är om det även var en fråga om gravfriden, att inte störa den mer än nödvändigt?

Oavsett när trapporna gjordes första gången skedde en släntningen på grund av höjdskillnaderna och det är högst sannolikt att gravar hittades då begravningsplatsen hade en större utbredning enligt det äldre gatunätet. Det faktumet att skelettdelar påträffas verkar inte avskräcka Norrköpings kommun från att fortsätta förbättra platsen för de levande och sörja för dagens behov. Gravfriden har störts med åtgärderna men kanske har man tyckt att återbegravning anses

Fig. 52. Trappa i sydvästra hörnet av Hörsalsparken, sett från korsningen Prästgatan och Gamla Rådhusgatan. Se fig. 55 för orientering. Äldre träd syns i terrassen bredvid trappan.

Fig. 53. Foto taget från sydöstra hörnet av Hörsalsparken, ner mot sydvästra hörnet. Prästgatan möter Gamla Rådhusgatan längst ner i fotot. Notera höjdskilladen på Hörsalsparken och Prästgatan samt att gestaltningen från 1993 är kvar i terrasseringen. Även vegetation är densamma som från 1993.

förmildrandande gällande gravfrid.

Se figur 54 på nästa sida för att se omfattningen av omgestaltningen 1993. Det är många omfattande ingrepp som krävde fundament med tilltaget markdjup.

Paviljongen i sydväst syns i vänstra nedre hörnet av ritningen. Att ta sig in till parken var möjligt via Drottninggatan och via trappa i korsningen Gamla Rådhusgatan och Prästgatan, i högre nedre hörnet av ritningen. Paviljongen omöjliggjorde passerande genom parken i alla väderstreck. Markeringarna i planritningen markerar gator, Hörsal, fontän från figur 50 och trappan i figur 52.

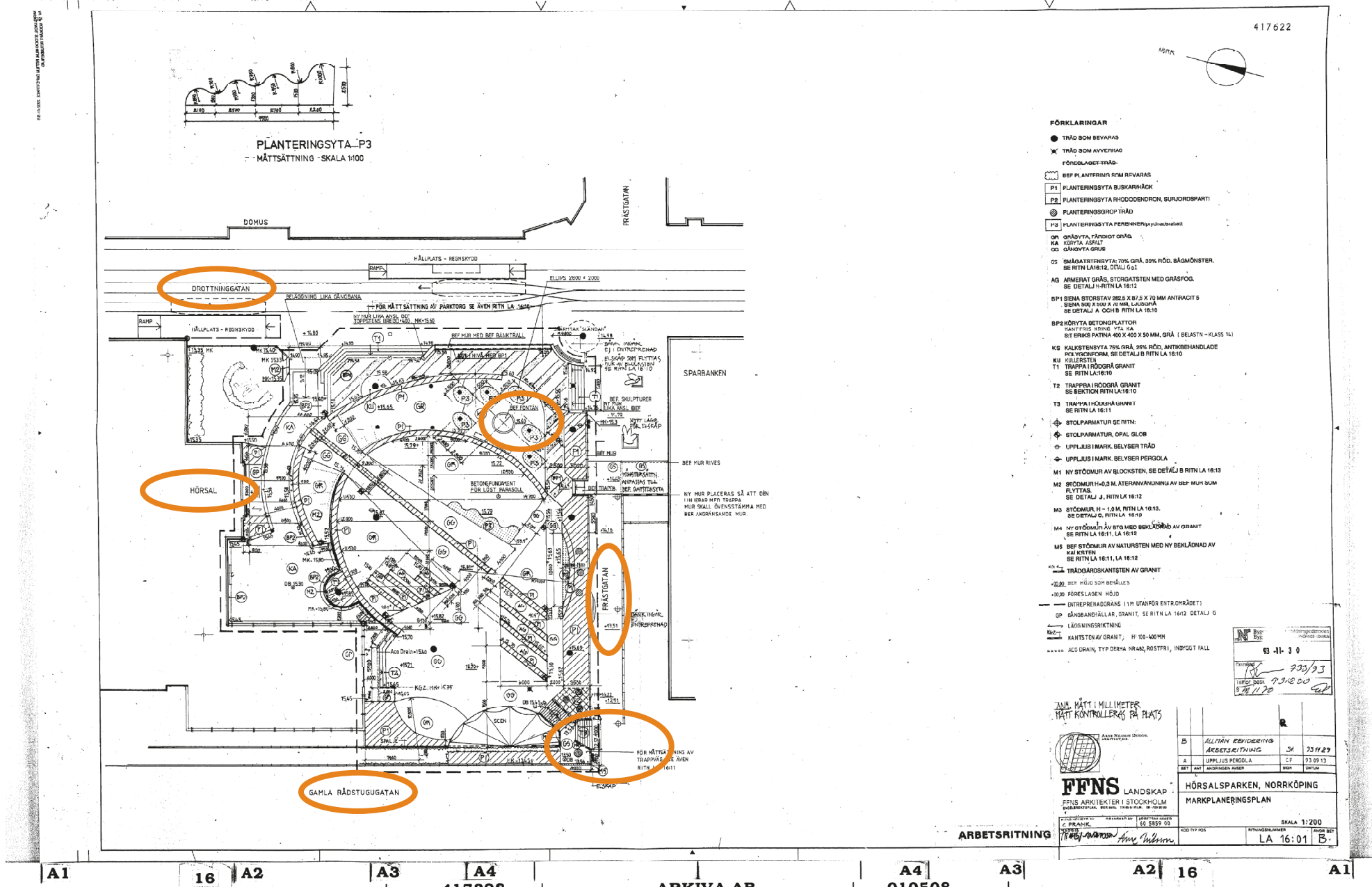

Fig. 54. Bygglövsritning på Hörsalsparkens omgestaltning år 1993. Utifrån denna kan man förstå att det var en omfattande omgestaltning.

Stråket

År 2010 påbörjades en omgestaltning av Hörsalsparken. Intervju har gjorts med den landskapsarkitekt som var ansvarig för omgestaltningen. Det var en process präglad av två starka viljor och en medlare. Å ena sidan fanns kommunens viljestarka person som ville få igenom kommunens strategi gällande 3K, Kunskap, Kultur och Kommers (Stadsbyggnadskoret 2012) och å andra Länsstyrelsen. Och landskapsar-

kitekten i mitten av de två starka viljorna. Det var enligt informanten inte tal om att kulturhistoriska värden skulle synas på platsen enligt beställaren som var kommunen. Informantens uppgift var att se till att parken blev ett stråk med en trappa som möjliggjorde stråket. Se figur 55 och figur 56. I detta projekt, omgestaltningen av Hörsalsparken, var exploatörer med och betalade för omgestaltningen berättade informanten. Av den anledningen var det av stor vikt att stråket och trappan blev genomförda eftersom det skulle möjliggöra strategin med de 3K:na och göra exploatörer-

Fig. 55. Fotot är taget mot Hörsalsparkens nordvästra hörn. Trappan är väl synlig och öppen mot båda håll. Under trappan kan man skimta cortenstål och de gamla framgrävda murarna som sparats.

na nöjda. Notera i figur 56 i fonden där blandningen av den äldre kulturhistoriska bebyggelsen och det nya höga huset är dagens Norrköping.

Fig. 56. Fotot är taget stående på trappans avsats i nordvästlig riktning. Åt detta håll ligger Kunskapen i de 3K:na.

Enligt informanten hade Länsstyrelsen en stark övertygelse om att den äldsta stadsmuren låg i nordvästra hörnet där trappan skulle byggas. Detta kan dock inte bekräftas eftersom ingen kontakt med Länsstyrelsen har tagits i detta arbete. Informanten vittnar oavsett att det blev en svår process kantade med många diskussioner mellan kommunen och Länsstyrelsen gällande denna mur. Det var inte informantens, landskapsarkitektens, beslut att ha med muren i gestaltningen och hen var noggrann att förmedla till Länsstyrelsen att de skulle ge hen historien som ska presenteras i gestaltningen. Enligt informanten var det av denna anledning som muren, synlig i figur 57, lyftes fram

med i gestaltningen. Denna process är ett bevis på att Länsstyrelsen försökte och dessutom lyckades få igenom att visa utvalda kulturhistoriska värdet på platsen. Detta är ett av två stället på Hörsalsplatsen som det finns något som påminner om äldre tiders bruk. Det andra är själva byggnaden Hörsalen som har en plakett vid entrén som berättar dess historia. Genom platsanalysen kunde ingen information hittas om vilken typ av mur det var, som syns i figur 57. Det fanns ingen skylt eller något annat som får besökare att förstå vilken tid denna mur härstammade från. Inte heller vilket syftet var att lyfta fram den framkom av platsanalysen.

Fig. 57. Muren som lyftes fram i gestaltningen under trappan.

Hörsalsparkens omgestaltning var ett projekt som tydligt syntes i dagspressen och Norrköpingsborna följde processen.

Att som landskapsarkitekt ha en beställare som tydligt säger att kultur inte är prioritet ett i uppdraget ger inte många möjligheter att prioritera kulturhistoriska värden. Det var tydligt att stråket var det absolut viktigaste i detta fall. Informanten sa ”Men, som sagt, man kan inte bestämma allt.”. I ett relativt stort projekt som detta med flera intressenter inblandande krävs det sannolikt ett pragmatiskt förhållningssätt som gestaltande landskapsarkitekt.

Att få med alla aspekter och allas viljor i en och samma gestaltning är svårt om inte omöjligt. Det fanns hållbarhet att ta hänsyn till och det gjordes på flera sätt. En trädinventering genomfördes och informanten berättade att många av de gamla träden utgjorde en stor fara pga deras dåliga skick. En del äldre träd togs ned av säkerhetsskäl. De stora trädstockarna gjordes om till insektshotell integrerade i gestaltningen. De ligger horisontellt bland blomlådorna i parken. Detta var dels en symbolisk gest men framför allt en gest för att främja biologisk mångfald enligt informanten. Se figur 59 på sida 64 där de liggande insektshotellen är mitt i blomlådorna som ses ovanför trappstegen. En stor del av hållbarheten var att inte riva upp hela platsen och börja från början. Enligt informanten fanns det fina gedigna material i murar och trappor från gestaltningen år 1993 som sparades och integrerades i denna nya gestaltning. Se figur 52 och 53. Det kan också anses vara hållbart gällande gravfriden, att inte riva i marken mer än nödvändigt.

Nya träd planterades och enligt informanten skedde detta utifrån hens gestaltning men planteringen skedde under överseende av Länsstyrelsen som kontrollerade nya trädgrupars djup i förhållande till gravfriden. Se figur 58. Gestaltande landskapsarkitekt berättade att de står i linje men cc-måttet (avståndet mellan trädens stam) är justerat efter Länsstyrelsens godkännande för att värna gravfriden i så stor utsträckning som möjligt.

Markarbetet inför den nya omgestaltningen ägde rum 2012 och 2013 då även en arkeologisk undersökning genomfördes (Berger 2015). Gravarna hittades 80-150 cm ner från dagens markyta och stämmer överens med 1734 års gravkarta över S:t Johannes kyrkogård (ibid.). Uppskattningsvis finns det ca 4000 gravar här (Carelli 2021). De skelettdelar som togs upp för analys har återbegravts på Norra Begravningsplatsen (Berger 2015).

Den gestaltande landskapsarkitekten som intervjuades för lekmiljön i Folkparken arbetade på Norrköpings kommun när trappan byggdes i Hörsalsparken. Hen uppmärksammade då att man var väldigt noga med att bygga uppåt för att inte röra gravplatserna. Hen hade även varit med och sett att när man hade öppnat marken att skelettdelarna låg i synliga, i ordning. Det var tydligt att det hade grävts där en gång tidigare och att man hade lämnat gravarna och skelettdelarna oordnade nämnde informanten. Detta kan mycket väl ha varit omgestaltningen på 1990-talet som orsakat oordningen. Det kan även ha skett när paviljongtillbyggnaden byggdes år 1972. Vidare under intervjun, med landskapsarkitekten för lekmiljön i Folkparken, diskuterades gravfrid och perspektivet tid och rum kom upp ang. Hörsalsparken. Informanten menade att

om en plats har byggts om en eller flera gånger, som Hörsalsparken, är inte platsen som gravarna förhåll sig till en gång i tiden kvar på samma sätt.

"Då förändras förhållandet till platsen och då kanske man inte är lika mån om de värden som finns där idag."

(Informant för lekmiljön)

Även om gravfrid alltid är gravfrid, är det en intressant vinkel att tid och förändringar av en plats kan påverka de kulturhistoriska värdena och att det påverkar vad vi tänker om platsen.

I figur 59 och 60 på nästa sida kan man se blomlådorna i rostfritt stål längs stråket. De var flexibla i gestaltningen för att kunna ta hänsyn till gravfriden om det behövdes.

Fig. 58. Dessa är några av de nyplanterade träden på platsen. Foto taget från nordvästra hörnet. Gatan till höger i fotot är Gamla Rådhusgatan.

Fig. 59. Fotot är taget ungefär i samma vinkel som det äldre fotot från 1966 där sittmuren är i fokus, se fig. 48. Notera lutning från Hörsalsparken till Drottninggatan. Den högre, rumsskapande muren är borta idag. Kommers, ett av de 3 K:a, syns på Drottninggatan i norrgående riktning.

Fig. 60. Paviljongbyggnaden är inte kvar i detta hörn av Hörsalsparken vilket möjliggjorde stråket. Vid konsten till höger i bild var paviljongen och parkering som syns i fig. 51. Blomlådorna syns på kanterna längs stråket.

Sammanfattande analys

Hörsalsparken är en central plats i Norrköping, tydligt präglad av samtidens ideal, oavsett vilken historisk period man väljer att studera. Genom åren har ett flertal arkeologiska utgrävningar genomförts, och fyndmaterialet har varit omfattande vid varje tillfälle.

Att detta är en plats med stark historisk förankring och betydande kulturhistoriskt värde är obestridligt. Samtidigt är det uppenbart att dess centrala och strategiska läge har medfört ett betydande utvecklingstryck vad gäller dess användning och funktion. Gravfrid har inte alltid tagits hänsyn till i platsens utveckling.

Flera större förändringar har genom åren påverkat platsen, införandet av stadsrutnätet, försäljningen av mark från kyrkan till kommunen, omvandlingen av den gamla kyrkobyggnaden till Hörsal för Norrköpings symfoniorkester, anläggningen av park i början av 1900-talet, tillkomsten av paviljong och murar, samt de två större omgestaltningarna som genomfördes 1993 och 2012.

Dessa förändringar har haft en tydlig påverkan på gravfriden, men i vissa fall har också hänsyn till gravfriden påverkat platsens utveckling. Omgestaltningen år 1911 framstår som den mest varsamma i förhållande till gravfriden. Då lades ny jord ut, buskar och träd planterades och gräs såddes.

Mellan 1911 och 1993 skedde ytterligare förändringar, bland annat byggdes en paviljong och en fontän. Dessa ingrepp krävde sannolikt omfattande markarbeten, men information om hur gravfrid hanterades under denna period saknas i tillgängliga källor, vilket

gör det svårt att bedöma graden av respekt för gravfriden.

År 1993 genomfördes en omfattande omgestaltning av parken. I det beslut om bygglov som godkändes vid tidpunkten finns tyvärr få uppgifter om hur gravfrid skulle hanteras. Det faktum att gestaltningen genomfördes enligt planritning påverkade definitivt gravfriden.

Vid den senaste större omgestaltningen, som genomfördes 2012, togs kulturhistoriska värden upp i planbeskrivningen. Länsstyrelsen involverades i processen för att säkerställa att dessa beaktades. Det är dock anmärkningsvärt att de skelettdelar som påträffades vid markarbeten inte återfördes till platsen, utan istället flyttades till Norra begravningsplatsen. Det är ett beslut som kan uppfattas som problematiskt ur gravfridsperspektiv.

Omgestaltningen 2012 anpassades i hög grad till Norrköpings samtida stadsutvecklingsstrategier, där nutida behov och användning prioriterades över bevarande av kulturhistoriska värden. Samtidigt visade landskapsarkitekten som ansvarade för projektet hänsyn till gravfriden. Bland annat användes planteringslådor och en flexibel utformning som möjliggjorde anpassning beroende på hur djupt det var tillåtet att gräva.

Fig. 61. S:t Olofsskolan och dess parkering. Olai kyrkogata till höger i fotot.

S:t Olofsskolans parkering

S:t Olofsskolans parkering idag

S:t Olofsskolans parkering ligger i östra delen av Norrköping, se figur 7 i kapitlet Bakgrund. Denna parkering har alltså varit en begravningsplats fram till 1800-talet då staden började begrava människor utanför staden. I figur 62 är parkeringen markerad. I öster syns S:t Olofsskolan och kyrkan S:t Olai med koppartak syns i väster. Platsen ligger i centra delen av Norrköping och vid alla platsbesök har parkeringen mer eller mindre varit full. Olai kyrkogata är gatan som delar kyrkan och parkeringen åt. Den är en trafikerad gata som verkar användas mycket som gång- och cykelgata i nord-sydlig passage genom staden.

I intervju med landskapsarkitekt på Norrköpings kommun framkom att denna plats är markerad som parkmark i detaljplanen och att den idag är med i en park- och lekhandlingsplan som kommunen arbetar med. Informanten berättar att kommunen har denna vår, 2025, fått en riktlinje för park antagen och den kommer bland annat att hantera måltal för grönska. I denna är alltså parkeringen vid S:t Olofsskola med eftersom den är benämnd som parkmark i detaljplanen.

Parkeringen ägs och förvaltas av kommunen idag. Svenska kyrkan sålde denna del av begravningsplatsen till kommunen. Det är dock mycket svårt att veta exakt år när det skedde men det kan ha varit mellan 1810 och 1848 (Jonsson & Alexander 2014).

Fotot på föregående sida, figur 61, visar parkeringen framför S:t Olofsskolan och även vägen som heter Olai kyrkogata. Det är den gata som skiljer S:t Olofsskolans parkeringen och S:t Olai kyrkan åt i nordsydlig riktning. Lägg märket till träden, lindarna, som

Fig. 62. S:t Olofsskolans parkering är den inringade platsen i ortofotot. I väster syns taket på S:t Olai kyrka. ©Lantmäteriet.

kantar Olai kyrkogatan och är planterade för mycket längesedan.

Gata

Parkeringen framför S:t Olofsskolan (se figur 61 på sidan 66) var tidigare en del av kyrkogården för S:t Olai kyrka. I det sammanhanget var platsen en begravningsplats.

S:t Olais första kyrka sägs ha byggts på 1100-talet. Det är svårt att hitta information om den första kyrkan men kanske förstördes den 1567 när Sverige och Danmark låg i krig (Kristensson 2021).

På kartan från 1640 i figur 63 syns S:t Olais kyrka innan staden bytte till det rätvinkliga gatunätet. Kyr-

Fig. 63. Karta från 1640 som visar Norrköping med det äldre gatunätet som inte är rätvinkligt. Motala ström till vänster i kartan och S:t Olai kyrka inringad till höger i kartan. @Norrköpings kommun.

kan har en generös kyrkotomt och gatorna ligger långt från själva kyrkbyggnaden.

Kyrkan var hårt ansatt under ryssinvasionen och hårt drabbad av bränder och byggdes om flertalet gånger (Carelli 2021). En helt ny kyrka byggdes från grunden år 1766-1767 och vid denna ombyggnation som kyrkan bytte namn till S:t Olai (ibid.). Sakristian var dock kvar vid denna ombyggnation och gravarna under sakristian fylldes igen, enligt den tidens tradition (Kjellberg och Åström 1874). Gravfriden respekterades.

På kartan från 1719 i figur 64 ses S:t Olai i det nya

Fig. 64. Karta från 1719 med rätvinkligt gatunät. Begravningsplatsen anpassad till nya vägarna men gatan går ej igenom begravningsplatsen. Kyrkan ligger enligt gamla gatunätet. Motala ström till vänster i kartan. ©Lantmäteriet.

rätvinkliga rutnätet för Norrköping. Observera att kyrkotomten är mindre till storleken jämfört med kartan från 1640. Den har minskat och anpassat sig till det nya gatunätet. Kyrkotomten är dock intakt vad gäller gatan som senare ska skära igenom kyrkotomten i nord-sydlig riktning.

Gatan som idag heter Olai kyrkogatan är ett trafikerat stråk i nord-sydlig riktning i Norrköping se figur 65. Det är parallellgata till Drottninggatan (markerad i ljusare orange) där spårvagnen går. Vid platsbesök var Olai kyrkogatan trafikerad med många cyklister och gående, se figur 66 på nästa sida. Gatan är en central gata som passerar det kommersiella centrumet

Fig. 65. Ortofoto med Olai Kyrkogata markerad i nord-sydlig riktning mellan Motala Ström och Södra Promenaden. Södra Promenaden är markerad i ljusare orange. ©Lantmäteriet.

i Norrköping med gallerior innan gatan möter Södra Promenaden. Södra Promenaden syns i figur 65 längst ner i kartan, markerat i ljus orange.

Någon gång mellan 1810 och 1848 tillkom Olai Kyrkogata (Jonsson & Alexander 2014). Det är också år 1810 som begravningsplatsen vid S:t Olai kyrka togs ur bruk (ibid.). Det är rimligt att gatan kom till efter att begravningsplatsen togs ur bruk.

I figur 67 syns karta från 1769 där kyrkomuren har en öppning i sig på både norra och södra sidan. Olai kyrkogata heter vid denna tidpunkt Norra Kyrkogatan och Södra Kyrkogatan med begravningsplatsen som

delar dem åt. Ännu har inte begravningsplatserna flyttat ut från staden men tankarna har väckts med tanke på tidens vindar och de för små begravningsplatserna i staden. Enligt tidens ideal har inte träd planterats än.

Kyrkogården var i bruk fram till 1811 då begravningsplatser utanför staden började användas (Carelli 2021). Det syns på nästa karta från 1854 i figur 68 att begravningsplatsen runt S:t Olai kyrka har blivit park. Kyrkomuren har rivits och bytts mot träd enligt tidens ideal. Begravningsplatsen är nu en tidstypisk landskapspark och det syns tydligt hur gatan delar av begravningsplatsen i två delar.

Utifrån gatans geografiska läge rent stadsplanerings-

mässigt kan det anses rimligt att öppna gatan för flödet i staden. Man kan dock undra hur gatan genom tiden har byggts. Enligt de äldre kartorna var det begravningsplats och det är högst sannolikt att gravar har påträffats vid vägbygget. Det är rimligt att anta att gatans permanenta öppning bidrog till en tydlig uppdelning av kvarteren vilket gjorde att begravningsplatsen förblev delad. Det i sin tur gjorde det troligtvis till ett inte lika ifrågasatt beslut för kyrkan att sälja marken till kommunen.

Fig. 66. Foto på Olai kyrkogata idag. S:t Olai kyrka skymtar i gult till vänster i fotot och S:t Olofsskolan syns längst till höger i fotot.

Fig. 67. S:t Olai kyrka med öppningar i kyrkomuren i nord-sydlig riktning vid dagens Olai kyrkogata. Se oval markering. Karta från år 1769. Norrköpings stadsarkiv.

Fig. 68. S:t Olai kyrka med tydlig landskapspark med Olai kyrkogata som delar begravningsplatsen. Karta från 1854. Norrköpings stadsarkiv.

Park

S:t Olai kyrka är avbildad i målningen i figur 69. Ett staket syns vid klocktornet, till vänster i bild, men i övrigt utgör träden ramen för kyrkan och begravningsplatserna. Under slutet av 1700-talet började begravningsplatserna vara ”den inhägnade parken” (Lundquist 1992) vilket även gällde för S:t Olai.

Parken som anlades på S:t Olais kyrkogård är även avbildad i kartan i figur 70 från 1879, se nästa sida. Se bilaga 5 för kartan i större format. Detta är en tidstypisk landskapspark som var idealet vid denna tid. Det går att skönja grusgångar och gräsmatta i figur 69 vilket tyder på att parken var gjord någon gång mellan 1811, då platsen slutade vara en aktiv begravningsplats, och 1874 då målningen är daterad.

Att anlägga parken kanske gick till som för Hørsalsparken. Någon medborgare kan ha skickat in en motion om att göra den gamla begravningsplatsen till park och att stadsfullmäktige tog beslut om att anlägga träd, buskar, grusgångar och gräsmattor. Helt enligt tidens ideal. Denna åtgärd borde inte ha inkräktat nämnvärt på gravfriden.

Fig. 69. S:t Olai kyrka avbildad år 1874 i en bok av Kjellberg och Åström. Lägg märket till träden som ramar in kyrkogården. Se även de träden långt bak till höger i bilden. Frågan är om dessa träd, lindar, är desamma som finns kvar idag. Träden på kyrkans långsida, i förgrunden till höger finns inte kvar idag. Det är en bilparkering på långsidan och träden är borttagna.

I karten i figur 70, är parken ritad och anlagd i en sammanhängande form men ett glapp är gjort för gatan som idag heter Olaikyrkgata. Se orange markering i figur 70. En avknoppning av den östra begravningsplatsen är alltså påbörjad.

På fotot till höger, figur 71, syns S:t Olais kyrka och dess park enligt planritningen i figur 70. Enligt arkivet är fotot daterat någon gång mellan 1872 och 1910 men uppgiften ang. årtalet 1910 kan ifrågasättas. Om skolan hade varit byggd hade inte detta foto kunnat tagits. Planket som syns i fotots nedre kant borde vara en del av det östra delen av kvarteret Storkyrkan, där byggnader syns i karten. Se karten nedan, figur 70. Skolans byggnation var igång redan 1906 (Carelli 2021) vilket innebär att fotot i figur 71 med största sannolikhet togs innan 1906. Att det är taget 1872 är rimligt då målningen i figur 69 är daterad till 1874. Vid den tidpunkten fanns parken.

Fig. 70. S:t Olai kyrka och dess landskapspark. En trolig fotovinkel för fotot i fig. 71 är markerad i karten. Lundquist karta från år 1879. Norrköpings stadsarkiv.

Maria Flinck (2022:12) skriver att "Till offentliga parker räknades vid den tiden även skolträdgårdar, begravningsplatser och planterade torg.". Det betyder att göra park av kyrkogårdar gick i linje med vad som

var tidens ideal. Det var troligtvis ett sätt att möjliggöra gröna ytor i staden och samtidigt visa respekt mot gravfriden.

Fig. 71. Kyrkan S:t Olai i bakgrunden. Där människorna står i fotot, är parkeringen idag. I detta foto ser man grusgångar och gräsmattor samt träd. Tidstypisk gestaltning och mycket likt Hörsalens gestaltning vid samma tid, tidigt 1900-tal. Fotot är taget någon gång mellan 1872 och 1910 enligt arkiv. Fotograf okänd. Norrköpings stadsarkiv.

respondenten vidare berättar har man inte glömt bort denna yta inom kommunen, ”Den dyker upp lite titt som tätt eftersom det i innerstaden i Norrköping finns det en stor brist på parkytor.”. Anledningen till att det fortfarande inte har blivit en park än är troligtvis för dess ursprung som begravningsplats, vilket kan medföra högre kostnader. Det blir som respondenten säger ”En ganska hög kostnad för en ganska liten yta och då har den inte kunnat prioriteras hittills.” På

frågan huruvida gravfriden har bromsat utvecklingen på platsen svarar respondenten att

”Ja, den (gravfriden) skyddar den (platsen) från att inte bli något annat men den bromsar för att det blir väldigt dyrt.”

(Informant från Norrköpings kommun)

Skolgård

Den gamla begravningsplatsen fick inte vara park särskilt länge då nya ideal kom till Norrköping. Den nya folkskolestadgan år 1842 innebar att det skulle finnas en skola med en godkänd lärare i varje stadsförsamling och socken (Kristensson 2021). Redan år 1846 beslutades det i stadens skolstyre att den nya folkskolan skulle starta i Norrköping (ibid.). Det fanns fler privatskolor och även fattigskolor i början av 1800-talet i Norrköping eftersom staden växte kraftigt (Kristensson 2021). Tack vare den blomstrande industrin behövdes det fler skolor och vid sekelskiftet 1900 var Norrköpings skolväsende ett lyckat exempel nationellt (ibid.). År 1908 står S:t Olovskolan färdig i kvarteret bredvid kyrkan S:t Olai och bidrar till att följa folkskolestadgan. När skolan byggdes och grunden gjordes, stötte man år 1906 på fem skelett som låg bredvid varandra (Carelli 2021). Vad som hände med skeletten vet man inte idag. Något monument eller minnesplakett finns inte på platsen idag.

I figur 72 på föregående sida ses ett utklipp från den arkeologiska förundersökningen (Jonsson & Alexander 2014) där man med hjälp av georadar stötte på ”kraftig reflektion”, numrerad som nr 1 i figuren, som man med stor sannolikhet bedömde var en rabatt. Det är inte en alltför osäker gissning att det är den som syns i figur 74 på nästa sida, framför popplarna. Georadar är en ny teknik som fanns tillgänglig vid undersökningen år 2014. Frågan är hur djupt man grävde för popplarna och rabatterna? Påträffades någon grav och stördes gravfriden?

När skolan stod klar runt 1908 lämnades ritning gällande staket runt gården in och godkändes. På ritning-

Figur 73. Plan över de gräver som har grävts eller kartlagts vid det återstående rändigret. På planen är de gräver som undersökts, samt de som har daterats, markerade. Skala 1:500. Foto: Kristina Jonsson.

Fig. 73. Denna bild visar att det återfanns många gravar i schakten vid arkeologiska undersökningen år 2015. Se blå markering i figur 70 bättre orientering av var gravarna ligger. ©Helander.

en, se figur 75, är fundamenten ungefär 1 m djupa och att gräva 1 m ner under markytan på just denna plats borde ha inneburit att skelettdelar påträffades. Det finns inga belägg för det i detta arbete men med tanke på de sannolikt 10 000 människor som är begravda här borde så ha varit fallet. Det är oklart exakt när staketet byggdes men det finns med på ett foto, som är odaterat, av skolans baksida. Se figur 76.

Skelettdelar har påträffats i detta område även då det inte skett arkeologiska undersökningar. År 1970 skulle S:t Olofskolan installera fjärrvärme. Då hittades flertalet skelett på den västra delen av gården som vetter mot Olai Kyrkogatan (Carelli 2021). Huruvida dessa återbegravdes eller flyttades till annan begravningsplats framkommer.

Fig. 74. Foto taget någon gång i början av 1900-talet. Notera pelarasparna vid skolans entré. De finns inte kvar idag. Notera även träden i förgrunden som bör vara lindar och jämför med fig. 67. Bakom de lekande barnen syns att det är någon slags inhägnad rabatt eller gräsmatta. Fotograf okänd. Norrköpings stadsarkiv.

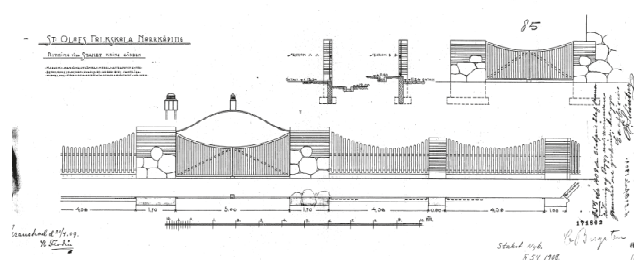

Fig. 75. Ritning på staket för S:t Olofsskolan från 1908. Norrköpings stadsarkiv.

Fig. 76. Staketet byggt. Fotograf okänd och årtal okänt men det är efter 1908 då ritningarna gjordes. Norrköpings stadsarkiv.

Fig. 77. S:t Olofsskolan och dess parkering idag. Lägg märket till att pelarsparna inte är kvar vid entrén men att lindan vid parkeringen mycket troligt är samma lind som syns på fotot på förra sidan i figur 74.

Rester av detta första staket går att se på platsen idag i form av tegel- och stenfundamenten, se figur 78. Staketet på framsidan vid parkeringen är av en annan variant och har 1.10 m djupa fundament enligt ritning i figur 80. Stålstaketet som designades 1936, är det samma idag, se figur 79. Det kan inte ha varit lätt att gräva ner alla fundament utan att påträffa skelettdelar. Grävningen skedde på nästan det dubbla djupet av vad gravarna vid 2014 års undersökning låg på.

Fig. 78. Foto från idag där stolparna till staketet är kvar.

Fig. 79. Stålstaketet är kvar än idag.

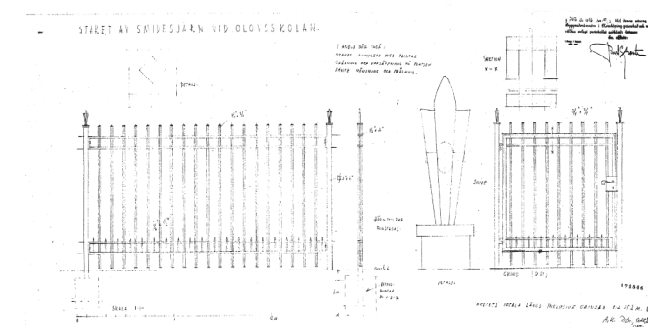

Fig. 80. Ritning på staket för S:t Olofsskolan från 1936. Norrköpings stadsarkiv.

Parkering

Fig. 81. Bilar parkerade utanför S:t Olofsskolan under sommarlovet. Fotograf och årtal okänt. Att döma av bilarna är det kanske runt 1950-talet. Norrköpings stadsarkiv.

När S:t Olofsskolan byggdes var den nuvarande parkeringen en skolgård. Det har varit svårt att få fram ett exakt år när platsen användes enbart som parkering. I figur 81 ses skolgården vara parkering och enligt beskrivningen i arkivet lyder bildtexten så här: ”Tillfällig parkering på S:t Olofsskolans skolgård under sommarlovet. Skolan invigdes 26 januari 1909.”. Parkeringen var alltså tillfällig på sommaren. Årtalet för skolans öppning förvirrar och enligt källor som har redogjorts för tidigare i arbetet har 1908 angetts som start för skolan.

Enligt Lantmäteriets kartor på tjänsten ”Min karta” ser man i figur 82 en skolgård från ca 1960 utan bilar och med bilar på flygbilden från ca 1975. Se figur 83.

Fig. 82. Flygfoto på skolgården runt 1960. Troligtvis inte taget under sommaren (då man fick parkera på skolgården) eftersom träden är avlöjade. @Lantmäteriet.

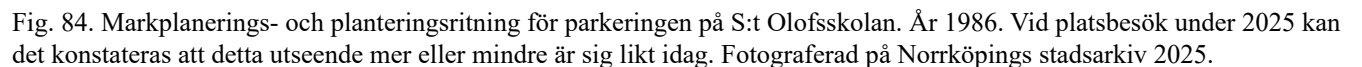
Det ser ut som om bilden från ca 1960 är tagen på tidig vår eller sen höst eftersom träden inte ger någon skugga att tala om, de borde vara avlöjade. Detta kan tala för att det faktiskt inte var en permanent parkering runt år 1960.

Fotot i figur 83 syns skolgården med bilar och träden har löv så detta kan även vara en tillfällig sommarparkering.

Fig. 83. Flygfoto på skolgården år 1975 då den är en parkeringsplats och träden har löv. Bilarna står annorlunda jämfört med ritningen i figur 82. @Lantmäteriet.

Ritningen i figur 84 stämmer mycket väl överens med hur platsen är idag. Vid platsbesök kunde konstateras att rabatter mellan parkering och skolan såg likadana ut samt att bilarna stod enligt planen i figur 84. Intressant att läsa på ritningen är att alla lindarna på Olai kyrkogata verkar vara vid liv år 1986. Enligt figur 77 på s. 75 syns att åtminstone en lind har dött sedan 1986.

Minnesmonument

På S:t Olais kyrkogård som förvaltas av Svenska Kyrkan finns ett minnesmonument som berättar att kyrkoparken har varit en begravningsplats. Minnesmonument som är rest för de ”många namnlösa”. På denna begravningsplats var det många offer från pesten som begravdes (Kjellberg & Åström 1874). Vilket år detta minnesmonument är rest finns inte information om men det har rests efter att begravningsplatsen slutade vara aktiv år 1811 och blev en park. Placeringen av monumentet syns på kartan i figur 85. Fyrkanten visar placeringen och pilen visar fotovinkeln.

I figur 86 syns minnesmonumentet och även den gula S:t Olai kyrkan. Längst bak på fotot kan man skimra halva S:t Olofsskolan i rött tegel, skyddad av S:t Olai kyrkan.

Minnesplaketten (se figur 87) eller ”liggaren”, som personal på Svenska kyrkan kallar det, har en inskription och den lyder så här:

”Till deras minne de många namnlösa som fått sin vilostad på denna S:t Olai kyrkogård är korsets tecken här rest i vigd jord vila de. Må platsen som gömmer fädrens stoft vara för sentida släkten en helig ort.”

Texten på denna liggare påminner oss i nutid att det ligger människor begravda här och därmed gäller gravfrid. Under parkeringen finns det många namnlösa gravar men det finns ingen symbol, skylt eller minnesmonument som berättar om det. Att detta monument hittades var mer eller mindre en slump eftersom platsen att undersöka var parkeringen vid S:t Olofsskolan. Det vore en fin tanke om detta minnes-

monument även inkluderar de som är begravda under parkeringsplatsen. Det är dock ingen självklarhet att den kopplingen görs av besökare med tanke på avståndet mellan parkeringen och monumentet är stort. Idag har man som besökare mycket svårt att förstå de kulturhistoriska värden som ligger gömda under bilarna på parkeringen.

Enligt Kjellberg och Åström (1874) fanns det en inskrift i marmor över pestens härjningar i undertaket i tornet. Under ett av platsbesöken kontrollerades detta men de två marmorplaketter som fanns där nämnde ingenting om pestoffren.

Fig. 85. Markeringarna på kartan visar fotoriktning, var monumentet är och var parkeringen är. Lundquist karta från år 1879. Norrköpings stadsarkiv.

Fig. 86. På fotot syns minnesmonumentet och S:t Olais gula kyrka. Längst bak i fotot syns halva S:t Olofsskolan.

Fig. 87. Närbild på ”liggaren”.

Sammanfattande analys

S:t Olofsskolans parkering är idag en central plats i Norrköping, tydligt präglad av samtidens ideal. För många uppfattas den enbart som en parkeringsplats knuten till S:t Olofsskolan, snarare än som den tidigare begravningsplats som en gång tillhörde S:t Olai-kyrkan. Platsen uppskattas i dag främst av dem som söker parkering i centrum. Platsen utgör samtidigt en genväg för många som rör sig genom staden.

Kommunen som idag äger marken visade ambitioner under 2010-talet att omvandla ytan till park. Då genomfördes en arkeologisk utgrävning som visade på stort antal gravar. Flera utgrävningar har skett på platsen genom åren, och fyndmaterialet är omfattande. S:t Olai kyrkan har ett starkt kulturhistoriskt värde och betraktas som Norrköpings äldsta stadskyrka men spår av det syns inte på S:t Olofsskolans parkering.

Platsen är genom sitt centrala och strategiska läge utsatt för ett högt samhällsbyggnadstryck. Den är avgränsad med staket och har en tydlig funktion som skolans parkeringsplats. Detta ger intryck av att den är både planerad och underhållen. Att ytan tidigare utgjort en begravningsplats är dock svårt att förstå dag.

De förändringar som skett har påverkat gravfriden, samtidigt som gravfriden i viss mån också påverkat platsens utveckling. Den mest betydande förändringen anses ha varit när kvarteret delades genom anläggningen av en gata. På detta vis blev kyrktomten på ett definitivt sätt uppdelade i två olika funktioner.

Att platsen uppskattas rymma omkring 10 000 gravar är inte synligt för förbipasserande. Det illustrerar hur

minnet av begravningsplatsen har suddats ut. Den moderna stadsplaneringens rätvinkliga gatunät har tillämpats utan synlig hänsyn till platsens tidigare funktion. Detta resulterat i att en genomfart kunde etableras mitt över den äldre begravningsplatsen.

Idag betraktas S:t Olofsskolans parkeringsplats som en viktig del i kommunens strategi för att öka andelen grönytor i staden. Det faktum att gravar påvisats i marken, och att gravfrid råder, har kommit att fungera som ett hinder för bebyggelse men också som ett skydd för gravfriden. Planerna på att anlägga en park på platsen ses som ett sätt att både respektera gravfriden och samtidigt bidra till stadens gröna infrastruktur. Det senare handlar om att hantera samtida behov i Norrköping.

Det framgår tydligt att platsens användning har styrts av den funktion som vid varje tidpunkt ansetts mest fördelaktigt för staden. Att parkering prioriterats framför andra funktioner, såsom skolgård eller landskapspark är tydligt. Uppenbarligen har Norrköpings kommun prioriterat parkering framför en skolgård och frågan är om dagens ideal om minskad biltrafik kan leda till en ändring för platsen inom kort.

Platsens värde som kulturhistorisk miljö lyfts i dagsläget inte fram av Norrköpings kommun. Kanske är det kulturhistoriska värdet numera så avlägset i det kollektiva medvetandet att det inte längre upplevs som närvarande eller relevant på platsen.

Fig. 88. Dagens arkitektur i tegel till höger i fotot möter de kulturhistoriska byggnaderna vid Motala Ström.

Diskussion och konklusion

Diskussion och konklusion

Detta arbete inleddes med att skildra en problemrymd där syfte och frågeställning redogjordes för. Syftet för detta arbete är att öka medvetenheten och förståelsen hos landskapsarkitekter gällande gravfrid. Med hjälp av den kunskapen kan vi bli bättre rustade att utveckla kulturhistoriska miljöer varsamt och hållbart med respekt för gravfriden. Frågeställningen löd:

Hur har förändringar för de varaktigt övergivna begravningsplatserna i Folkparken, i Hörsalsparken och på S:t Olofsskolans parkering i Norrköping påverkat gravfriden och på vilket sätt har man tagit hänsyn till gravfriden?

Kärnan i problemrymden kan mycket förenklat sägas vara att kulturhistoriska miljöer kan anses vara en bromskloss i stadsplanering. De upplevs kräva mer omsorg, tid och pengar än andra miljöer vilket bidrar till att de upplevs svårare att hantera i stadsplanering. Kulturhistoriska miljöer som dessutom är varaktigt övergivna begravningsplatser behöver hanteras i överensstämmelse med lagarna som skyddar gravarna på platsen vilket kan uppfattas som komplicerat. Detta leder till den innersta kärnan i problemrymden, hur ska landskapsarkitekter kunna hantera dessa miljöer på ett hållbart sätt? Genom att svara på frågeställningen är ambitionen att bidra med kunskap som kan ge oss landskapsarkitekter mer kunskap i frågan.

I detta kapitel kommer resultatet från det empiriska materialet att diskuteras. Konklusionen presenteras först och består av tre teman för första delen av frågeställningen och ett tema för andra delen av frågeställ-

ningen. Koder, likheter och olikheter, har noterats genom att analysera det empiriska materialet och med hjälp av angreppssättet Grounded Theory har en lokal teori vuxit fram. Den lokala teorin ses som en konklusion.

Om Norrköpings stad hade valt att lämna de tre aktuella platserna orörda, skulle Folkparken i dag fortfarande vara åkermark med en pestkyrkogård. Hörsalsparken hade förblivit en begravningsplats med större geografisk utbredning i enlighet med det äldre gatunätet. S:t Olofsskolans nuvarande parkeringsplats hade fortsatt utgöra en del av S:t Olais kyrkogård, utan den väg som i dag delar området, och med gränser som följde det äldre gatunätet.

Syftet med denna studie har inte varit att bedöma huruvida ett bevarande av dessa platser i ursprungligt skick hade varit ett bättre alternativ för Norrköping och dess invånare. Oavsett om invånarna är levande eller avlidna. Det är dock en intressant möjlighet att dessa områden faktiskt hade kunnat förbli orörda. I takt med Norrköpings utveckling har staden emellertid valt att förändra platserna i enlighet med rådande ideal och samhälleliga behov.

Har dessa förändringar påverkat gravfriden? Svaret är ja. De specifika förändringar som har haft inverkan på gravfriden redovisas i sin helhet i analys- och resultatkapitlet. Sammanfattningsvis kan sägas att i fallet med Hörsalsparken är det känt att gravar har skadats. Det faktum att kvarlevor återbegravdes, dels på platsen, dels på Norra begravningsplatsen

kan tolkas som ett uttryck för en vilja att samtidigt respektera gravfriden och tillmötesgå samtida behov av stadsutveckling.

Vad gäller Folkparken finns anledning att anta att någon grav på den tidigare pestkyrkogården sannolikt har skadats i samband med vägbyggen och ledningsdragningar till krematoriet och Norra begravningsplatsen. Det återstår dock frågor, till exempel om skelettdelarna flyttades när stenhällarna flyttades, eller om de fortfarande är kvar där de en gång begravdes.

Vid S:t Olofsskolans parkering är det dokumenterat att skelettdelar påträffades vid ledningsarbeten, men det saknas uppgifter om vad som därefter skedde med dem. Det är möjligt att de, liksom skelettdelarna från Hörsalsparken, återbegravdes på Norra begravningsplatsen. Detta har dock inte kunnat bekräftas.

Angreppssättet Grounded Theory användes när analysen av det empiriska materialet utfördes. Genom att redogöra för de främsta förändringar på respektive plats kodades anledningarna till förändringarna. Att diskutera och resonera om förändringarna, koderna, har tre tydliga teman utkristalliserat sig. Dessa bedöms vara avgörande faktorer i påverkan på gravfriden. Andra delen av frågeställningen besvaras på sidan 84. Resultatet är den lokala teorin och för den första delen av frågeställningen är att:

Samtiden prioriteras framför dåtiden

Samtida behov och ideal prioriteras ofta framför historisk hänsyn i stadsplaneringen.

Tidens gång har en avgörande betydelse

Ju längre tillbaka i tiden en händelse inträffade, desto svårare tycks det vara att upprätthålla minnet av den.

Det är en utmaning att bevara kulturhistoriska miljöer vars spår inte längre är synliga ovan mark

Lämningar under markytan uppmärksammas i lägre grad än fysiskt synliga strukturer.

Dessa tre teman som utgör konklusionen är inte svar på hur landskapsarkitekten ska göra för att hantera gravfrid i stadens utveckling. Det är teman som har framträtt från det empiriska materialet och en diskussion av de respektive teman förs nedan.

Samtiden prioriteras framför dåtiden

I Plan- och bygglagen (SFS 2010:900) fastställs att planeringen ska utgå från behoven i dagens samhälle. Detta återspeglas tydligt i utvecklingen av de tre platser som studerats i denna studie. Behoven i dagens samhälle kan vara olika beroende vem man frågar men eftersom kommunen är politiskt styrd får man anta att behoven är demokratiskt definierade. Folkparken omvandlades till park i enlighet med dåtidens behov och ideal. Det faktum att Norra begravningsplatsen samt Krematoriet med tillhörande parkering och infartsvägar nu upptar ytan där den tidigare pestkyrkogården låg, visar tydligt att tekniska och infrastrukturella behov har prioriterats över gravfriden. Det är möjligt att gravarna från pestkyrkogården en gång begravdes på ett sådant djup att vägar och ledningar inte når dem, men detta förefaller osannolikt med tanke på det stora antal som dog i pesten i Norrköping och hur skyndsamt de behövde begravas.

Hörsalsparken blev park i syfte att ge Norrköpings

invånare tillgång till frisk luft, även det i linje med tidens ideal. Parkens fortsatta utveckling har skett i takt med förändrade behov hos befolkningen, påtryckningar från dagens samhälle och näringsliv samt politiska mål. Samtidigt har platsens historia levt kvar i människors medvetande, mycket tack vare lokalmedias rapportering under parkens omgestaltningar. Den senaste gestaltningen av parken vittnar om att kommunen valde att prioritera det så kallade Stråket framför de kulturhistoriska värdena i parken, även om muren under trappan blev synlig. Beslutet att inte riva upp hela 1990-talsgestaltningen kan även ses som ett uttryck för ett hållbarhetsideal som är rådande nu i början av 2000-talet.

S:t Olofsskolans parkering visar även den hur samtiden styr. I detta fall genom att parkering prioriterats högre än andra funktioner av kommunen. Det har dock funnits ambitioner att omvandla platsen till park, något som skulle ha bidragit till stadens behov av fler grönytor. Tyvärr avstannade utvecklingen till följd av lågkonjunkturen och det faktum att den arkeologiska undersökningen tog budgeten i anspråk.

Sammanfattningsvis framstår samtiden som en avgörande faktor i stadsplaneringen. Det är i nuet vi lever, och det är dagens ideal, behov och politiska beslut som i hög grad formar de beslut som tas kring dessa platser i Norrköping. Att vara landskapsarkitekt och arbeta med stadsplanering innebär att hantera markfrågan, att ställa samtidens behov mot dåtidens historia. Norrköping har en stark industriell prägel. I inledningen nämndes att Norrköping fick arkitekturpris för att ha återbrukat en äldre industribyggnad. Tänk om det vore lika vedertaget, uppskattat och prisbelönt att återbruka en äldre varaktig övergiven

begravningsplats? S:t Olofsskolans parkering skulle kunna bli en park där hänsyn till gravfriden har tagits.

Det går inte att blunda för vad informanten som omgestaltade Hörsalsparken sa. Att de kulturhistoriska värdena inte var prioriterade i kommunens strategi och därmed inte ingick de i programpunkterna för parken. Som konsulterande landskapsarkitekt är det en utmaning att försöka införa värden som beställaren inte är intresserade av och inte heller vill betala för. Uttalandet i arbetets inledning gällande att landskapsarkitekter gärna vill tillföra något nytt, gärna möbler, till platsen kanske har med detta dilemma att göra. Dilemmat att vi landskapsarkitekter, som kommer att arbeta som konsulter, behöver anpassa vår insats till det som beställaren vill ha. Detta exempel indikerar snarare att det är beställaren som behöver förstå värdet av att bevara kulturhistoriska miljöer och inte bara den konsulterande landskapsarkitekten.

Att förena samtiden och dåtiden på ett respektfullt och funktionellt sätt anser jag vara möjligt vid en omgestaltung av en plats. Vi som landskapsarkitekter kan bland annat arbeta som privat konsult, kommunalt eller på en central myndighet beroende på vårt intresse och vår specialistkunskap. Med stor sannolikhet kommer valet av arbetsplats och arbetsuppgifter präglade vårt sätt att se på hur samtid och dåtid i praktiken. Att vara medveten om vilket perspektiv vi är präglade av kan vara en bra början att utgå från när en plats ska gestaltas. Engagemanget för platsens historia och kunskap om vilka kulturhistoriska värden som bör lyftas fram kommer även det att bidra till hur vi förenar samtid och dåtid. Slutligen kräver det även planering, som Babos et al. (2022) indikerar i inledning. Att som landskapsarkitekt vara den goda

konsulten och bidra med engagemang och nyfikenhet för platsen och en realistisk tidsram för projektet kan vara en bra start för att sammanföra samtid och dåtid. På så sätt kanske vi som landskapsarkitekter kan bidra med mer än att endast tillföra möbler, som framkom i ett uttalande i arbetets inledning.

Tidens gång har en avgörande betydelse

Som intendenterna vid Norrköpings stadsmuseum påpekade är det svårt för det kollektiva minnet att hålla kulturhistoriska värden levande när det gäller lämningar som ligger under jord. Utan historisk kunskap eller minnesbilder av vad som en gång funnits på en plats, blir det svårt att se platsens kulturhistoriska betydelse. Utan kunskap att dessa tre platser är varaktigt övergivna begravningsplatser, är de i dag inte mer än en parkering, ett torg och en vägkorsning för den som ser dem för första gången. Intendenterna nämnde även att de idag mestadels arbetar med industribyggnader och hållristningar i Norrköping. Båda dessa kulturhistoriska miljöer är tydliga ovan mark och är på så vis enklare för allmänheten att identifiera som kulturhistoriska miljöer jämfört med övergivna begravningsplatser där inga gravstenar finns kvar ovan mark.

När det kollektiva minnet försvagas på grund av att det historiska skeendet ligger för långt tillbaka i tiden blir det svårt att upprätthålla platsens tidigare betydelse. Det har påvisats åtskilliga gånger i resultatet av arbetet. I frånvaro av synliga symboler eller skyltning som påminner om vad som en gång fanns där, riskerar det kulturhistoriska värdet att helt försvinna ur medvetandet. På alla tre platser finns potential för förbättrad information och insatser för att lyfta fram platsens historia och bevara dess värde.

Det är uppenbart att pesten på 1700-talet, i fallet med Folkparken, ligger för långt tillbaka i tiden för att ha kvar en levande plats i det kollektiva minnet. Kanske betraktas platsen, som sedan länge tagits i anspråk för andra ändamål, som frikopplad från tanken på gravfrid för de människor som en gång begravdes där. Gällande omgestaltung för Lekmiljön var det tydligt att tidens gång hade en påverkan. Pestkyrkogården var för långt bak i tiden för att ta med i bakgrundsmaterialet till den konsulterande landskapsarkitekten. Likaså när utvecklingsplanen för Folkparken gjordes såg man starten för platsen i och med anläggandet av Folkparken. Pestkyrkogården låg för långt bak i tiden för att tas i beaktning. Det bör tilläggas att denna plats dock är svårtolkad med tanke på skylten vid gravhällarna som pekar mot Folkparken, de arkeologiska undersökningarna som pekar mot Dragsgatan vid kvinnofängelset samt kartan som visar att pestkyrkogården ligger vid Krematoriet och Norra begravningsplatsen. Oavsett denna osäkerhet, eller förvirring gällande exakt position för pestkyrkogården, är det intressant att se på tidsperspektivet. När vi som landskapsarkitekter tar oss an en plats bör vi se längre tillbaka i platsens historia än vad vi gör idag.

Till skillnad från Folkparken har historien på S:t Olofsskolans parkering och i Hörsalsparken hållits mer levande, främst tack vare återkommande arkeologiska utgrävningar där skelettdelar påträffats. Även om gravarna är från äldre tid, påminns stadens invånare om deras existens. De görs därmed aktuella i samtiden och väcker frågan om fortsatt respekt för gravfriden. Tidens gång har inte varit en nackdel för frågan om gravfrid då den hålls aktuell i människors minne.

Det är en utmaning att bevara kulturhistoriska miljöer vars spår inte längre är synliga ovan mark

Det är slående hur Norrköpings industrihistoria är så pass framträdande, närvarande och identitetsskapande för staden, medan det inte märks att en skolparkering i dag utgör den sista viloplatsen för över 10 000 människor. Varken visuellt eller i det kollektiva medvetandet. Detta väcker frågor om kommunens förmåga och även vår förmåga som landskapsarkitekter, att synliggöra och dokumentera det som döljer sig under markytan.

Med tanke på att samtliga tre studerade platser i Norrköping omfattas av Kulturmiljölagen, vilken föreskriver att kulturhistoriska värden inte får förvanskas eller minskas, uppstår ett behov av att reflektera över hur vi kan bli bättre på att bevara och att lyfta fram de värdena. Hur resonerade man exempelvis när en gammal begravningsplats omvandlades till en parkering? Hur såg övervägandena ut när kommunen valde att omgestalta Hörsalsparken till ett torg? Platsen kunde ha ansetts ha ett högt kulturhistoriskt värde som park eftersom det var funktionen som blev till efter begravningsplatsen.

Samtidigt kan det argumenteras att Hörsalsparken till viss del bevarat sitt kulturhistoriska värde genom att lämningarna av gamla murar har synliggjorts under trappan. I Folkparken finns stenhällarna kvar, men de har flyttats från sin ursprungliga plats och försetts med en hänvisning som möjligen är ofullständig eller också felaktig. Minnesmärket på S:t Olai kyrkogård, som uppmärksammar den gamla begravningsplatsen är föredömligt ur informationssyfte och synliggör historien ovan mark. Dessvärre är det inte möjligt att se minnesmärket från S:t Olofsskolans parkeringsplats

vilket gör insatsen verkningslös.

Mot denna bakgrund kan man ifrågasätta om detta är goda exempel på hur kulturhistoriska värden har tillvaratagits på de varaktigt övergivna begravningsplatserna?

Det är relevant att ställa frågan om det över huvud taget är möjligt att värna gravfriden när städer växer och de levande människornas behov tillåts väga tyngre. Kanske är det, som en av informanterna uttryckte det, helt enkelt så att vi gör platser för de levande.

Den andra delen av frågeställningen är om gravfriden fungerat som ett skydd för gravarna. Svaret är att i viss mån, ja. Även detta framgår i detalj av analys- och resultatdelen. Även för denna del av frågeställningen användes Grounded Theory som angreppssätt. I analysdelen av det empiriska materialet genomsköts materialet efter koder, likheter och olikheter och mynnade ut i en lokal teori tillika konklusion:

Ja. Till viss del har gravfrid påverkat platsens utveckling. Gravfriden har setts som en försvårande faktor för samtidens behov och det har skett en skonsammare gestaltning.

Hörsalsparken och S:t Olofsskolans parkering, i centrala Norrköping, har utsatts för ett starkt tryck från samtida ideal inom stadsplanering. De tidigare begravningsplatserna ägs i dag av kommunen och omfattas i gällande detaljplan av parkmark, en markanvändning som är högt efterfrågad i dagens stadsmiljö. I dessa två fall har kommunen kännedom om att gravfrid råder, vilket bekräftats genom arkeologiska undersökningar som identifierat skelettdelar

på platserna. Denna kunskap har med stor sannolikhet fungerat som ett skydd mot exploateringar som krävt omfattande markarbeten och djup grundläggning. Resultatet av att kommunen har känt till gravfriden har resulterat i en mer varsam gestaltning av de två platserna.

Folkparken har även den bevarats från kvartersbebyggelse och har gestaltats relativt försiktigt genom dess historia. Det är dock svårare att hävda att gravfriden respekterats till fullo eller fungerat som ett effektivt skydd, då en betydande del av området i dag utgörs av en fyrvägs korsning. Det är en struktur som knappast kan betraktas som varsam i förhållande till platsens historiska användning.

Lågkonjunktur, enligt Moa Hansson Bromans debattartikel, är enligt min åsikt en aspekt som kan bidra till att sänka tempot i stadsplaneringen. Varaktigt övergivna begravningsplatser och kulturhistoriska miljöer som kräver varsamhet behöver också tid i stadsplaneringsprocessen. Moa Hansson Broman nämner även att medvetenheten gällande hållbarhet är högre idag och förhoppningsvis behöver inte kulturhistoriska miljöer upplevas krångliga när vi alla besitter mer kunskap om hur de bör behandlas.

Detta arbete har visat att nuet har haft en avgörande betydelse för utvecklingen av de tre platserna i Norrköping, oavsett deras ursprungliga funktion. Människors samtida behov anses ha större vikt i stadsplaneringen än hänsyn till platsens historiska användning. Tiden har också en väsentlig roll. Händelser som inträffade längre tillbaka i tiden tenderar att falla i glömska, vilket försvårar bevarandet av kulturhistoriska värden om de inte upprätthålls. Arbetet har

också tydliggjort att det är särskilt utmanande att värna om kulturmiljöer som befinner sig under marknivå och därmed inte syns, till skillnad från exempelvis bevarade byggnader såsom fabrikslokaler.

Sammanfattningsvis har detta arbete visat att förändringarna på de varaktigt övergivna begravningsplatserna har påverkat gravfriden och till viss del har även vetenskapen om gravfriden bidragit till en varsammare gestaltning. Arbetet har visat att det är svårt att bevara gravfrid i en stad som växer. Även om det har visat sig svårt att bevara gravfrid till fullo anser jag inte att det bör vara omöjligt. Det kräver dock planering. Det krävs tid för det i stadsplaneringen, för att hantera tillstånd och provningar samt invänta utlåtanden från myndigheter. Det krävs även en viss flexibilitet gällande gestaltningen från landskapsarkitekten. Med flexibilitet kan det oförutsedda under marken hanteras under byggtiden för att inte sakta ner byggprocessen. Det krävs även kunskap för att kunna utvärdera vilka värden som är värda att bevara och som bör lyftas fram på platsen. Att som landskapsarkitekt samarbeta med andra yrkesgrupper och ta tillvara på den samlade kompetensen i ett projekt för att jämkla mellan samtid och dåtid kan vara en nyckel att göra det bästa för platsen.

Metoddiskussion

Detta arbete gör inte anspråk på att framställa en objektiv eller vedertagen sanning. Inte heller måste de presenterade resultaten vara tillämpliga på andra platser eller städer. Varje stad och plats är unik och präglas av sin specifika kontext. Detta arbete har gjorts i staden Norrköping. Konklusionen som kommer fram genom att ha använt Grounded Theory är en lokal teori för dessa platser i Norrköping. Med det sagt, finns inget som talar emot att dra lärdom av konklusionen i detta arbete i andra städer i Sverige.

För varje flik, karta eller bok som öppnats inom ramen för detta arbete fanns det i princip alltid ytterligare en flik redo att öppnas. När en ny flik öppnades kunde nya frågor uppstå, vilket kunde försvåra möjligheten att avgränsa informationsinhämtningen. Under arbetets gång ökade kunskapen om platserna vilket öppnade för nya perspektiv. Det kunde vara svårt att avgöra när tillräcklig kunskapsnivå hade uppnåtts. Att följa varje enskild tråd skulle ha varit spännande men inte genomförbart. Detta utgjorde en av de största utmaningarna med den valda metoden, att hitta en balans mellan att öppna nästa flik och att inse när det var lämpligt att avbryta sökandet.

Eftersom detta arbete fokuserar på tre specifika platser och sökandet anpassades till den tid som fanns, skulle det kunna uppfattas att analysen är för grund för varje plats. Att endast välja en plats hade möjliggjort för ännu djupare analys. Det hade dock inte möjliggjort för samma bredd vilket ansågs relevant och framförallt intressant för frågeställningen i arbetet.

De metoder som använts, studier av dokument och

tryckt litteratur, platsbesöken och intervjuerna har alla bidragit till att ge varje plats en berättelse. Metoderna har sammanflätats och överlappats för att skapa en berättelse utifrån de största förändringar på varje plats. Kartor och foton har bidragit med visuell information och dokument med beslut har kunnat stötta det visuella. Kombinationen har bidragit med trovärdighet för arbetet. Det hade dock varit givande att intervjua fler landskapsarkitekter för att komma djupare in i förståelsen för deras roll i förändringarna på platserna. Att intervjua landskapsarkitekten som omgestaltade Hörsalsparken på 1990-talet skulle troligtvis ha bidragit till en djupare förståelse för vilka möjligheter och utmaningar hen stod inför. Hur gick diskussionen vid det tillfället gällande de kulturhistoriska värdena och gravfriden i förhållande till 1990-talets behov i Norrköping? Att söka efter landskapsarkitekter på Norrköpings kommun som var involverad i den arkeologiska undersökningen på S:t Olofsskolans parkering vore intressant. Var det verkligen brist på budget som var det starka skälet till att en omgestaltning inte skedde eller fanns det andra skäl? Hur ser kommunen på det faktum att de har en parkeringsplats över en begravningsplats?

Det angreppssätt som präglat arbetet utgör en risk att arbetet genererar fler frågor än vad som initialt ställdes. Det insamlade materialet i detta arbete är stort, det vore inte märkligt om det inte genererade fler frågor. Oavsett det, är det viktigt att understryka att många frågor ändå har fått sina svar inom ramen för detta arbete. Det finns spår att följa upp vid framtida forskning.

Det är lätt att vara efterklok och att vilja ändra frågeställningen till att tex endast gälla en plats och kanske

bara förändringar som skett de senaste 50 åren. På så vis skulle intervjuer ha kunnat skett med olika yrkeskategorier för att få någon slags helhetsbild från flera perspektiv. Det hade även varit intressant att endast undersöka Pestkyrkogården och intervjua personal på krematoriet, Norra Begravningsplatsen och höra hur de, Svenska kyrkan, såg på saken. Vad säger de om att de har en pestkyrkogård i en vägkorsning? Det vore även intressant att jämföra hur två olika svenska kommuner har hanterat varaktigt övergivna begravningsplatser, eller att undersöka hur Länsstyrelsen tillämpar gravfridsprincipen i samband med stadsbyggnadsprojekt. Dessa tankar känns dock som frågeställningar i andra arbete. Detta arbete har fokuserat på platsen och det faktum att gravfrid råder och hur detta kan ha spelat en roll för de landskapsarkitekter som har varit involverad i platserna. Perspektivet har varit landskapsarkitektens.

Referenslista

Litteratur

Alvehus, J. (2019). *Skriva uppsats med kvalitativ metod*. 2 uppl., Liber AB.

Arvidsson, J. (2016). *Gravgrävning - riskbedömning, etiska aspekter och instruktioner för säker gravgrävning*. Svenska kyrkan.

Babos et al. (2022). Kulturmiljöer - en oersättlig del av vår existens eller en onödig barlast? *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, Nr 82, 4-7.

Berger, Å. (2015). *Under marken i Hörsalsparken. Förundersökning av gravar och äldre murar inom kvarteret Landskyrkan 4*. (2015:2610). Arkeologikon-sult.

Boverket (2018). *Kommunen*. <https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/lov--byggande/roller-och-ansvar/kommunen/> [2025-06-08]

Boverket (2023). *Plan- och bygglagstiftningens utveckling*. <https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/Allmant-om-PBL/lag--ratt/plan--och-bygglagsstiftningens-utveckling/> [2025-06-07]

Boverket (2024). *Roller och ansvar*. <https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/detaljplan/roller-och-ansvar/> [2025-06-08]

Bygglovs- och räddningsnämnden (1993). *Beslut marklov, schaktning, ändring av hörsalsparken*. (773/93) Tekniska kontoret, Norrköpings kommun.

Carelli, P. (2021). *En synnerligen vacker och blomstrande stad: historisk-arkeologiska perspektiv på Norrköpings äldre historia (ca 1000-1800)*. Ekström & Garay.

Dalen, M. (2015). *Intervju som metod*. 2 uppl. Gleerups Utbildning AB.

Dee, C. (2013). *Form and fabric in landscape architecture. A visual introduction*. 2 uppl., Routledge.

Flinck, M. (2022). *Historiska trädgårdar. Att bevara ett föränderligt kulturarv*. Carlssons bokförlag.

Giro, C. (1999). Four Trace Concepts in Landscape Architecture. I: Corner, J. (red) *Recovering landscape, Essays in Contemporary Landscape Architecture*. Princeton Architectural Press. 58-67.

Greinert, A. & Kostecki, J. (2025). Historical and contemporary cemeteries in the urban area. The mo-

dern development of the city vs. human remnants in the soil. *Journal of Soils and Sediments*. 25:396-413.

Grönwall, E. (2017) *Kyrkans begravningsplater förr och nu*. Svenska kyrkan, arbetsgivarorganisation.

Gustavianska Stiftelsen (u.å) *Vår historia* <https://gustavianskastiftelsen.se/v%C3%A5r-historia> [2025-06-07]

Hansson Broman, M. (2025) Vår tid uppmanar till reflexion. *STAD*, Nr 48
Vår tid uppmanar till reflexion - Movium [2025-03-25]

Helander, K. (2015). *En begravningsplats vid Dragsgärdet*. 2015:37. Statens historiska museer, Arkeologiska uppdragsverksamheten.

Hellerström, S. (1996). *Folkparken. En beskrivning av dess tillkomst och utveckling*. [Småtryck]. Park- och naturkontoret Norrköpings kommun.

Hoberg, B. (1992). Kulturmminneslagstiftningen och begravningsplatserna. I: Buch, E. (red) *Kyrkogårdens gröna kulturarv*. Movium och författarna. 138-140.

Hörfors, O. (2010). *Stora Lyftet*. 2010:6. ISSN 1403-9273. Östergötlands länsmuseum, avdelningen för arkeologi.

Jonsson, K. & Alexander, D. (2014). *Gravar och kulturlager vid S:t Olai kyrka*. 1600- och 1700-talslämningar i Norrköping. (2014:23). Stiftelsen Kulturmiljövård.

Kjellberg & Åström (1874). *Märkligare svenska kyrkor*. Umeå universitetsbibliotek.19615. <https://digital.ub.umu.se/node/381196/metadata> [2025-04-28]

Kristánsdóttir, S. (2017). The planning pyramid. I: Kristánsdóttir, S. (red.) *Nordic Experiences of Sustainable Planning*. Routledge.1 uppl. 1-14.

Kristensson, P. (2021). *Staden vid strömmen. Berättelser ur Norrköpings historia*. Klingbergs Förlag.

Kristensson, P. (2024). *Staden vid strömmen. Berättelser ur Norrköpings historia. Andra boken*. Klingbergs Förlag.

Kvale & Brinkmann (2014). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. 3 uppl., Studentlitteratur.

LAND Arkitektur (u.å). Om oss. *Om oss - LAND Arkitektur* [2025-02-17]

Lundquist, K. (1992). Kulturminneslagstiftningen och begravningsplatserna. I: Bucht, E. (red) *Kyrkogårdens gröna kulturarv*. Movium och författarna. 12-35.

Länsstyrelsen, (u.å) *Om Länsstyrelsen i Östergötlands län*. Om Länsstyrelsen i Östergötlands län | Länsstyrelsen Östergötland [2025-03-26]

Malmberg, A. (1983). *Stad i nöd och lust, Norrköping 600 år*. AB Trycksaker.

Marjavaara, R. & Wingren, C. (2024). Disturbing the dead: Climate change and the potential relocation of Swedish cemeteries, *Applied Geography*. Volym 171.

Nationalencyklopedin (2023 A). *Uppslagsverket*. Sök i uppslagsverk - NE [2025-02-28]

Nationalencyklopedin (2023 B). *Uppslagsverket*. Sök i uppslagsverk - NE [2025-02-28]

Nilsson, K.L. (2017) The history of Swedish planning. I: Kristánsdóttir, S. (red.) *Nordic Experiences of Sustainable Planning*. Routledge.1uppl. 127-136.

Nolin, C. (1999). *Till stadsbornas nytta och förlustande, Den offentliga parken i Sverige under 1800-talet*. Byggförlaget.

Nordh, H. & Prytz, C. (2024). Begravningsplats i all evighet- en historisk tillbakablick på begreppet evig gravfrid. I: Marjavaara, R. (red) *Dödens geografi Svenska Sällskapet för Antropologi och Geografi*. Ymer. 227-245. YMER | Dödens geografi.

Norrköpings historia (u.å). *Hörsalen*. <https://www.norrkopingshistoria.se/horsalen/> [2025-04-03]

Norrköpings kommun (u.å). *Spårvägen*. <https://norrkoping.se/boende-trafik-och-miljo/resa-och-parkera/>

sparvagen
Spårvägen - Norrköpings kommun [2025-04-04]

Norrköping kommun (u.å). *Översiktsplanering*. <https://norrkoping.se/boende-trafik-och-miljo/planer-och-byggprojekt/oversiktsplanering> [2025-03-31]

Norrköpings stadsarkiv (2025). *Markplanerings- och planteringsritning, S:t Olofsskolans parkering*. Norrköpings kommun, Gatukontoret.
Sundelius, H.O. (1798). *Norrköpings minne*. Norrköping.

Norrköpings Stadsfullmäktiges Handlingar (1910). *Kungl. Maj:ts nåd. bref. den 22 April 1910 angående expropriation af ett område af egendomen Himmelstadlund till begravningsplats för staden*. (N:o 66). Stadsarkivet Norrköping.

Norrköpings Stadsfullmäktiges Handlingar (1911). *Motion af Herr P. Lundahl om iordningsställande af S:t Johannis kyrkoplan jämte yttrande af Drätselkammaren och utåtande af Beredningsutskttet*. (N:o 116). Stadsarkivet Norrköping.

Patel, R. & Davidson, B. (2019). *Forskningsmetodikens grunder. Att planera, genomföra och rapportera en undersökning*. Studentlitteratur.

Religionssociologiska föreningen i Sverige (u.å). *Begravningar och begravningsplatser*. Begravningar och begravningsplatser – Religionssociologiska föreningen i Sverige. [2025-03-29]

Riksantikvarieämbetet (2021 A). *Fornlämningsbegreppet*. [Power Point]. Riksantikvarieämbetet. PowerPoint-presentation [2025-041-14]

Riksantikvarieämbetet (2021 B). *Fornlämningsbegreppet: vägledning för tillämpning av fornlämningsbegreppet enligt 2 kap. 1 § och 1a § kulturmiljölagen (1988:950)*. Fornlämningsbegreppet : vägledning för tillämpning av fornlämningsbegreppet enligt 2 kap. 1 § och 1a § kulturmiljölagen (1988:950) [2025-04-14]

Riksantikvarieämbetet (2024). *Fornlämningar*. Fornlämningar -Riksantikvarieämbetet [2025-04-12]

Riksantikvarieämbetet, (u.å). *Om Riksantikvarieämbetet*. Om Riksantikvarieämbetet -Riksantikvarieämbetet [2025-03-26]

SFS 1942:350. *Fornminneslag*. Utbildningsdepartementet
https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-1942350om-fornminnen_sfs-1942-350/ [2025-06-02]

SFS 1962:700. *Brottsbalk*. Justitiedepartementet L5
https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/brottsbalk-1962700_sfs-1962-700/ [2025-06-02]

SFS 1988:950. *Kulturmiljölagen*. Kulturdepartementet
https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/kulturmiljölagen-1988950_sfs-1988-950/#K2 [2025-06-02]

SFS 1990:1144. *Begravningslag*. Socialdepartementet
https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/begravningslag-19901144_sfs-1990-1144/#K1 [2025-06-02]

SFS 2010:900 *Plan- och Bygglag*. Landsbygds- och infrastrukturdepartementet SPN BB
https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/plan-och-bygglag-2010900_sfs-2010-900/ [2025-06-02]

Stadsbyggnadskontoret (2012). *Planbeskrivning tillhörande detaljplan för del av fastigheten Landskyrkan 5 med närområde (Hörsalen) inom Gamla staden i Norrköping*. SPN-118/2010 214. Norrköpings kommun.

Stadsingenjörskontoret Norrköping (1943). *Förslag till ändring av stadsplanen för kvarteren Gripen och Landskyrkan i Norrköping 1943*. AKT 22A:235. Stadsarkivet.

Stadsmuseet Stockholm (2024). *Kulturmiljö*. Kulturmiljö - Stockholms stad. [2025-03-06]

Stahlschmidt et al. (2017). *Landscape analysis, Investigating the Potentials of Space and Place*. 1 uppl., Routledge.

Statistiska Centralbyrån, SCB (2019). *Ödekyrkogårdar närmare än du tror*. Ödekyrkogårdar närmare än du tror [2025-03-28]

Statistiska Centralbyrån, SCB (2025). *Folkmängd och befolkningsförändringar- Kvartal 1, 2025*
<https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/befolkning-och-levnadsforhallanden/befolkningens-sammansattning-och-utveckling/befolkningsstatistik/pong/tabell-och-diagram/folkmangd-och-befolkningsforandringar---manad-kvartal-och-halvar/folkmangd-och-befolkningsforandringar---kvartal-1-2025/> [2025-06-07]

Svenska akademins ordlista (2024). *Svenska akademins ordlista*. gravfrid | SAOL | svenska.se [2025-04-14]

Svenska kyrkan (2024 A). *Norra begravningsplatsen*
<https://www.svenskakyrkan.se/norrkoping/norra-begravningsplatsen> [2025-05-08]

Svenska kyrkan (2024 B). *Norrköpings krematorium*
<https://www.svenskakyrkan.se/norrkoping/krematoriet> [2025-05-08]

Sveriges Arkitekter (2025 A). *Agera! - en handlingsplan för kulturmiljöarbete*. Kulturmiljöradet13.pdf [2025-03-25]

Sveriges Arkitekter (2025 B). *Jungfrun vinner Östergötlands Arkitekturpris 2024*. (Jungfrun vinner Östergötlands Arkitekturpris 2024 - Sveriges Arkitekter) [2025-04-05]

Sveriges Lantbruksuniversitet, SLU (u.å). *Landskapsarkitekt - Uppsala*. Landskapsarkitekt - Uppsala | Externwebben [2025-03-24]

Thurén, T. (2021). *Vetenskapsteori för nybörjare*. 3 uppl., Liber AB.

Thulesius, H. (2021). Grounded Theory (Grundad teori). I: Klingberg, G. & Hallberg, U. (red.) *Kvalitativa metoder helt enkelt!*. Studentlitteratur. 1 uppl. 207-228.

Intervjuer

Landskapsarkitekt Lekmiljö.

Landskapsarkitekt utvecklingsplan Folkparken och S:t Olofsskolans parkering.

Landskapsarkitekt Hörsalsparken.

Bilagor

Nr 1.

Norrköpingskarta år 1640 av generalkvartermästaren Olof Hansson Örnehufvud, denna karta är avbildad av originalet vid 1900-talets början. Stadsarkivet i Norrköping.

Historiska kartor - Norrköpings kommun

[2025-04-03]

Nr 2.

Norrköpings stad efter ryssbranden. Lantmäteriets arkiv, Historiska kartor. D75-1_9. <https://historiskakartor.lantmateriet.se/hk/viewer/share/D75-1:9/4c4d-535f4437352d313a39/lms2/LMS/Norrk%C3%B6pings%20stad%20Norrk%C3%B6pings%20stad/Grundritn%20%C3%B6ver%20johannesborgs%20slott%20mm%20efter%20ryssbranden%201719> [2025-02-04]

Historiska Kartor och Akter - Grundritn över johannesborgs slott mm efter ryssbranden 1719 - Norrköpings stad Norrköpings stad

Nr 3.

Plan över Norrköping 1719.

Fotograferad på Stadsarkivet Norrköping.

[2025-03-18]

Nr 4.

Adresskarta över Norrköping stad. Upprättat i enlighet med husnumreringen af år 1854. Fotograferad på Stadsarkivet Norrköping.

[2025-03-18]

Nr 5.

Utdrag ur Karta över Norrköping på Byggnadsnämnden föranstaltade upprättad och utgifven av A.R.

Lundgren år 1879. Ursprungsskala 1:2000. <https://norrkoping.se/se-och-gora/bibliotek-och-arkiv/stadsarkiv/historiska-kartor>

[2025-02-12]

Historiska kartor - Norrköpings kommun

Nr 6.

Marktvist mellan Norrköping stad och Himmelstalunds ägor. 05-nkg-30. <https://historiskakartor.lantmateriet.se/hk/viewer/internal/05-nkg-30/0001ncfb/lm05/REG/05-nkg-30/R%C3%A5g%C3%A5ngs%C3%A5tg%C3%A4rd> Historiska Kartor och Akter - Rågångsåtgärd - 05-nkg-30

[2025-02-10]

Bilaga 1

Bilaga 5

Publicering och arkivering

Godkända självständiga arbeten (examensarbeten) vid SLU kan publiceras elektroniskt. Som student äger du upphovsrätten till ditt arbete och behöver i sådana fall godkänna publiceringen. I samband med att du godkänner publicering kommer SLU även att behandla dina personuppgifter (namn) för att göra arbetet sökbart på internet. Du kan närsomhelst återkalla ditt godkännande genom att kontakta biblioteket.

Även om du väljer att inte publicera arbetet eller återkallar ditt godkännande så kommer det arkiveras digitalt enligt arkivlagstiftningen.

Du hittar länkar till SLU:s publiceringsavtal och SLU:s behandling av personuppgifter och dina rättigheter på den här sidan:

<https://libanswers.slu.se/sv/faq/228316>

☒ JA, jag, Emma Norlén har läst och godkänner avtalet för publicering samt den personuppgiftsbehandling som sker i samband med detta.

Fig. 89. Louis De Geerhallen med runt tak. Louis De Geer Konsert & Kongress till vänster.